

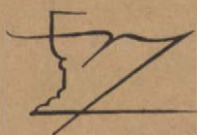
ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

SCHILDE RENÉ: Hívás- és identitástudat a Jancovius családban — KERPEL PÉTERNÉ: Egy reformkori pápai diákfolyóirat: a „Rózsa” — KÖBLÖS JÓZSEF: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején — GYURÁTZ FERENC: A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században

---

Harmadik évfolyam (2003) 3–4. szám

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48.
Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben
Egy összevont szám ára: 600.- Ft
Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 1200.- Ft / év

E számunk kiadását támogatta:

MTA VESZPRÉMI TERÜLETI BIZOTTSÁGA
PÁPA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
VESZPRÉM MEGYE KULTÚRÁJÁÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

SCHILDE RENÉ

Hivatás- és identitástudat a Jancovius családban

**Egy német szakember
a magyar könyvkereskedelemben**

EGY ISMERŐS CSALÁDNÁL tett látogatásom során szereztem tudomást arról, hogy féltőn őrzik őseik dokumentumait és levelezését, arra várva, hogy valaki feldolgozza, és így megörökítse a Jancoviusok történetét. Az egyik leszármazott, a most kilencvenedik életévét betöltő *özv. dr. Ravasz Árpádné*, született *Jancovius Margit* büszkén mesélt a családi múlt részleteiről, ami azonnal felkeltette érdeklődésemet. Úgy gondoltam, hogy a megőrzött anyag szinte kínálja magát arra, hogy kutatásom alaptémájává tegyem.

A fennmaradt írásos emlékek egyik központi alakja *Adalbert Jancovius*, aki 1862-ben *Kilián György* meghívására Szászországból költözött Pestre. Ha megismerjük Adalbertnek és családjának életét, mikrotörténeti szempontból is magyarázatot kaphatunk arra a kérdésre, hogyan sikerült egy német származású polgárnak beilleszkednie a magyar és ezen belül a budapesti társadalomba, és hogyan találta meg a helyét egy külföldi szakember a magyarországi könyvkereskedelemben.

A Jancovius család múltjára vonatkozó anyaggyűjtés során nagy segítséget jelentett, hogy a leszármazottak nagy odafigyeléssel gyűjtötték össze és őrizték meg a családi okiratokat. Adalbert ma is élő unokája, Margit szívéen viselve a családi múlt értékes emlékeinek áthagyományozását, feljegyzéseket, családfát készített, azon kívül a német földön maradt rokonokkal is tartja a kapcsolatot. Mivel a Magyarországra betelepülő Adalbert a négy felnőtt kort megélt lánytestvér mellett édesapjának egyetlen fia volt, az ottani rokonok elküldték ide az apa, Franz Moritz által megőrzött okmányokat is. Ezáltal mélyrehatóbb betekintést nyerhettünk Adalbert őseinek életébe is.

A JANCOVIUS-CSALÁD SZÁSZORSZÁGBAN
(SZÁRMAZÁS, ISKOLÁZTATÁS)

A család ősei Lausitz tartományból származnak, nevük (*Jankov*) is mutatja, hogy a többé-kevésbé germanizált szláv szorobok közül valók.¹ A legrégebb ismert felmenő a XVIII. század második felében élt *Johann Gottlieb Jancovius*, aki Zittauban² volt kereskedőember. Később beállt zsoldosnak a porosz hadseregbe, de aztán kiábrándulván a porosz katonai valóságból, dezertált, és Szászországba szökött vissza néhány társával együtt.³ 1773-ban nősült meg. 1776-ban született fia, *Carl Gottlieb*.⁴ Ő Penigben⁵ telepedett le, ahol a családi feljegyzés szerint a sóvám és a hídvám bérlője volt. Első házasságából 1805-ben született fia, *Franz Moritz*.⁶ Neki két házasságából 11 gyermeke lett, az elsőből egy lány, a másodikból mindegyik gyermek – Adalbert és három lány – megérte a felnőttkort. Második felesége, *Dorothea Gottsgern* már szintén özvegy volt, amikor 1842-ben összeházasodtak. Harmincegy évig együtt, az asszony 1873-ban bekövetkezett haláláig.⁷

Franz Moritz családtörténeti feljegyzéseiben ezt írta első házasságáról: „Házasságunk boldog együttlét volt, de sajnos csak kevés zavartalan örömet jelentett, annál több betegséget, halálesetet, szomorúságot. Ő maga három évig szenvedett mellkasbetegségben.” Megemlékezett gyermekei haláláról is. Az 1833-ban, majdnem háromévesen elhunyt, *Adolph Bernhard* nevű fiáról így írt: „Habár rövid és szenvedésekkel teli volt az élete, nekem nagyon sok örömet szerzett.” Az 1834-ben elhunyt *Karl Theodor* nevű harmadik fiát pedig a következő szavakkal jellemezte: „Jószívű lélek volt, kitűnő jellemű. Csak az vigasztal a halálában, hogy mindezt soha nem fogom elfelejteni.”⁸

¹ Meyers Konversations-Lexikon. XIV. kötet. Leipzig–Wien, 1890. 43–44. ÓDOR László: Szorb irodalom. In: Világirodalmi lexikon. Főszerk. Szerdahelyi István. XIV. Bp., 1992. 679–682. BIKFALVI Géza: Szorb humanisták Magyarországon. = Magyar Nemzet XXXVII/297. 1981. december 19. 10. Megtalálható a család hagyatékában: Jancovius család levéltára (továbbiakban: JL) VI. 4.

² Zittau Felső-Lausitz tartomány legdélibb városa, mely 1635 és 1815 között a Szász Választófejedelemhez tartozott. Meyers Konversations-Lexikon. X. kötet. Leipzig, 1888. 567.

³ Franz Moritz Jancovius levele fiához, Adalberthez. Leipzig, 1886. április 25. JL IV. 7. sz. levél.

⁴ A családi Biblia genealógiai bejegyzései. Másolat. JL I. 1.

⁵ Penig a Szász Választófejedelemországban, a Mulde folyó völgyében található ősi városka, első említése 1004-ből való. Jana KAULICH, Dieter RICHTER: Über Amerika ins Tal der Burgen. Das Tal der Zwikauer Mulde um Penig. Penig, é. n.

⁶ Keresztelése alkalmából fennmaradt a keresztszülőknek a családhoz írt 3 köszöntő levele is, melyek képei kézzel vannak színezve. JL V. 3–5.

⁷ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit által összeállított családfa. JL I. 3.

⁸ Franz Moritz Jancovius családtörténeti feljegyzései (1776) 1816–1873. JL I. 2.

Franz Moritz a lipcsei Brockhaus cégnél volt nyomdász, majd faktor⁹. Pályája kezdetéről több dokumentum is fennmaradt a családi levéltárban. Az egyik 1824-ben kelt Penigben, melyben Friedrich Ernst Sieghart nyomdász igazolta, hogy Franz Moritz négy éven keresztül tanulta nála a könyvnyomtatás művészetét, azután pedig egy évig betűszedőként foglalkoztatva.¹⁰ Egy 1829-ben keltezett, szintén Sieghart által írt okmány tanúsította, hogy az ifjú Jancovius két éven keresztül faktorként is dolgozott nála, és munkájával meg volt elégedve.¹¹ Tehát öt év után még mindig ugyanannál a nyomdásznál állt szolgálatban. (Az 1824-es igazolás egy ajánlást is tartalmazott, mely Franz Moritz akkori távozási szándékáról tanúskodott, végül mégsem változtatott munkahelyet.) 1829-től viszont már Friedrich Brockhaus alkalmazta őt betűszedőként,¹² és ettől fogva, egészen nyugállományba vonulásáig új munkaadója hírneves cégének alkalmazásában állt.

Úgy látszik, már az apa is az írott kultúra, a könyvterjesztés lelkes szolgája volt. Fia számára 1879 és 1889 között írt ránk maradt levelei ezt támasztják alá. 1871-es nyugállományba vonulása után is minden nap bejárt az üzletbe dolgozni, csak a betegség tarthatta távol. 1882. decemberi levelében beszámolt arról, hogy három napos betegeskedés után be akart menni az üzletbe, de vissza kellett feküdnie, mert nem bírt lábra állni. Panaszkodott, hogy talán már nem is tud sokáig bejárni a munkahelyre, mert a látása egyre gyengült.¹³ 1886. november 14-én írt levelében arról tett említést, hogy az előző év október 23-án volt utoljára az üzletben. Ebben a levélben fia számára összefoglalta pályájának, szakmai múltjának főbb eseményeit.¹⁴ Megemlékezett 50 éves hivatali jubileumáról, amit 1869. október 4-én ünnepeltek,¹⁵ 1876-ban pedig a Brockhaus-háznál betöltött 50 éves munkaviszonyának emlékünnepe volt, ahol — mint említette — 22 éven át korrektor-ként¹⁶ dolgozott. Fiának írt leveleiben olykor beszámolt szakmai jellegű eseményekről is. Többször hivatkozott a *Börsenblatt* című lipcsei szakmai folyóírra is, ami arra utal, hogy Adalbert is olvasta ezt a német újságot.

A németországi rokonok később sokszor nehezteltek amiatt, hogy a Magyarországon letelepedett Adalbert nem látogatja meg időse édesapját, nem

⁹ A faktor nyomdai művezetőt jelent. BIRÓ Miklós: Nyomdászati lexikon. Bp., 1936. (a továbbiakban: BIRÓ 1936.) 125.

¹⁰ Friedrich Ernst Sieghart igazolása. Penig, 1824. május 18. JL II. 1. 1.

¹¹ Friedrich Ernst Sieghart igazolása. Penig, 1824. május 19. JL II. 1. 5.

¹² Friedrich Arnold Brockhaus igazolása. Leipzig, 1829. április 4. JL II. 1. 6.

¹³ Franz Moritz Jancovius levele fiához, Adalberthez. Leipzig, 1882. december 13. JL IV. 5. sz. levél.

¹⁴ Franz Moritz Jancovius levele fiához, Adalberthez. Leipzig, 1886. november 14. JL IV. 9. sz. levél.

¹⁵ A volt kollégái által írt és nyomtatásban megjelent köszöntő vers is fennmaradt a családi levéltárban. JL V. 1. 2.

¹⁶ A korrektor feladata a szedésmintákról készült levonat szövegének ellenőrzése, az eredeti kézírattal való összevetése volt. BIRÓ 1936. 246.

látogat haza Lipcsébe. Franz Moritz fiát érzékenyen érintették e vádak, melyeket sógora, Carl Pflaume fogalmazott meg legélesebben. 1889. június 5-én azt írta édesapjának, mennyire bántja, hogy rokonai így vélekednek róla, pedig semmi sem fájdalmasabb számára, mint a szülőföldtől és a rokonaitól való távollét.¹⁷

Adalbert Theodor Jancovius 1842. október 4-én született Franz Moritznak második házasságából a Lipcse melletti Lindenauban. Október 9-én keresztelték a lipcse-lindenaus evangélikus templomban.¹⁸ Ő volt az egyetlen fiú a családban, aki megérte a felnőttkort. Négy húga volt, akik átvészelték a gyermekbetegségeket és felnőttek. *Anna Elisabeth* és *Marie Luise* házasságot kötöttek, s gyermekeket is szültek.¹⁹

Adalbert 1854 és 1857 között a lipcsei Szent Tamás iskolába járt, ahol végzésekor jó képességeit, szorgalmát és szelíd viselkedését emelték ki a róla készült jellemzésben (1. sz. melléklet). Az órák reggel 6 és 8 óra között voltak, azután indult munkába az ifjú Jancovius. 1857 és 1861 között Brockhaus könyvkereskedésében töltötte tanulóidejét, majd még egy évig ott dolgozott segédként. Az 1860-ban alapított lipcsei *Lehranstalt* könyvkereskedő-iskolába is járt egy évig, ahol német és francia nyelvet, kereskedelmi ismereteket és irodalomtörténetet tanult (2. sz. melléklet). Abban az időben öt év kötelező tanulóidőt írtak elő a segédek számára, melyért a szülőknek különdíjat kellett fizetniük. Adalbert azonban — a *Corvina* folyóirat jubileumi megemlékezése szerint (10. sz. melléklet) — annak ellenére, hogy Brockhaussal öt éves szerződése volt, már négy év után befejezhette gyakornokoskodását, mivel jeles tanulóként kitüntetésben részesült.

1862 nyarán Adalbertet Kilián György Pestre hívta könyvkereskedésébe (4. sz. melléklet). A pesti kereskedő minden bizonnal intenzív kapcsolatban állt a lipcsei Brockhaus-céggel, és maga a cégvezető ajánlhatta Adalbertet. Fennmaradt az állásajánlatot közlő levél, amit az ifjú Jancovius 1862 júliusában kapott. Kilián fizetségként havi 60 osztrák forintot ajánlott fel, amit újévkor 50 forinttal egészített ki. Azon kívül az utazásra is biztosított 40 forintot. A szállásról és a reggeliről Adalbertnek kellett gondoskodnia, ami arra utalhat, hogy munkahelyén biztosították a többi étkezést. A munkaadó kihangsúlyozta, hogy ha megbizonyosodik az alkalmazott jó munkavégzéséről, akkor nem sokáig maradnak az eredeti feltételeknél.²⁰ Kilián György

¹⁷ Adalbert Jancovius levele apjának, Franz Moritznak. Leipzig, 1889. június 5. JL IV. 23. sz. levél.

¹⁸ 1939. augusztus 2-án kiállított keresztelési igazolásának eredetije és másolata: JL II. 3. 1. a-b. Emellett fennmaradt két köszöntő levélke is keresztelése alkalmából. JL V. 1. 6-7.

¹⁹ Franz Moritz Jancovius családtörténeti feljegyzései (1776) 1816–1873. JL I. 2. Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit családtörténeti összeállítás, és az általa készített családfa. JL I. 3-4.

²⁰ Kilián György levele Lipcsébe, Adalbert Theodor Jancoviusnak. Pest, 1862. július 3. JL. III. 1. c. 1. sz. levél.

július 22-i levelével küldte el az utazási költségekre a pénzt.²¹ Adalbert valószínűleg 1862 augusztusában érkezett meg Pestre, és mindjárt el is kezdte munkáját a Váci utcai üzletben, hiszen 1912 augusztusában már pesti munkásságának 50 éves jubileumát ünnepelte.

ADALBERT JANCOVIUS ÉS A MAGYAR KÖNYVKERESKEDELEM

1. A lipcsei Brockhaus–kiadó

Amikor Adalbert Jancovius 1862-ben a Kilián–céghez Magyarországra érkezett, Albert Brockhaus kísérőlevelét hozta magával, ami jó ajánlást jelentett az új munkahelyen. De miért tekinthetjük meghatározó erejűnek a német szakember szavait?

Albert Brockhaus (1855–1921) az egyik legjelentősebb lipcsei kiadó tulajdonosa volt. Előde, *Friedrich Arnold Brockhaus* 1817-ben telepedett le a híres kereskedővárosban, és 1818-ban nyomdát rendezett be. Ekkor már volt egy kiadója Amszterdamban, amelyet 1805-ben alapított. A kiadónál több jelentős folyóirat is megjelent, de igazán a *Konservationslexikon* kiadásával vált jelentős céggé. Az utód, Albert Brockhaus művelt, nagy szervezőképességű egyénisége is hozzájárult ahhoz, hogy vezetése alatt a cég nagyvállalattá fejlődött. A kiadó tevékenységét új tudományterületekre terjesztette ki, főként földrajzi kiadványai és útleírásai voltak jelentősek.²²

A Brockhaus-cég székhelyének otthont adó német város, Lipcse kiemelkedő szerepet játszott az európai könyvkereskedelemben. Ez a város a XVIII. századtól, a Frankfurt am Main-i vásárok jelentőségének csökkenésével nemcsak a német, hanem az egész európai könyvkultúra központjává nőtte ki magát. Az év legfontosabb kulturális eseménye a lipcsei könyvvásár volt, amelyet évente kétszer rendeztek meg. A XVIII. század végén már kb. 300 külföldi könyvkereskedő vett részt a vásáron, s a városban kb. 30 kiadó és könyvkereskedő működött. Lipcsének a könyvkereskedelemben betöltött vezető szerepét meghatározta kedvező földrajzi helyzete Európában, valamint az a kormányzati segítség, amit a szász uralkodók privilégiumok adományozásával adtak a lipcsei nyomdászoknak. Sok nyomdász, kiadó és könyvkereskedő telepedett le a városban, hogy kihasználhassák a rendelkezésre álló kedvező lehetőségeket.²³

²¹ Kilián György levele Lipcsébe, Adalbert Theodor Jancoviusnak. Pest, 1862. július 22. JL. III. 1. c. 2. sz. levél.

²² Arthur HÜBSCHER: Hundertfünfzig Jahre F. A. Brockhaus (1805-1955). Wiesbaden, 1955. 11–183.

²³ Karl CZOK: Lipcse város történetéből. In: Lipcse. Útikönyv. Szerk. nélkül. Drezda, 1972. 16–27.

A magyar könyvkereskedelem is szoros kapcsolatban állt a német könyvszakkal, és ez a kapcsolat végig élő maradt a XIX. század folyamán. A fejlett német kereskedelem központjaiban, Frankfurt am Main-ban és Lipcseben a könyv már a XVI. században fontos árucikké vált. A német könyveknek nagy piaca volt külföldön, főleg a német anyanyelvű területeken, de egész Európában is, köszönhetően a német nyelv elterjedtségének és a német nyelvű bölcséleti és szépirodalom nagy képviselőinek (Goethe, Schiller, Heine, Grimm, Hegel, Kant, Nietzsche, stb.). Magyarországon is igényelték a nemzetközi irodalom jelentős műveit, amelyek leginkább Lipcsén keresztül jutottak magyar földre.²⁴

Az előbb elhangzottak tudatában kijelenthetjük: nem véletlen, hogy Adalbert Jancovius éppen a lipcsei Brockhaus-cég alkalmazásából került át a pesti Kilián-könyvkereskedéshez.

2. A „Kilián és társa” könyvkereskedés

Jancovius Adalbert 1862-től kezdve több mint ötven éven át a Kilián-cég alkalmazásában állt, és hűséges maradt a családi vállalkozáshoz.

A Kilián család első könyvesboltja még a XVIII. század végén indult be. *Kilián Ádám* 1794-ben már egyedüli tulajdonosa az Egyetem téri kereskedésnek, és ebben az évben maga mellé vette testvérét, Györgyöt, így az üzlet ezen túl „Kilián testvérek” néven működött tovább. 1809-től, bátyja elhunytától 1819-ig *György* lett az egyedüli tulajdonos, majd halála után felesége, Rozália vette át a cég irányítását. Közben maga a kereskedés többször is átköltözött: először a Ferenciek terére (ma: Károlyi utca 3.), azután a Váci utcába, végül a Dorottya utcában rendezkedtek be.

1832-ben *ifj. Kilián György* is boltot nyitott a Váci utca 1–3. alatt. 1842-ig Aster Lajossal együtt „Kilián és társa” néven vezették az üzletet, ezután György egészen 1863-ig egyedül, amikor új társként fia, Frigyes lépett be az üzletbe. Az apa 1869-től már csak a kiadói részleget irányította, a boltot a fiú vezette, 1873-tól pedig már mindkét feladatot Frigyes látta el. Az apa, György 1877-ben hunyt el, és az általa alapított Váci utcai üzlet 1898 tavaszáig állott fenn.

A családi vállalkozás méreteit és forgalmát tekintve soha nem került be a magyar könyvkereskedelem fellegvárába, a cégek könyvkiadási mérlegének éves kimutatásai szerint általában a középmezőnyhöz tartozott. Míg például a Franklin Társulat 1877-ben 142 saját kiadású, illetve bizományos könyvet hozott forgalomba, addig Kilián György utóda, Frigyes a listán

²⁴ FÜLÖP Géza: A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917). I. Bp., 1994. 87–89. KÓKAY György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Bp., 1997. (a továbbiakban: KÓKAY 1997.) 125–128.

tizenkettediként csupán 21-et. Az 1880-as években aztán a Kilián–könyvkereskedés jelentős szerződést kötött: az Egyetemi Nyomda főbizományosa lett. Ettől kezdve cég könyvforgalmazói tevékenységének egyik fő pillérévé a tankönyvkiadás vált.²⁵

3. Adalbert a Váci utcai könyvesboltban

Hogy mi is lehetett Adalbert Jancovius munkaköre a Váci utcai könyvesboltban, arról nem kapunk teljes képet a családi iratok áttanulmányozása során. Csupán néhány utalás enged bepillantást Adalbert munkájába. Maga a meghívólevél, melyet Kilián György írt számára, nem tartalmazza a pontos munkaköri leírást, valószínűleg a könyvkereskedő-segédeknek volt egy általánosan meghatározott tevékenységi köre, amelyről külön megállapodást nem kellett kötni.

Adalbert egy évvel ideérkezése után, édesanyja 57. születésnapjára írott levelében említi, hogy pesti állása minden tekintetben kezd jobb lenni. Éppen akkor ment el az üzletből a másik segéd, így e munkakörben egyedül maradt. Ezen túl hetente egy napot neki kellett foglalkozni az újságok és folyóiratok előkészítésével is. Ezért a bére havi 80 osztrák forintra emelkedett. Hozzáfűzte, hogy Kilián György minden bizonnyal általában is elégedett a munkájával, hiszen fél éven belül kétszer is megemelte a fizetését.²⁶

Valószínű, hogy Jancovius elsősorban a Kilián–cég külföldi bizományainak felügyelője volt, ezért is lehetett szükség német és francia nyelvismeretére. Erről tanúskodik több fennmaradt levél is.

1866. szeptember 24-i német nyelvű levelében Kilián György arra kéri a Lipcsében tartózkodó Jancoviust, hogy kérdezzen utána Brockhausnál, vajon megérkezett-e már a csomag Türktől Drezdába. Ha nem, akkor Adalbert Lipcséből hazamenet menjen be Drezdába, és sürgesse meg a Pesten már hat hónapja várt könyvek továbbítását.²⁷ Bár a fél éves késés magának Kiliánnak is sok volt, mégis ez a mozzanat jól érzékelteti, mennyire körülményes volt még az idegen nyelvű művek külföldről való beszerzése. A nagyon várt könyveket egyébként a Magyar Múzeum vásárolta, és csak akkor fizet, ha a kezében lesznek a kívánt kötetek.

1899-ből maradt fenn egy Párizsból, a Hotel Continentalból címzett magyar nyelvű levél, melyben a feladó arra kéri Jancoviust, hogy a cég párizsi címére sürgősen küldjön el három francia nyelvű könyvet és egy katalógust

²⁵ GAZDA István: Könyvkereskedők a régi Váci utcában a könyvnyomtatás első száz évében. Bp., 1988. 73–79. KÓKAY 1997. 98–99.

²⁶ Adalbert Jancovius levele anyjához, Dorotheához. Pest, 1863. június 21. JL IV. 13. sz. levél.

²⁷ Kilián György levele Lipcsébe, Adalbert Jancoviushoz. Pest, 1866. szeptember 24. JL III. 1. c. 6.

is. Azon kívül kéri, hogy Adalbert utasítsa a helyi bizományost, hogy igé- nyeit minden tekintetben és gyorsan elégítse ki.²⁸

1910. január 10-én Lipcséből érkezett egy levél Adalbert Jancovius szá- mára, melyben a feladó, Max Weg könyvkereskedő és antikvárius arra kéri pesti ismerősét, hogy a nemrég Pesten elhunyt Dr. Chyzer könyvtárát küldje el neki Lipcsébe.²⁹

Érdekes kéréseknek is eleget tett a Kilián–könyvkereskedés segéde. A Brockhaus családdal is élénk kapcsolatban maradhatott, erről tanúskodik Rudolph Brockhaus egyik levele. 1865. november 10-én írt soraiban arra a szívességre szeretné kérni Adalbertet, hogy a pesti Török-patikából szerez- zen be neki aromás szivarokat fogfájás ellen, és küldje el neki postán.³⁰

Fontos megjegyezni, hogy a külföldi könyvkereskedések ügyeik intézé- sekor személyesen Adalbert Jancoviushoz fordultak, nem pedig a cégveze- tőhöz. Nem feltétlenül kezelték a könyvkereskedő-segédet alárendelt sze- replőként.

A Kilián-cég és ezen belül Adalbert Jancovius kiterjedt szakmai kap- csolatait jól szemlélteti a lipcsei könyvkereskedő-segéd 1912-es jubileumára kapott számos üdvözllet.³¹

4. Adalbert Jancovius a német könyvkereskedelemben

Bár Adalbert 1862-től elsősorban a Kilián-cég alkalmazásában tartotta fenn a kapcsolatot külföldi, elsősorban német kiadókkal, de nem csupán pesti munkahelye révén kötődött továbbra is szülőföldjéhez. A Corvina fo- lyóirat Adalbert haláláról szóló megemlékezésében is olvashatjuk, hogy ő nem csupán a magyar könyvszakma tevékeny tagja volt, hanem a német könyvkereskedelem életében is részt vett (12. melléklet).

Az *Allgemeiner Buchhandlungs-Gehilfen-Verband* Adalbert részére kiállí- tott tagsági kártyája tanúskodik arról, hogy 1872. október 1-jén felvették az egyesületbe.³² Erről a nyomtatványról azt is megtudhatjuk, hogy a német segélyszervezet 16 körzetre osztotta a közép-európai könyvkereskedői tár- sadalmat, a 15. körzet az Osztrák–Magyar Monarchia országait foglalta egy- be, ezen belül pedig a G szekcióhoz tartoztak a Magyar Korona országai, melynek központja természetesen Budapest volt. A Corvina 1920-as meg- emlékezése pedig azt állítja, hogy Adalbert a német segélyegylet nyugdíj- és

²⁸ Wodianer István levele Adalbert Jancoviusnak. Párizs, [1899.] december 24. JL III. 1. c. 10. Magyar nyelvű.

²⁹ Max Weg levele Adalbert Jancoviusnak. Leipzig, 1910. január 10. JL III. 1. c. 19. sz. levél.

³⁰ Rudolph Brockhaus levele Adalbert Jancoviusnak. Leipzig, 1865. november 10. JL III. 1. c. 3.

³¹ Erről a témáról később szívesen részleteztem.

³² Allgemeiner Buchhandlungs-Gehilfen-Verband. *Mitgliedskarte für Herrn Adalbert Jancovius aufgenommen am 1. October 1872.* JL III. 1. d. 1.

segélypénztárának egyben alapító tagja is volt. A családi költségvetés 1880-1881-es kimutatásában is szerepel, hogy rendszeresen fizette az egyesület tagdíját,³³ erről a családi levéltár 1904-ből és 1914-ből is őrzött meg nyugtákat.³⁴ Fennmaradt egy levelezőlap töredéke valószínűleg az 1879-es évből, melyen Adalbert azt kéri, hogy betegpénztári tagságát töröljék, de a nyugdíjkasszának továbbra is tagja kíván maradni.³⁵ A német könyvszakma híreiről pedig legegyszerűbben a Pestre is eljutó, Lipcsében kiadott *Börsenblatt* folyóiratból szerezhetett tudomást. Mint már említettük, rendszeres olvasója lehetett a lapnak, hiszen édesapja leveleiben többször is utalt az újság egyes cikkeire. Az 1880-1881-es családi költségvetés kimutatásában szerepel kiadási tételként egy újság háromhavi előfizetése, de sajnos a lap címét nem említették.

5. „Csak Szorosan” – a magyar könyvkereskedő-segédék egyesülete

Adalbert Jancovius a németországi szakmai egyesületekkel fenntartott kapcsolaton kívül természetesen bekapcsolódott a hazai szakmai szervezetek munkájába is. Így nem csak a német könyvkereskedő-segédék egyesületének volt tagja, hanem a magyar testvérszervezet, a „Csak Szorosan” életében is részt vett. A róla szóló életrajzok mindig megemlítik, hogy a magyar segélyegyletnek 1880-ban elnöki tisztét is betöltötte, tehát úgy tűnik, mintha vezető szerepe lett volna a pesti egyesület akkori működésében. De, mint később látni fogjuk, erről igazából nem volt szó.

Mint az egész könyvkereskedelemben, az egyesület megszervezése terén is a német példa motiválta a szakmabelieket. Az első magyar, könyvkereskedelmi dolgozókat is magába foglaló szervezet 1865-ben alakult Kereskedő Ifjak Társulata néven, melynek Tettey Sándor könyvkereskedő-segéd is tagja volt. Az alapszabályban célként a művelődés és a társalkodás előmozdítása, a magyar nyelv gyökeresítése és művelése, illetve a szükségben lévő pályatársak segítése szerepelt. A társulat könyvtár-segédi részlegét Aigner Lajos, Petrik Géza, Kókai Lajos, Rosenberg (Révai) Leó és Litasy József alkották.

Ezekben az években Pesten egy másik társulás is életre kelt a berlini testvéregyesület mintájára *Krebs* néven, ez már kizárólag a könyvtár-segédéket tömörítette egy szervezetbe. Legfőbb célként a jövedv fenntartását tűzték ki, tehát még nem igazán tekinthető ennek a társaságnak a létrejött szakmai szempontból jelentős ténynek. Igaz, rendelkeztek önálló segélyalappal, és „hivatalos lap” is jelent meg kézirat kiadásban. Az elnök 1867

³³ A családi pénzügyi kimutatás csonka, 1880. július 3-tól 1881. január 15-ig tartalmaz tételeket. JL III. 1. b. 3.

³⁴ 1904. április 5-i, július 4-i és 1914. április 9-i dátummal. JL III. 1. d. 2-4.

³⁵ Adalbert Jancovius levele H. Kessler könyvkereskedőhöz Lipcsébe. A levelezőlap-töredéken dátum nem olvasható. JL III. 1. c. 7.

szeptemberétől Aigner Lajos volt, aki egy évvel később, 1868 júliusában saját könyvkereskedést nyitott a Váci utcában, így már nem lehetett a szervezet tagja. Utóda Knoll Károly lett a Krebs élén. Egyébként nagyon sok könyvkereskedősegédként kezdte pályafutását, így ismerkedett meg a könyvszakma rejtelmeivel, majd elegendő tőkét gyűjtve később már önálló boltot nyithatott.

A segédek társulása az 1868-as dátum után 1873. május 17-én adott új életjelet magáról, amikor is új közgyűlést tartottak, átdolgozták az alapszabályzatot. Az új szabályzatot a belügyminiszter 1874. április 14-én hagyta jóvá, és nyomtatásban, német és magyar nyelven is megjelentette. A szervezet ekkor vette fel a „Csak Szorosan” nevet. Az egyesület fő céljának a segédek közti kartársias élet előmozdítását tekintette, a szabályzat két évvel későbbi módosításában újabb célkitűzésként hozzáfűzték a könyvkereskedelem, de különösen a segédek érdekeinek képviseletét. Az alapszabályzat kidolgozásánál figyelembe vették a német és osztrák testvérszervezetek alapító okiratait, többek között a berlini „Krebs” Verein jünger Buchhändler, a drezdai Buchhandlung-Gehilfe-Verein és a bécsi Buchfink szabályzatait.

A „Csak Szorosan” egyesületének tagja lehetett minden Budapesten lakó könyv-, mű- és zeneműíró-segéd. Főnökök és vidéki kartársak csak pártoló vagy tiszteletbeli tagok lehettek. A tagdíjat először 60 krajcárban állapították meg, az ebből befolyó összegből fedezték a közös multságok járulékát, azon kívül a kasszából kaptak segílyt a beteg tagok.

1873-ban az egyesületnek 36 budapesti rendes tagja, emellett két pártoló tagja is volt, egy Kalocsáról, egy pedig Bajáról. Közülük hatan az Aigner-cégnél, öten a Lampel-cégnél voltak alkalmazva, Stolp üzletében négy segéd dolgozott, további öt cég 2–2, kilenc pedig 1–1 segéddel képviseltette magát az egyesületben. A kiállított tagnévsor a születési helyeket is feltüntette, innen tudhatjuk, hogy az egyesület öt tisztségviselője közül kettő németországi születésű volt. 1876-ban már mindenki magyar születésű a vezetőségben, a 36 segéd-tag közül pedig hat volt csupán külföldről betelepült, tehát a bevándorolt német könyvárus-segédek aránya a szakmában erre az időre erőteljesen lecsökkent.³⁶

Ezekre a számarányokra azért érdemes figyelni, mert mint minden más szakmában és az élet minden területén, a század utolsó évtizedeire a könyvszakmában is tudatos harc folyt a germanizmus vélt káros hatásai ellen.

³⁶ RÉVAY József: A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve. Bp., 1929. 32–33. VARGA Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének alapítása. Bp., 1980. 67–72. KÓKAY 121. KISZLINGSTEIN Gusztáv: A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének („Csak Szorosan”) negyvenéves története. Bp., 1913. (a továbbiakban: KISZLINGSTEIN 1913.) 11–16. Az alapító tagok névsorát hozza: SENNOVITZ Adolf: A „Csak Szorosan” budapesti könyvkereskedő-segédek egyesületének története. Bp., 1898. (a továbbiakban: SENNOVITZ 1898.) 8.

Adalbert Jancovius neve nem szerepel az 1873-as tagnévsorban, nem tudjuk, hogy már kezdetektől tagja volt-e a szervezetnek. Mielőtt megnéznénk, milyen szerepet játszott később a „Csak Szorosan” életében, szenteljünk egy kis figyelmet a könyvkereskedelemben lezajlott germán–magyar vitára. Ezáltal főszerelőnk tevékenységét és a vitához való viszonyulását is jobban megérthetjük.

6. A germán–magyar vita

A német kultúra túlzott befolyása elleni küzdelem megnyilvánulásait a könyvszakma berkeiben leginkább két folyóirat: az 1878-ban alapított *Corvina* és az 1901-ben induló *Csak Szorosan* hasábjain figyelhetjük meg.

A *Corvina* harmadik megjelent számában még a német üzleti nyelv létjogosultságáról írt a lap egyik szerzője. Szerinte ez a nyelv Európához köti a magyar könyvkereskedelmet, és egyébként is sok német könyvkereskedő dolgozik magyar földön.³⁷

Lipcse kiemelkedő szerepét mindvégig elismerte a magyar szakma is, hiszen nem csak minden német könyvárusnak, hanem nagyon sok külföldinek is állandó bizományosa és lerakata volt a híres német kereskedővárosban.³⁸

A germanizáció elleni harc azután a lap 1881/3. számával indult, amikor az egyik cikkíró felszólította a szakmát, ne germanizáljanak. Ezt a vitát német nyelvű körlevelek kibocsátása váltotta ki, a cikkíró magyar nyelvű körlevelek kiadását követelte.³⁹ A cikk másokat is arra indított, hogy a magyar nyelv védelmére keljenek. A folyóirat egyik nem sokkal későbbi számában, reflektálva a vitaindító cikkekre, azt kérte a szerző, hogy a folyóiratban egyáltalán ne jelenjenek meg német nyelvű cikkek, hirdetések, és egyáltalán, a német nyelv használatát szüntessék meg az üzletvezetésben.⁴⁰ Ferenczi Bernát azonban a lap hasábjain a német nyelv védelmére kelt. Hangsúlyozta, hogy nem kell túlságosan siettetni a magyarosodást, ne essenek szélsőségekbe, egyébként is sokat köszönhetnek a német kultúrának.⁴¹ Még ugyanabban a számban F. C. Wilkens is Ferenczi mellé állt, és vádolta Csáthyt a germanizáció elleni cikkéért, megemlítve, hogy ő is ugyanúgy használja a német nyelvet, még az újságírásban is.⁴² Egy későbbi számban a szerkesztő

³⁷ SEELIGER, Carl: Unsere Geschäftssprache. = *Corvina* I/3. 1878. október 2. 19.

³⁸ Lipcse és a német könyvkereskedelem. (Dehn Pál után A. K.) I. = *Corvina* III/19. 1880. június 28. 73–74. II. = *Corvina* III/23. 1880. augusztus 18. 91.

³⁹ CSÁTHY Károly, ifj.: Néhány szó a leszámolásról és a magyarosodásról. = *Corvina* IV/3. 1881. február 20. 11–12.

⁴⁰ KORMOS Alfréd: A könyvárusok és a német nyelv. = *Corvina* IV/6. 1881. március 31. 22.

⁴¹ Ferenczi Bernát könyvkereskedő hozzászólása uo. 22–23.

⁴² F. C. Wilkens hozzászólása uo. 23.

arra hívta fel a figyelmet, hogy nem a magyarosodást kell fő célként kitűzni, hanem a megfelelő szakképzettség elérését kell szorgalmazni a szakmában dolgozóknál. Szerinte az a fontos, hogy kvalifikált fiatalokat vegyenek fel a könyvkereskedésekbe. „A magyarosodás pedig hadd menjen a maga természetszerű útján!” – kérte a szerző.⁴³

Érdekes jelenség, hogy a szakma képviselői ugyanazon folyóiraton belül, két táborra szakadva küzdöttek a germán vita kapcsán. Az újságban megjelenő német nyelvű cikkek elleni kirohanások mindenesetre hatástalannak maradtak, az évek során folyamatosan — bár nem minden számban — jelentek meg német írások. Az ezek ellen való tiltakozás sem volt állandó, csak időről-időre újult ki az ellentét.

Nehezen állt át a magyar könyvkereskedői társadalom az üzleti életben a magyar nyelv kizárólagos használatára. Erről a lassú és nehéz váltásról szólt egy 1887-ben, Révai Samu által elhangzott előadás is, mely a „Csak Szorosan” egyesület estélyén hangzott el:

„Német járszalag, német szellem voltak mérvadók, német a forrás, német az észjárás, német a könyvvezetés, szóval az egész ügykezelés német volt hazánk egyik legfontosabb, de az irodalom közvetítésére, sőt annak felvirágoztatására legjelentékenyebb, legmérvadóbb kereskedelmi osztály körében. A könyvkereskedők jó nagy része még elképzelni sem bírta, hogy ezt az üzletet magyar szellemben és a magyar nyelv alkalmazása mellett vezetni lehessen. Csak későn, midőn a nemzeti nyelv más osztályokban gyökeret vert, és a közéletben mindinkább tért hódított, mikor a közönség és a sajtó megpirongatta megrögzött németiségben mozgó néhány kartársunkat, akkor tudta csak egyik-másik könyvárus magát nagy nehezen eltökélni arra a nagy áldozatra, hogy a nemzeti nyelvnek tért engedjen üzleti ügykezelése körében.”⁴⁴

A magyarosodás folyamatának egyik egyértelmű jele volt a névmagyarosítás, névváltoztatás. Sennovitz Adolf, a Corvina szerkesztője ironikus formában, humoreszknak feltüntetve próbálta felhívni a figyelmet arra, hogy ily módon is kifejezhető, sőt kifejezendő a magyar öntudat felvállalása. 1888-ban a Corvina hasábjain utalt a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének 1888. évi névjegyzékére: a 191 tag közül 90-nek német neve volt. Sennovitz számára nagy ellentmondásnak tűnt, hogy magyar könyvkereskedők német neveket viseljenek. Ajánlatokat is adott néhány kollégája névváltoztatási lehetőségeire:

Lauffer Vilmos – Futó

Zipser – Szepesi

Aigner Lajos⁴⁵ – használja nemesi előnevét, az Abafit

⁴³ Reflexiók. (Spectator) = Corvina IV/8. 1881. április 30. 29-31.

⁴⁴ RÉVAI Samu: Nemzeti irodalmunkról és a magyar könyvkereskedelemről. I. = Corvina X/13. 1887. május 10. 54-57. II. = Corvina X/14. 1887. május 20. 58-59. III. = Corvina X/15. 1887. május 30. 62-63. Az itt olvasható részlet a II. közleményben olvasható.

⁴⁵ Aigner a Könyvkereskedők Egyesületének akkori elnöke volt.

Franke Pál – Ferenci
 Horovitz Lajos – Horogi, Horgosi vagy Hortobágyi
 Mehner Vilmos – Ménesi.⁴⁶

Kiszlingstein Sándor nem hagyta válasz nélkül Sennovitz humorizálását. A szerkesztőnek magának is névváltoztatást ajánlott, miszerint nevét megváltoztathatná Szegedire, ha már annyira zavarja őt az idegen hangzású név. Szembehelyezkedvén Sennovitz nézeteivel azt írta: *„Kiülönben azt hiszem, hogy sokkal többet tesz az ember, ha német vagy bármily idegen hangzású névvel, tisztán érző és hazáját szerető szívvel és működésével oda törekszik, hogy a hazának és szakmájának becsületére váljék, mintha szép magyar hangzású névvel ezekre szegyent hoz.”*⁴⁷

A német nyelv továbbra is jelen maradt a Corvina hírközléseiben, a folyóirat a névmagyarosítás vitáját követő számban a Magyar Könyvkereskedők Egylete új alapszabály-tervezetét magyar és német nyelven egyaránt közölte.⁴⁸

1892-ben újabb germanizáció elleni tiltakozás színtere volt a könyvkereskedők lapja. A cikkíró felhívta a figyelmet a Magyar Földrajzi Társaságnak a helynevek magyar használatáról szóló határozatára, és ezzel kapcsolatban hozzáfűzte: *„Ezt a határozatot ajánljuk kartársainknak is figyelmébe, s ha szívökre veszik ezt, bizonyára nem kapunk több megrendeléseket Franz von Csáthy & Comp.-tól Debreczin-ből, se Julius Szolcsányitól in Erlau vagy Ludwig Gömörítől in Szegedin és sok más tősgyökeres magyar kartártól, akik ezt a germanizálást – szeretnők hinni – nem szándékosan úzik, hanem a Bach-korszakból származó, megörögzött rossz szokásból. Hála Isten, ma már nem élünk olyan időket, hogy mint még 1868-ban is, egyes kiadók a Néptanítók lapjában német nyelven merték magyar kiadványait magyar tanítóknak kínálni! Ma minden egyes magyar könyvkereskedőnek állást kell foglalni a magyar állameszme s a magyar nyelv érdekében, ha nem akarja a hazafiatlanság súlyos vádját magára vonni!”*⁴⁹

A könyvkereskedő-segédek „Csak Szorosan” című lapja 1901 és 1910 között jelent meg, néhány cikk még ezekben az években is napvilágot látott a germanizáció problémája kapcsán. A lap első évfolyamának egyik számában a szerkesztőség a lipcsei Börsenblatt azon vádjára válaszolt, mely szerint a „Csak Szorosan” egyesületének tagjai sovíniszták.⁵⁰ Ezt a véleményt valószínűleg olyan megnyilvánulások válthatták ki, mint a szerkesztőség egyik

⁴⁶ Magyarosodjunk! (Spectaculator sec.) I. = Corvina XI/30. 1888. október 30. 127. II. = Corvina XII/21. 1889. július 30. 82–83.

⁴⁷ KISZLINGSTEIN Sándor: Magyarosodjunk! Válasz Spectaculator sec. humorizálására. = Corvina XII/21. 1889. július 30. 83.

⁴⁸ A „Magyar Könyvkereskedők Egylete” alapszabályai. = Corvina XII/22–23. 1889. augusztus 20. 86–95.

⁴⁹ Germanizálók a könyvkereskedelemben. (Név nélkül, a „Vegyések” rovatban.) = Corvina XV/10. 1892. április 10. 40.

⁵⁰ Válasz a Börsenblattnak. (Név nélkül.) = Csak Szorosan I/6. 1901. október 20. 1–3.

1906-os felszólítása, melyben arra kérték a Magyar Könyvkereskedők Egyesületét, hogy lépjen fel a brassói Zeidner nevű kartárs ellen (H. Zeidner in Kronstadt, Ungarn), mert cége következetesen németül levelez minden magyar könyvkereskedővel és kiadóval.⁵¹

7. Adalbert Jancovius és a „Csak Szorosan” Egyesület

Hogyan érezhette magát a Németországból idetelepült ifjú könyvkereskedő-segéd az idegeneket már korántsem olyannyira elfogadó környezetben? Adalbert egy olyan időszakban került ide hazánkba, amikor elvárták, hogy az idegenek is valamilyen módon kifejezzék új hazájukhoz való hűségüket és elkötelezettségüket. Mennyire felelt meg ő ezeknek az elvárásoknak? Joggal érezhette, hogy a magyar közélet minden területén, így a könyvkereskedelemben is felszínen lévő német-magyar ellentét valamilyen állásfoglalásra kell, hogy kényszerítse.

1880-ban, nagyon rövid ideig Jancovius Adalbert volt a „Csak Szorosan” elnöke. Hogyan került az elnöki székbe, és miért mondott le oly hamar a tisztségéről?

Két munka is készült az egyesület történetéről, az egyiket Sennovitz Adolf írta 1898-ban, a másikat Kiszlingstein Gusztáv 1913-ban, a szervezet 40 éves fennállásának emlékére.

Sennovitz szerint az 1880. január 10-i közgyűlésen az akkori elnök, Deutsch Zsigmond bejelentette, hogy nem kíván többé hivatalt vállalni.⁵² A közgyűlés Jancovius Adalbertet választotta meg elnökké, *Gombássy Imrét* pedig alelnökké. Titkárrá *Szoller Károlyt* szavazták meg, akiről Sennovitz megjegyezte, hogy német lévén a germánságot az egyesületbe is „átplántálta”. Az év első ülésén német nyelven tárgyalták az ügyeket, ezért az egyik tag, *Endrényi Imre* felháborodva tiltakozott. Sennovitz szerint Jancovius csak ezt az egy ülést vezette le, azután lemondott. A március 25-i ülésen már *Gombássy Imrét* választották meg az egyesület vezetőjének.⁵³

Kiszlingstein az 1880-as év kapcsán az új germán szellem egyesületben való megjelenését, és a már említett Endrényi – a szerző szerint érthető – tiltakozásait említette meg. Ezen kívül nehezményezte a sok rendkívüli tisztikarpótló közgyűlést.⁵⁴

Megfigyelve az egyesület tisztikari összeírásait, láthatjuk, hogy Adalbert sem 1880-as elnöksége előtt, sem utána nem viselt semmilyen tisztséget az egyesületben. Ez rendkívüli, hiszen általában az egyesület tisztikarában éveken át

⁵¹ Germánizmus. (Név nélkül, a „Hírek” rovatban.) = Csak Szorosan VI/2. 1906. február 20. 10.

⁵² Deutsch Zsigmond 1877–79 között volt elnök, majd *Gombássy Imre* 1880–83-as elnöksége után újra vállalta ezt a hivatalt. KISZLINGSTEIN 1913. 54.

⁵³ SENNOVITZ 1898. 16.

⁵⁴ KISZLINGSTEIN 1913. 17.

ugyanazon személyeket láthatjuk változó beosztásban. Mielőtt valaki az elnöki székig eljutott, általában más tisztségben is kipróbálta magát. Kiszlingstein az új germán szellem érvényesülését említette az 1880-as évben, lehetséges, hogy Jancoviust mint tősgyökeres lipcseit a német szellem képviselői alkalmasnak látták arra, hogy az ő elnöksége révén megfelelő módon legyen képviselve a németiség a magyar könyvkereskedő-segédék körében. De úgy tűnik, hogy Adalbert az első germán-magyar vita után úgy döntött: nincs kedve részt venni ilyen jellegű vitákban, és valószínűleg önmaga is sértettnek érezhette magát Endrényi kirohanása miatt, hiszen talán épp azért folyt német nyelven a közgyűlés, mert Adalbert nem tudott eléggé jól magyarul. Az 1920-as Corvinában megjelenő életrajz szerény emberként tüntette fel, és a családban is evangélikus vallását komolyan gyakorló, mélyen hívő, szelíd, békeszerető embernek ismerték. Ez is közrejátszhatott abban, hogy sikerült rábeszélni: vállalja az elnökséget. De érezhette, hogy az olyan jellegű vitákba való bekapcsolódás, ami az egyletben folyt, nem illik egyéniségéhez. Ezért mondhatott le tisztségéről, és ezért nem vállalt a későbbiekben semmilyen tisztséggel járó kötelezettséget. Csak 1884-ben, az év eleji tisztújító ülésen vezette le még korelnökként a választást⁵⁵, egyéb információink nincsenek egyleti munkájáról. A Corvina folyóiratban ezen túl csak a segédék kirándulásainak kapcsán említik nevét: 1883-ban túravezetőként kísérte el az egylet tagjait a budai hegyekbe⁵⁶, egy 1884 júliusi kiránduláson pedig még tősztot is mondott az egyletre, ezek után őt magát is kocintással éltették.⁵⁷

8. Pénz, műveltség és hivatástudat – a könyvkereskedő-segédesség próbakövei

Már írtunk arról, hogy Adalbert 60 osztrák forint havi fizetésért jött Pestre, ezt az összeget Kilián György már a következő évben 80 forintra emelte.⁵⁸ Az 1880-81-es családi kimutatásban szerepel még a bevételi oldalon a családfő fizetése, ez akkor átlagban 115 forint volt.⁵⁹ Hogy milyen életszínvonalat engedett meg ez az összeg a Jancovius család számára, azt majd egy későbbi fejezetben fogjuk látni. Most arról próbálunk képet adni, milyen alapvető problémákkal kellett megküzdenie a könyvkereskedő-segédi rétegnek, annak a meglehetősen szűk csoportnak, melynek Adalbert is tagja

⁵⁵ A „Csak Szorosan” könyvkereskedő-segédék egylete január 16-án tartott közgyűléséről. (- n. -) = Corvina VII/4. 1884. február 10. 15–16.

⁵⁶ A budai hegyek között. (A „Csak Szorosan” egylet kirándulása alkalmából.) (-ft -l) = Corvina VI/23. 1883. augusztus 30. 94–95.

⁵⁷ A „Csak Szorosan” egylet kirándulása. (-ft -l) = Corvina VII/21. 1884. július 30. 84.

⁵⁸ 20–21, 26. jegyzetek.

⁵⁹ JL III. 1. b. 3.

volt. A helyzet megvilágításához újra csak a két szaklap, a *Corvina* és a *Csak Szorosan* cikkei nyújtottak segítséget.

Természetesen az egyik állandó problémát a segédek nem megfelelő anyagi helyzete jelentette, úgy érezték, nem méltányolják széleskörű műveltséget igénylő munkájukat. A *Corvina* egyik 1881-es számában egy szegedi segéd arra hívta fel a figyelmet, hogy rossz anyagi helyzetük, alacsony fizetésük miatt vetemedett egyik egyletbeli társuk sikkasztásra.⁶⁰

1884-ben a *Corvina* arról tudósított, hogy a „*Csak Szorosan*” egylet korábbi elnöke, Gombássy Imre más életpályára szándékozik lépni, a Ganz Rt.-nél levelező beosztásban vállalt állást.⁶¹ Tizenhét éven át volt könyvkereskedő-segéd, mielőtt úgy döntött, hogy pályát módosít. Lehetséges, hogy őt is rossz anyagi körülményei készítették a váltásra? A pénz hiánya erősebb volt a hivatástudatnál? Vele szemben annál inkább értékelendő Adalbert Jancovius erős elhivatottsága és nagy hűsége, melyet a könyvkereskedelem és a Kilián-cég felé egyaránt tanúsított. Talán szelíd, békeszerető természete sem készítette őt arra, hogy változtasson, új lehetőségeket keressen, emellett tényleg nagyon szerette a Váci utcai könyvesboltban hosszú évtizedeken át végzett munkáját. Ezt bizonyítja, hogy 1889 júniusában írt levelében bevallja apjának: neki köszönheti, hogy könyvkereskedő lett, és ebben a hivatásban boldognak és elégedettnek érzi magát.⁶²

A másik állandóan felmerülő probléma a segédek szakképzettségének hiánya, és ezzel kapcsolatban egy tanonciskola felállításának szükségessége. A „*Csak Szorosan*” egylet minden évben meghirdetett egy pályázatot a segédek és tanoncok számára, amelynek témája szinte mindig arra kereste a választ, hogyan lehetne emelni a segédek műveltségi szintjét. Az 1887-es pályadíj nyertese, *Ranschburg Győző* munkájában két utat kínált a segédek helyzetének javítására: 1. könyvkereskedő-segédek számának megszorítása, 2. a könyvkereskedő gyakornokok határozott minősítése.⁶³

A századforduló utáni években már rendkívül sürgetővé vált egy tanonciskola felállítása a könyvkereskedők számára. A „*Csak Szorosan*” egylet a probléma okát a segédek főnökeinél is kereste, szerintük munkaadók nem tanítják ki rendesen a tanulókat, akik rossz kiképzést kapnak.⁶⁴ Az 1902. év eleji közgyűlés egyik fő témája a tanonckérdés volt. A gyűlésen támogatták azt az ötletet, miszerint a segédtanoncoknak minimum négy év középiskolai

⁶⁰ Amin szintén „javítani” kellene! Egy veterán segéd-től. (S. A. Szeged) = *Corvina* IV/20. 1881. szeptember 20. 79–81.

⁶¹ Gombássy Imre más életpályára lép! (Lévai) = *Corvina* VII/35. 1884. december 20. 139–140.

⁶² Adalbert Jancovius levele édesapjának, Franz Moritznak. Budapest, 1889. június 5. JL IV. 23. sz. levél.

⁶³ RANSCHBURG Győző: Miképp fokozható a könyvtárosi sarjadék szellemi tehetsége, és miképp javítható ezzel kapcsolatban a könyvkereskedői segédek anyagi helyzete? = *Corvina* VIII/15. 1885. május 30. 58–60.

⁶⁴ A „*Csak Szorosan*” pályázata. (Libris) = *Csak Szorosan* I/8. 1901. december 20. 2.

végzettség után még három éven át kellene gyakornokoskodni, mialatt alkalmuk lenne az irodalomtörténet megfelelő elsajátítására.⁶⁵ Ebben az évben az egyesület a tettek mezejére is lépett, beindították ugyanis a régóta tervezett tanonciskolát.⁶⁶ Lapjuk májusi számában már arról számoltak be, hogy sajnálatos módon nincs pénz egy tanonc-tankönyv kiadására, amire pedig nagy szükségük lenne.⁶⁷ Fontosnak tartották, hogy a könyvkereskedő „élő katalógusként” álljon készen a vevők számára.⁶⁸ Szükségesnek vélték, hogy a tanoncok felvételénél ellenőrizzék iskolai előképzettségüket, vajon mennyi ismeretük van a magyar irodalomtörténetről.⁶⁹ Az egyesületi lap 1902 novemberi számában egy tervezetet is leközltek, melyben összefoglalták, mit is kell elsajátítani a tanulóknak a tanonc-szakiskolában:

1. Sortiment⁷⁰ ismeret
2. Kiadóhivatali szokások és teendők
3. Bizományosi osztály kezelése
4. Kereskedelmi levelezés, különös tekintettel a könyvkereskedelemre, és az ezzel kapcsolatos könyvvezetés
5. A magyar irodalomtörténet ismertetése
6. Szerzői jog és sajtótörvény magyarázata.⁷¹

Tudjuk, hogy Jancovius Adalbert segédi munkaköre speciális jellegű volt, hiszen az ő elsődleges feladata a külfölddel való kapcsolatfenntartás lehetett. Valószínűleg alaposabban ismerte a német irodalomtörténetet, mint a magyart, melyet csak már itt, hazánkban ismerhetett meg. Minden bizonyosan nem ő volt a hiányos szakképzettségű könyvkereskedő-segédek élő példája, hiszen — mint ahogy már említettük — az ifjú Jancovius egy olyan iskolába járt még otthon Lipcsében, melyhez hasonlólt Budapesten csak 1902-ben állítottak fel. Négy évig gyakornokoskodott a világhírű Brockhaus-cégnél, tehát ide Magyarországra már alapos ismeretekkel és megfelelő gyakorlattal érkezett. Az ő műveltsége és szakképzettsége inkább példa lehetett a könyvkereskedő pályát választók számára.

⁶⁵ Közgyűlésünk. (Név nélkül.) = Csak Szorosan II/2. 1902. február 20. 1-3.

⁶⁶ Tanfolyamunk. (Név nélkül.) = Csak Szorosan II/4. 1902. április 20. 1-2.

⁶⁷ A könyvkereskedelemtől. (Homo Sum - Egy libris) = Csak Szorosan II/5. 1902. május 20. 2-3.

⁶⁸ A könyvkereskedelemtől. (Homo Sum) = Csak Szorosan II/9. 1902. szeptember 20. 2-3.

⁶⁹ Közgyűlés előtt. (Idem) = Csak Szorosan II/10. 1902. október 20. 2-4.

⁷⁰ A szortiment-üzlet a könyvkereskedelem egyik ága a részletüzlet (sorozatok megrendelésre történő vásárlása részletfizetéssel), a kolportázs-üzlet (házalással történő könyveladás), a bizományosság és az antikvár-üzlet mellett. Azt a könyvkereskedést jelenti, mely a kiadótól átvett könyveket árusítja, áruit fix rendelésre vagy bizományi elszámolásra kapja a kiadótól, tehát a mai könyvesboltnak felel meg. BIRÓ 1936. 464.

⁷¹ A tanonc-szakiskola. (Könyves) = Csak Szorosan II/11. 1902. november 20. 3-4.

9. Az 1912-es jubileum

Adalbert Jancovius 1912 augusztusában ünnepelte a Kilián-céggel fennálló fél évszázados munkakapcsolatát. Ez az évforduló különösen nagy figyelmet kapott mind a magyar, mind a német szakmai berkekben, hiszen egy olyan személy munkásságáról volt szó, aki a szerény anyagi körülmények ellenére hűséges volt szakmájához, és nagy szaktudásával mintaként állhatott a többi könyvkereskedő-segéd előtt. Nézzük meg, kiknek a jubileumi köszöntése és üdvözlete maradt fenn számunkra:

1. Allgemeiner Deutscher Buchhandlung–Gehilfen–Verband. Lipcse, 1912. júl. 31.
2. Samueller néven távirat Budapestről
3. A „Csak Szorosan” egyesület távirata
4. Oskar Lechner távirata Klammamsemeringből
5. Dr. Heinrich Károly kereskedelmi akadémiai tanár üdvözlete névjegykártyájára írva
6. G. Kretzelmar levele Bécsből
7. Josef Dostal (Ehrenberg kölcsönkönyvtár) levele Bécsből
8. Carl Schwarz üdvözlete Sopronból
9. Hans Hoffmann levele Bécsből
10. Unterstützung–Verein Deutscher Buchhändler und Buchhandlungsgehülfen, Berlin
11. Otto Berthold – az Allgemeinen Deutschen Buchhandlungs Gehilfen–Verband elöljárójának levele.⁷²

A családi emlékek között is fennmaradt pár újságkivágás a jubileumi ünnepelésről.⁷³ A pesti *Politisches Volksblatt* 1912. augusztus 9-i számában pár soros megemlékezés mellett Adalbert Jancovius fényképét is leköszölte. Kiemelte, hogy az ünnepelt számos gratulációt és üdvözlét kapott ebből az alkalomból.⁷⁴

A *Pesti Hírlap* 1912. augusztus 3-i számában írt az eseményről (11. sz. melléklet). A könyvkereskedők folyóirata, a *Corvina* természetesen egy hosszabb megemlékezésben tekintett vissza Jancovius életére (10. sz. melléklet).

⁷² JL III. 1. e. 1-11.

⁷³ G[ustav] J[äger]: Ein seltenes Jubiläum. = Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz LIII/30. 1912. július 24. 413. Jubiläum. (Név nélkül, a Personalnachrichten rovatban). = Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel 179. sz. 1912. augusztus 3. 9014. A *Corvina* és a *Pesti Hírlap* adatait lásd a függelékben (10-11. sz. melléklet), a *Politisches Volksblatt*-t a következő jegyzetben. JL III. 1. f. 1-2.

⁷⁴ Jubiläum. (Név nélkül, a „Vom Tage” rovatban.) = *Politisches Volksblatt* XXXVIII/188. 1912. augusztus 9. 4. A fénykép az 5. oldalon található, a függelékben közöljük. JL III. 1. f. 5.

Az üdvözetek és köszöntések feladóinak sorát tekintve még biztosabbá válik azon megállapításunk, hogy mire is terjedt ki Adalbert Jancoviusnak a Kilián-könyvkereskedésben betöltött munkaköre. A sok, Bécsből és Németországból érkező levél tanúsítja a pesti könyvkereskedő-segéd külfölddel való élénk és intenzív kapcsolatát. Adalbert egész munkássága során a külföldi bizományi lerakatokkal való kapcsolatfenntartás terén tevékenykedett, így a cégen belül speciális feladatot látott el, ezért is lehetett olyan nagy visszhangja a jubileumnak.

A JANCOVIUS–CSALÁD NYELVI ASSZIMILÁCIÓJA

Az általunk vizsgált család érdekes példáját adja a fővárosi kisebbségek nyelvi asszimilálódásának a dualizmus évtizedeiben.

A vidéken élő román, szerb, szlovák és a dél-magyarországi sváb parasztok próbáltak megakadályozni, vagy legalábbis fékezni a nyelvi asszimilációt. Ez a törekvés sokkal erősebben hatott a nőkre, akik ritkán kerültek ki az otthoni környezetből. A különböző nemzetiségű fiatal férfiakra és a gyermekekre általában szabadabban hatottak a magyar kulturális és egyéb asszimiláló hatások. Ebben a beolvadást korlátozó törekvésben kivételt képeztek azok a nők, akik cselédlányként elszegődve dolgoztak a városokban, főként Budapesten. Sok idegen ajkú parasztleány volt, aki munkája során megtanult magyarul. Ezeknek száma pedig nem volt elhanyagolható, hiszen a cselédtartás általános tendencia volt a középosztályi rétegeknél, és a cselédek számarányát tekintve az idegen ajkúak túlreprezentáltak voltak, hiszen a törpebirtokos parasztságban, a városi proletáriátusban és a szegény kispolgárságban is nagyobb volt a számarányuk, mint a társadalom egészében.⁷⁵

A cselédlányok és más, városokban munkát vállaló idegen ajkú lányok asszimilációs folyamatának jó példája *Anna Rekava* is, aki 1868-ban lett Adalbert felesége. Házassága előtt a pesti belváros egyik vendéglőjében szolgált fel, ott is ismerkedett meg későbbi férjével. Szlovák nemzetiségű, katolikus vallású volt, a Felvidéken, a Hont megyei Hodrus⁷⁶ községben született 1842. június 2-án.⁷⁷ Minden valószínűség szerint, akárcsak férje, ő is megtanult magyarul.

⁷⁵ KARÁDY Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? = Századvég 1990/2. 159–193. (a továbbiakban: KARÁDY 1990.) 181.

⁷⁶ Hodrusbánya (Hodritsch bei Schemnitz, Hodruš) Selmecbánya mellett fekszik, a század végén már Selmec- és Bélabánya törvényhatósági jogú város része. A magyar korona országainak helységnevtára 1898. Szerk. Jekelfalussy József. Bp., 1899. 264.

⁷⁷ 1939. július 28-án kelt keresztelési igazolásának eredetije és másolata: JL II. 3. 12. a–c.

A német anyanyelvű Adalbert és a szlovák anyanyelvű Anna családjában a német nyelv volt a domináns. Férj és feleség németül levelezett egymással, Adalbert gyermekeihez írott levelei is mindvégig német nyelvűek voltak. 1919. december 18-i, Ottó fiához intézett sorait is ezen a nyelven írta, csupán a boríték címzése volt magyar nyelvű.⁷⁸ Valószínűleg Adalbert – habár megtanulhatott valamilyen szinten magyarul – mindvégig a német nyelvet preferálta a társadalmi érintkezés terén, még a családjában is. Erre jó példa, hogy mélyen hívő ember lévén minden étkezést imával vezettek be a családi asztalnál; ezt mindig németül mondták.⁷⁹ Igaz, hogy idővel keresztnévét Adalbertől Bélára magyarosította, és ezután az iratokban általában ez szerepelt, de a nevek magyarosítása általános elvárás volt az idegenekkel szemben, így ez önmagában nem bizonyíték arra nézve, hogy az új név felvételével együtt az idegen anyanyelvű személy tiszta magyar önazonosság-tudattal is rendelkezne. A névmagyarosítás legfeljebb az ebbe az irányba tartó folyamat korai jelének tekinthető. Adalbert egyébként a francia nyelvet is ismerte, iskolai bizonyítványában szerepel francia nyelvtudásának minősítése is. Anna, habár levelei csak német nyelvtudásáról tanúskodnak, valószínűleg beszélte a szlovák és a magyar nyelvet is.

Bár a XIX. század utolsó évtizedeiben a fővárosi németek is nagy asszimilációs nyomásnak voltak kitéve, mégis – Karády Viktor szerint – „a századforduló Budapestje ... idős német ajkú kereskedőjének — aki kialakult német nyelvű vevőkörrel bírt — nem volt igazán érdemes magyarul megtanulnia, míg fiának vagy unokájának igen, hiszen ezen az „áron” az utóbbiak könnyebben válthattak pályát, esetleg megnyerhetővé vált számukra egy szélesebb (például a magyar úri) vevőkör...”⁸⁰ Adalbert nyelvi asszimilálódásának mértékét valószínűleg az is csökkentette, hogy őt éppen lipcsei, német volta miatt alkalmazták a Kilián–könyvkereskedésben, a német könyvkereskedelemmel való intenzív kapcsolattartás végett. Munkájának tehát kulcsfontosságú eleme volt német nyelvtudása.

Gyermekeik: Ottó, Imre, Árpád és Kálmán anyanyelvi szinten ismerhették a német nyelvet, hiszen szüleikhez írt gyerekkori leveleik és köszöntők ezen a nyelven íródtak.⁸¹ Ők már nyilván magyarul is anyanyelvi szinten tudtak, és az apa tudatosan törekedhetett arra, hogy fiai magyarnak érezzék magukat. A fiúk nem is kerülhettek volna a magyar nyelv alapos ismerete nélkül cégvezetői, hivatalnoki pozíciókba. Már a keresztnévek kiválasztásában is

⁷⁸ Jancovius Adalbert levele fiának, Ottónak. A boríték magyar címzése: *Nagys. Jancovius Otto urnak. Budapest II, Erőd utca 12. II. emelet.* Budapest, 1919. december 18. JL IV. 25. sz. levél.

⁷⁹ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

⁸⁰ KARÁDY 1990. 177. Pest-Buda, illetve Budapest németiségének asszimilációjához lásd még: FÓNAGY Zoltán: A budapesti németek lélekszáma a 19–20. században. = *Németek Budapestén.* Szerk.: Hambuch Vendel. Bp., 1998. 76–84.

⁸¹ JL V. 9–14. sz. Az utolsónak verses része közölve a függelékben: 8. sz. melléklet.

tetten érhetjük valamilyen szinten ezt a tudatos ösztönzést, az Árpád és a Kálmán ugyanis tipikus magyar nevek. Ugyanakkor a névadás is inkább még a kettős nemzettudatra utal, ha megnézzük az első két fiú első és a többi fiú második keresztnévét is. Az első két gyermek a *Felix*, illetve a *Rudolf* nevet kapta. Ottó második keresztnéve *Richard*, Árpádé *Johann*, Imrée *Franz*, három tipikus német név. Csupán Kálmán a kakukktójas ebben az esetben, mert ő a *Dezső* nevet kapta második keresztnévként.

Érdekes emléke a családi nyelvhasználatnak, hogy a levelek között találtam egy, a szülőknek szóló magyar nyelvű köszöntő versikét is (9. sz. melléklet). Ezt minden bizonnyal Kálmán írhatta, aki nem szeretett németül beszélni. Nemegetszer előfordult, hogy szülei németül feltett kérdéseire magyarul válaszolt. Tény azonban, hogy Adalbert fia, *Ottó* családjában is még elsősorban németül beszéltek. A nagyobbik lánnyal, *Ilonával* magyarul kommunikáltak, de a kisebbik lány születésekor elhatározták, hogy németül fognak beszélni vele a nyelv könnyebb elsajátítása érdekében. A ma is élő kisebbik lány, *Margit* négy éves koráig nem is tudott magyarul, csak németül. Ottó családjában tehát kétnyelvűség uralkodott, az anya egyik lányával magyarul, a másikkal németül beszélt. Sőt, Ilona is németül szólt Margithoz, mert csak ezt engedték meg. Margit emlékei szerint a családi étkezések voltak a legérdekesebbek: amikor az egész család együtt volt, akkor általában mindenki németül beszélt, hogy közös legyen a nyelv. Az unokák, Margit és Ilona a nagyszülőkkel, Annával és Adalberttel csak németül társalogtak.⁸² Tehát, úgy tűnik, még a következő generációban is erősebb volt a német öntudat, mint a magyar, bár feltehető, hogy a nyelvhasználat és a nemzeti-öntudat nem függött össze ilyen szorosan.

Hanák Péter szerint a már XVIII. században Budára és Pestre beköltözött németek idekerülésük után nem sokkal magukat *hungarusnak*, német nyelvű magyarországinak nevezték, külföldön őket *Ungardeutsch*-ként emlegették. Később ezek az őslakos németek a dualizmus éveiben, sőt előbb is, amikor már erős kényszert éreztek a nemzeti öntudat kifejezésére, elmagyarosodtak, beolvadtak a magyar középosztályba. A magyar öntudat vállalása egyébként társadalmi rangemelkedést is jelentett. Érdekük volt új identitásuk kifejezése, ellentétben a falusi svábokkal és erdélyi szászokkal, akik erősen kötődtek német öntudatukhoz, és jobban is őrizték is azt.

Hanák az asszimilációnak három fokát különböztette meg. Az asszimiláns az első szakaszban új otthon választ, de még nem döntötte el, hogy lakhelye vagy új hazája lesz-e az ország. A letelepedő már valamilyen fokon megtanulja a befogadók nyelvét, alkalmazkodik szokásaikhoz, de az eredeti közösség nyelve és tradíciója a meghatározó. Az asszimiláció második szakaszában már kettős kötődés alakul ki a betelepülőben, kétnyelvűvé válik,

⁸² Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

mindkét közösséghez lojális, a benne kialakult kettőség harmonizálására törekszik. Hanák szerint a dualizmus idején sok asszimiláns ebben a szakaszban élt. Az asszimiláció utolsó foka a beolvadás, amikor a külföldi származású emberek már a befogadó nemzet nyelvén, kultúráján nevelkednek, gondolkodásban és érzelmeikben elmagyarosodtak.⁸³

Feltételezhető, hogy Adalbert sokáig az asszimiláció első fokán állt, hiszen rokonainak küldött leveleiben sokszor honvágyának ad hangot. Fiaiban minden bizonnyal már élt kettős kötődés, bár otthon többnyire németül beszéltek, mégis valamilyen módon már magyarországinak, magyarnak tekintették magukat, hiszen már itt születtek, a magyar fővárosban nevelkedtek fel, magyar iskolába jártak.

Vajon mennyire hathattak Adalbert Jancoviusra és családjára azok a külső, a magyar elit által a nemzetiségekre kifejtett ösztönzések, melyek szereték volna magyarrá nevelni a nem magyar elemeket? 1867 után ugyanis még tudatosabb lett a magyar kormányzat törekvése arra, hogy növelje a magyarok számarányát az országban, és egyébként is a magyar túlsúlyt az élet minden területén biztosítsa. Főként a germanizmus veszélyeitől óvott a magyar értelmiség, szeretete volna minél előbb megtisztítani a magyar közéletet a német befolyástól. Tisztában voltak azzal, hogy a német kultúrának nagy szerepe volt a magyar kulturális élet fejlődésében, de éppen a Habsburgokkal és Ausztriával való szoros és viharos kapcsolat miatt szeretett volna a magyar közélet minden lehetséges területen függetlenedni a német kapcsolatoktól. Így természetesen a magyarországi németek is a viták középpontjába kerültek, akik hazájuk kultúráját hozták magukkal, és itt is képviselték, csak fokozatosan vették át az itteni szokásokat, életformát, talán nem olyan gyorsan, mint azt elvárták volna tőlük. A dualizmus korában elvárás volt a hazafiság állandó kifejezése, még apró dolgokban is. Ha valaki nem felelt meg ezeknek a törekvéseknek, a sajtó támadásait hívta ki maga ellen.

Glatz Ferenc egyik tanulmányában hangsúlyozta, hogy a nálunk letelepedett németek *„nem mint a magyarelles germanizáció elemei, annak képviselői jelentek meg a Kárpát-medencében, hanem mint s z a k e m b e r e k, mint különböző szakértelem letéteményesei”*. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy egyrészt a német nacionalizmus a magyarországi német kultúrfölény meglétét hangsúlyozta, másrészt a magyar nacionalizmus a németek kulturális-technikai förlényét irigységgel szemlélve németellenességet ültetett el a hazai társadalomban.⁸⁴

⁸³ HANÁK Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. = Történelmi Szemle 1974/4. 513–536. Különösen az 519–520. oldalak.

⁸⁴ GLATZ Ferenc: A magyarországi németiség az ipari fejlődés korában. In: 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. Szerk. Hambuch Vendel. I-II. Bp., 1988. I. 87–97. (a továbbiakban: GLATZ 1988.) 89.

Glatz szerint Magyarország számára a fejlettebb polgári kultúra elsősorban a németiség révén jelenik meg. Valóban: Jancovius Adalbert családja, bár életkörülményei nem a középosztályhoz sorolták, mégis, életvitelében felette állt a kispolgári rétegnek. Adalbert neveltetése révén, Lipcsében kialakult szokásait magával hozva egy fejlett polgári kultúra képviselője volt, ha csak szakmai képzettségét nézzük is. Elég azt megemlítenünk, hogy már az 1850-es években olyan kereskedelmi szakiskolába járhatott szülővárosában, Lipcsében, amilyen intézmény felállítására a magyar könyvszakma még a század végén sem volt képes. Érdekes életrajzi adalék az is, hogy Adalbert rendszeresen lottózott Lipcsében sógora, Max Reichart segítségével. Max megjátszotta a Pestre szakadt rokon szárait, és leveleiben beszámolt a húzások eredményeiről.⁸⁵ A német származású polgár tehát még évtizedekkel szülőföldjétől való elszakadása után is kötődött hazájához, hogy az ott megszokott életvitelét folytathassa, mivel új otthona erre nem minden esetben tudott lehetőséget adni.

Glatz Ferenc tanulmányában a korabeli újságolvasási szint bemutatásával is próbálta érzékeltetni a németek magas kulturális színvonalát. 1900-ban a Magyarországon forgalmazott hírlapok és folyóiratok 51,25 %-a még mindig német nyelvű volt, 1910-ben ez az arány 46,6 %. Ez persze nem tükrözi a példányszám tekintetében fennállt arányt. Ilyen szempontból is azonban az arány nem felel meg a magyarországi társadalom nemzetiségi összetételének. 1900-ban a példányszám szerint 30 % a német nyelvű folyóiratok aránya a magyar nyelvűek 61 %-ával szemben. A hazai németiség sokoldalú újságolvasó volt, sokféle újságot olvasott, járatott. Adalbert is figyelt az újságok híradásaira. Minden bizonnyal olvasta a *Corvina* és a *Csak Szorosan* szakmai folyóiratokat, azon kívül a lipcsei *Börsenblatt*-ot is, amelynek cikkeire apja többször utalt leveleiben. 1912-es könyvkereskedői jubileumáról pedig egész kis gyűjtemény gyűlt össze a róla szóló újságcikk-kivágásokból, amelyeket a család megőrzött az utókornak.⁸⁶

Általánosságban a német nyelvű lakosság újságolvasási kultúrája messze túlszárnyalta a magyar anyanyelvűekét. Ez természetesen annak is köszönhető, hogy a német területeken az újságkultúra évtizedekkel előtte járt a magyarországinak, és az onnan betelepülők magukkal hozták az újságolvasás szokását.

Ha a magyarországi szaklapok nyelvi megoszlását nézzük, még feltűnőbb a német fölény. 1891-ben a szaklapok 62 %-a német nyelvű volt, csupán 18,9 %-a magyar. Még 1910-ben is 53,9 % – 24,67 % az arány a német nyelvű szaklapok javára.⁸⁷

⁸⁵ Max Reichart levelei Adalbert Jancoviushoz. Leipzig, 1886. január 26, július 19, 1888. január 16. JL IV. 42–43, 45. sz. levél.

⁸⁶ Lásd a 73-74. sz. jegyzetet.

⁸⁷ GLATZ 1988. 90–91.

A századforduló után érezhetően megnőtt Magyarországon a németellenesség. Glatz ennek okát az 1903-as gazdasági válságban látja, ami után szerinte a magyar anyanyelvű polgárság kezdett riválisként tekinteni a német anyanyelvű polgárságra. Az 1902–1903-ban megjelenő napilapok megteltek németellenes szövegekkel — mutatott rá Glatz. Érdekes adalékként megemlíti Bartók Béla egyik személyes levelét is, melyben az ifjú zeneszerző felháborodva ír arról, hogy édesanyja családtagjai közül sokan nem is tudnak magyarul, holott Magyarországon élnek. Felszólította arra is a címzetteket, hogy hűgát ezen túl ne Elizabeth-nek, hanem Böskének hívják. Bartók családjában egyébként — édesapján kívül — mindenki német volt. A német nyelv használata már nem természetes jelenség Pesten, ott, ahol fél évszázaddal ezelőtt még szinte elengedhetetlen feltétel volt a német nyelvtudás az alapvető emberi kommunikációhoz. Vajon a Jancoviusok hogyan élhették meg ezt a német nyelv létjogosultsága elleni háborút, hiszen ez a nyelv a sajátjuk volt, jobban, mint a magyar? Még a második magyarországi generáció tagjai is a németet használták a családi érintkezésben, így valószínűleg Adalbert családja is érintettnek, megtámadottnak érezhette magát ebben a helyzetben.⁸⁸

Glatz Ferenc az asszimiláció folyamatában a nyelvi asszimilációval szemben a társadalmi, szokásrendi igazodást hangsúlyozza, ugyanis ő ebben a folyamatban egy, a köznapi életben végbement kölcsönös egymáshoz igazodást lát.

Nyelvi szempontból a németek viszonylag gyorsan asszimilálódtak a magyarsághoz. 1880-ban a lakosság 74 %-a beszélt németül, 20 %-a csak ezen a nyelven. 1900-ban viszont már a lakosság 39 %-a tudott csak magyarul. 1880-ban a magyar anyanyelvű lakosoknak csak 18 %-a nem tudott németül, tehát a köznapi életben: a kereskedelemben, iparban teljesen elfogadott volt a német nyelv használata, a magyar anyanyelvűek is szükségesnek tartották ismerni ezt az idegen nyelvet. 1900-ban a lakosoknak már csupán 6,3 %-a nem tudott magyarul.

Általánosságban nézve a századfordulóra a németek nagy része kétnyelvű, ami azt mutatja, hogy általában az ipari és kereskedelmi foglalkozási ágazatok, a mindennapi munkavégzés már megkövetelte a magyar nyelv elsajátítását.

Glatz szerint, ha túltekintünk azon, hogy a nemzeti közösség nem csak nyelvi közösséget, hanem azon túl szokásrendi csoportosulást is jelent, akkor az asszimiláció egy másik szintjét is észrevehetjük, azt, ami a köznapi életben akkoriban végbement. Az effajta egymáshoz igazodásnak egyik legjellemzőbb motívuma, amikor különböző nemzetiségből származók házasodtak össze: szerb, horvát, magyar, szlovák, német polgárok gyermekei. A

⁸⁸ GLATZ 1988. 92.

különböző etnikumok más-más szokás- és viselkedésrendet hoztak magukkal, és ezek a házasságban vagy másfajta társadalmi érintkezésben sűrűlődtak, illeszkedtek egymáshoz. Ez a folyamat kevésbé látványos, mint a nyelvi asszimiláció, és látni kell benne a kölcsönösséget – állítja Glatz. A szokás- és viselkedéskultúrában a magyarságra ugyanúgy ragadtak rá más nemzetiségekre jellemző tulajdonságok, mint ahogy a nem magyar nemzetiségűekre magyaros vonások. Így az eredeti nyelv elvesztése után is a különböző szokás- és viselkedésrendek elemeikben továbbéltek, és sokszínűséget kölcsönöztek a kisebb közösségeknek.⁸⁹

A családi emlékeket, levelezéseket nézve a Jancovius családban a német elem uralkodó szerepét érzékelhetjük. Bár a szlovák származású Anna minden bizonnyal szintén magával hozta saját népének szokásait, a férj nyelvének, nemzetiségének erőteljesebb kulturális hatása dominált a családban.

A JANCOVIUS-CSALÁD HÉTKÖZNAPJAI

1. Életszínvonal, anyagi körülmények

Milyen életkörülményeket volt képes teremteni Adalbert, a Váci utcai Kilián-könyvkereskedés segéde családja számára? Milyen nevelést biztosított fiai számára, milyen lehetett az a családi légkör, ahonnan aztán a fiúk kiléptek, és saját családot alapítottak? Ezekre a kérdésekre próbálunk most választ adni.

A család anyagi körülményeire néhány fennmaradt számla és a már említett 1880–81-es családi költségvetés ad tájékoztatást. Az egyik, számunkra nagy jelentőségű számlát 1868. július 30-án, néhány nappal Anna és Adalbert házasságkötése előtt állították ki Jonas Mayer bútorkereskedésében (7. sz. melléklet). A vőlegény teljesen új családi háztartást próbált berendezni, hiszen szinte minden típusú bútordarab szerepel a vásárolt kellékek között: két ágy, dívány, hat szék, éjjeliszekrény, fiókszekrény, stb. A vásárolt bútorok mind alapvető használati eszközök egy szolid polgári háztartásban. Adalbert csak a legszükségesebbeket szerezte be, így is — az 1863. évi egyhavi jövedelmét figyelembe véve — körülbelül háromhavi fizetését szánta eljövendő közös otthonuk berendezésére. Az egyetlen nem alapvető használati eszköz egy Bécsben készült pianinó volt, melyet Adalbert 1868. augusztus 21-én, két héttel a házasságkötés után vásárolt.⁹⁰ A hangszer egyébként többre került, mint az összes vásárolt bútordarab együttvéve (280 Ft). Ennek a hangszernek a jelenléte otthonukban nem csupán reprezentációs eszközként szolgált a család számára, hiszen Adalbert és gyermekei is tud-

⁸⁹ GLATZ 1988. 93–95.

⁹⁰ Joseph Chmel által kiállított számla. Pest, 1868. augusztus 21. JL III. 1. b. 2.

tak zongorázni.⁹¹ A családi emlékek között megtalálható a családfő kézzel írt kottáskönyve 1856-os dátummal, mely többek között valcer-, polka-, mazurka-szövegeket és -kottákat tartalmazott. Adalbert édesapjának írt 1889-es levelében megköszöni, hogy megtanította őt zongorán játszani, mert a zene fellelkesíti és megvigasztalja őt a szomorú órákban.⁹²

Rendkívül értékes a fennmaradt családi költségvetés kimutatása 1880-81-ből, melyben nagyobb tételekben felsorolták havi lebontásban a bevételeket és kiadásokat.⁹³

A bevételi oldalon a családfő fizetése (115 Ft), az előző hónapról áthozott kisebb-nagyobb többlet⁹⁴ és albérleti díj szerepelt rendszeresen. Úgy tűnik, hogy lakásukba – nyilván pénzügyi okokból – albérlet is fogadtak. Adalbert feleségének írott, 1872. szeptember 17-én kelt levelének elején arról számolt be, hogy albérlőjük aznap reggel kiköltözött a lakásból.⁹⁵ Míg a feleség és a gyermekek nyári időszakban kint éltek Budán, az ottani családi ingatlanon, addig a pesti otthonba albérlet fogadtak jövedelem pótló megoldásként, vagy talán azért, hogy a lakás ne maradjon kihasználatlan a nyári hónapokban sem.

Állandó kiadási tételként szerepeltek a kimutatásban:

- élelmiszerek
- szolgálólány bére (kéthavonta)
  - zongoraleckék (Bartalus Zongoraiskola, Budai Zeneiskola, Schwartz Zeneiskola)
- hús

További, esetenkénti kiadási tételek:

- ruhadarabok (kalap, nyakkendő, kabát, kesztyű, napernyő), cipők vásárlási, illetve javítási költségei
- újság előfizetés (negyedévente)
- könyvvásárlás

⁹¹ A kor felfogása szerint a zongora a polgári otthon jellegzetes darabja. Egy korabeli ízlésformáló könyvecske, mely bevezetése szerint „nem a dúsgazdagoknak ... , hanem azon nagy középosztálynak, melynek jövedelme korlátolt, de ízlése művelt”, készült, azt írja, hogy a művészeteknek valamilyen formában minden polgári otthonban jelen kell lennie. Egy nagyvilági hölgy [WOHL Janka]: Az otthon. Útmutató a ház célszerű és ízlésteljes berendezésére és vezetésére. Bp., 1882. 51, 57–59. Ezzel az általános vélekedéssel szemben Gyáni Gábor különféle leltárak vizsgálata során arra az eredményre jutott, hogy csak minden második lakás leltárában említenek zongorát. GYÁNI Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940. Bp., 1998. 142.

⁹² Adalbert Jancovius levele édesapjának, Franz Moritznak. Budapest, 1889. június 5. JL IV. 23. sz. levél.

⁹³ A kimutatás csonka, a fennmaradt rész 1880. júliusától 1881. decemberéig terjed. JL III. 1. b. 3.

⁹⁴ Az előző hónapról áthozott összeg soha nem haladta meg Adalbert egyhavi jövedelmét, átlagban 30–50 Ft között mozgott.

⁹⁵ Adalbert Jancovius levele feleségéhez, Annához. Pest, 1872. szeptember 17. JL IV. 20. sz. levél.

- háztartási eszközök, kellékek vásárlása (paplan, függönyszövet, tűzifa stb.)
- foghúzás, hajvágás
- csemege-élelmiszer (málna, cukor, mogyoró, alma, szivar)
- színház
- utazási költségek
- tagdíj befizetése a németországi segélyegyletbe
- adó (6 Ft)
- tandíjbefizetés a fiúk iskolájába

Az 1881 decemberi kimutatásban a bevételi oldalon szerepel a Franklin Társulat-i részvény kamatának nyeresége, tehát a család ily módon, részvényvásárlással is részese és támogatója volt a magyar könyvkereskedelemnek.

A család Anna Rekava révén birtokolt egy szőlőt is a budai hegyekben, Anna bátyjával, Jánossal közösen. Ezt az ingatlant a család 1887 februárjában eladta Streck Flórián budaörsi lakosnak.⁹⁶

Nyomon követhető a család lakhelyeinek változása is: Adalbert többször is költözködött a pesti belvároson belül, majd végül, idős korára Budán telepedett meg feleségével. Adalbert házasságkötésekor — az egyházi házassági anyakönyvi kivonat szerint⁹⁷ — a Váci utca 60-as szám alatt lakott⁹⁸, menyasszonya pedig szintén ugyanabban a kerületben, a Göttergasse 19-es szám alatt.⁹⁹ Hogy hol rendezték be a házaspár első közös otthonát, arra nincs egyértelmű adatunk. 1882 és 1886 között szintén a mai Váci utca részét képező V. kerületi Fő út 7-ben,¹⁰⁰ 1887 és 1894 között az Arany János utca 9-ben,¹⁰¹ 1896-ban és 1897-ben az Arany János utca 15-ben laktak,¹⁰² majd 1899

⁹⁶ Fennmaradt a Streck Flórián javára szóló telekkönyvi végzés egy példánya. 818/1887. ikt. sz. 1887. február 13. JL III. 1. a. 4.

⁹⁷ Pest, 1868. szeptember 8. JL II. 3. 13.

⁹⁸ A Váci utca az V. kerület belvárosi részében húzódott. Az 1690-es években Leopold Gasse nevet viselt. Később több szakaszra osztották, a Waitzner Gasse vagy Fő utca nevet az 1750-es évektől a mai Vörösmarty tér és Pesti Barnabás utca közti szakasz viselte. RÁDAY Mihály-MÉSZÁROS György-BUZA Péter: Budapest teljes utcanévlexikona. Bp., 1998. (a továbbiakban: RÁDAY-MÉSZÁROS-BÚZA 1998.) 402. A korabeli Váci utca környékét ismerteti LUKÁCS Lajos: Pest-Buda az 1867-es kiegyezés idején. Bp., 1996. (a továbbiakban: LUKÁCS 1996.) 27–30.

⁹⁹ Az V. kerületi Lipótvárosban lévő mai Október 6. utca viselte 1817-ben a Göttergasse, 1874-ben a Bálvány utca nevet. RÁDAY-MÉSZÁROS-BUZA 1998. 297.

¹⁰⁰ *Jancovius Béla: V. ker. Fő út 7.* Budapesti cím- és lakjegyzék 1882. Kiadja Bp. Főváros Statisztikai Hivatala. Bp., 1882. 453. Ugyanez szerepel az 1883–1884-es, valamint az 1885–1886-os kötetben is: 465., 515.

¹⁰¹ 1887. február 13. Streck Flórián javára szóló telekkönyvi végzés egy példánya. 818/1887. ikt. sz. JL III. 1. a. 4. *Jancovius Béla: V. ker. Arany János utca 9.* Budapesti cím- és lakjegyzék 1891–1892. Szerk. Janszky Adolf. Bp., 1892. 562. Ugyanez található az 1894-es kötetben is. 589. Az V. kerületi lipótvárosi Arany János utca neve máig nem változott. RÁDAY-MÉSZÁROS-BUZA 1998. 67.

és 1904 között a Géza utcában találjuk a családot.¹⁰³ Öt lakhely, mind a Lipótvároson belül. Végül Adalbert és Anna utolsó közös lakhelye Budán, a vízivárosi Hattyú utcában (a mai Széna tér közelében) volt,¹⁰⁴ talán azért költöztek ide, mert az idős Jancoviust már nem kötötte annyira munkahelye a Lipótvároshoz.

A lakások valószínűleg két szobából és konyhából álltak, még az utolsó otthon, a Hattyú utcai is ugyanekkora volt.¹⁰⁵ Szobalányt mindig tartottak, ők általában szlovák származásúak voltak.¹⁰⁶ Ő valószínűleg a konyhában aludt. A lakás méretei nem feleltek meg az akkori polgári középrétegnél általánosan kialakult 3–4 szobás reprezentációs elvárásoknak,¹⁰⁷ mert Adalbert jövedelme ezt nem engedte meg. Anyagi szempontok alapján a család tehát a kispolgári-értelmiségi réteghez sorolható. Az már kérdésesebb, hogy Adalbertnek még a német hazában kialakult polgári mentalitása, általános műveltsége alapján a könyvkereskedő-szolgálat Jancovius mely társadalmi réteghez tartozott igazán. A történészek általában a jövedelmi szempontok, a lakhelyek méretei alapján próbálják a társadalmi rétegeket elhatárolni egymástól, mivel ezek az adatok könnyen feltárhatók. Kérdés viszont, hogy a műveltségi, mentalitásbeli különbségek nem ugyanolyan fontos meghatározói-e egy személy vagy család társadalmi hovatartozásának, még ha ezek sokkal nehezebben ragadhatók is

¹⁰² *Jancovius Béla és Ottó: V. ker. Arany János utca 15.* Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897. Szerk. Janszky Adolf. Bp., 1897. 695.

¹⁰³ 1899. május 13. és 1900. augusztus 4. A Pesti Hengermalom-Társaság Jancovius Béla nevére kiállított két számlája. Lakcím: *V. ker. Géza utca 7. II. lépcső, III. emelet.* JL III. 1. b. 8–9. 1901 és 1904 között Jancovius Béla Árpád és Kálmán fiaival együtt volt ebbe a lakásba bejelentve. Budapesti cím- és lakásjegyzék 1900–1901. Kiadja a Franklin Társulat. Bp., 1901. 1063. Budapesti cím- és lakásjegyzék 1902–1903. Kiadja a Franklin Társulat. Bp., 1903. 1149. Az V. kerületi Lipótvárosban található Garibaldi utca viselte 1874-ben a Géza utca nevet. RÁDAY-MÉSZÁROS-BUZA 1998. 67.

¹⁰⁴ *Jancovius Béla: II. ker. Hattyú utca 1.* Budapesti cím- és lakásjegyzék 1905–1906. Kiadja a Franklin Társulat. Bp., 1906. 1238. Ugyanez szerepel az 1912-es kötetben is. 1577. Már halála után erre a címre érkezik egy tévesen Janovitz Béla névre címzett levél is a Magyar-Olasz Bank részvénytársaságtól. Budapest, 1921. december 16. JL III. 1. b. 10. A vízivárosi Hattyú utca 1879-ben is már ezt a nevet viselte, eredetileg a Fő utca és Széna tér között futott, ma a Kapás utca és Csalogány utca közti szakasz viseli ezt a nevet. RÁDAY-MÉSZÁROS-BUZA 176. A korabeli Víziváros leírása: LUKÁCS 1996. 97–102.

¹⁰⁵ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

¹⁰⁶ Az 1880–81-es családi költségvetés havi kimutatása és Jancovius Margit, az unoka visszaemlékezése enged erre következtetni.

¹⁰⁷ GYÁNI Gábor: Hétköznapi Budapest. Nagyvárosi élet a századfordulón. Bp., 1995. 47–48. LUKÁCS, John: Budapest, 1900. A város és kultúrája. Bp., 1991. 62–65. HANÁK Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században. In: Uő: *A Kert és a Műhely.* Bp., 1988. 17–62. Különösen a 39–44. oldalak. BUZINKAY Géza: A középosztály lakásiideálja. In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Szerk. Hanák Péter. Bp., 1992. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) 13–26. GYÁNI Gábor: *Polgári otthon és enteriőr* Budapesten. In: Uo. 27–59.

meg, Valószínű, hogy Adalbert csupán anyagi szempontok alapján sorolható a kispolgári réteghez, műveltsége, mentalitása túlmutat ezeken a kereteken.

2. Családi kapcsolatok

Házastársi kapcsolat: Anna és Adalbert

A későbbi férj és feleség kapcsolatának első írásos dokumentuma egy 1867. október 27-én írt német nyelvű levél, melyet Anna írt előző délutáni találkozásuktól indítva. (6. sz. melléklet). Talán a korszakot nézve kicsit meglepő nyíltsággal és őszinteséggel fejezte ki érzéseit, de a levél így egyértelmű bizonyítéka annak, hogy – legalábbis Anna részéről – bizonyíthatóan szerelmi kapcsolatról volt szó. A családi visszaemlékezés szerint egyébként a lány munkahelyén, egy belvárosi vendéglőben ismerkedtek meg, ahol a lány felszolgálóként dolgozott, és ahová Adalbert ebédre szokott betérni.¹⁰⁸ A házasságkötés előtről még két írásos emléket ismerünk, két szerelmes vers, melyet Adalbert küldött választottjának.¹⁰⁹ Úgy tűnik, az ifjú Jancovius szerette költemények idézése által ünnepélyesebb formában kifejezni érzéseit hozzátartozói számára, édesanyjának írott születésnap-i köszöntőihöz is fűzött verseket.¹¹⁰ A családi emlékek közt fennmaradt egy kézzel írott, Schiller verseiből álló gyűjtemény is, mely minden bizonnyal Adalbert tulajdona volt.¹¹¹

A pár házasságkötését 1868. augusztus 6-án tartotta evangélikus szertartás szerint, habár Anna katolikus volt. Tanúnak a császári gyalogságnál szolgálatot teljesítő Dr. Wenzel Zaunmüller orvost és Theodor Lotze könyvkereskedő-segédet kérték fel. Adalbert húga az esküvő előtt két nappal írott levelében fájalta, hogy családjukból senki sem lehet ott az egyetlen fiútestvért érintő eme jeles eseményen. A sógornő egyébként az ifjú feleségnek is küldött egy üdvözlő levelet, arra kérte testvérét, adja át neki pár soros köszöntését, amelyet „*remélhetőleg ő nem vesz majd rossz néven*”.¹¹² Mindketten 26 évesek voltak az ünnepélyes egybekelés idején, ami Adalbert esetében szokványos életkor, de akkortájt egy nőnél ez már idős kornak számított.

Az ifjú házaspár levelezése a házasságkötés után is folytatódott, minden bizonnyal azért, mert a nyári hónapokban a feleség és a gyermekek egészen a birtok 1887-es eladásáig a budai ingatlanon laktak, de a családfőt munkahelye

¹⁰⁸ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

¹⁰⁹ *Das Glück der Liebe!* című vers. Adalbert Jancovius levele Anna Rekavához. Pest, 1868. január 24. JL IV. 16. sz. levél. *Treue Liebe* című költemény. Adalbert Jancovius levele Anna Rekavához. Pest, 1868. június 6. JL IV. 17. sz. levél.

¹¹⁰ Jancovius Adalbert levelei anyjához, Dorothea Jancoviushoz. Pest, 1863. június 21. és Pest, 1864. június 22. JL IV. 13–14. sz. levél.

¹¹¹ Címclapján: *Schillers sämtliche Werke zum gebrauchte Hornak Peter*. JL V. 1.

¹¹² Helene Margarethe Jancovius levele bátyjához, Adalbert Jancoviushoz. Magdeburg, 1868. augusztus 4. JL IV. 26. sz. levél.

a pesti lakáshoz kötötte. Ezekben a levelekben a férj beszámolt a pesti, és ezen belül a munkahelyi eseményekről, és megosztotta terveit a hétvégével kapcsolatban.¹¹³ A levelekben a férj feleségét Annchen-nek hívta, és Bertiként írta alá írásait. Sajnos a házaspár időskori – 1880-as évek utáni – kapcsolatáról már nincsen sok információnk, a feleség neve csak a németországi rokonok Adalberthez írt leveleiben jelenik meg az üdvözlő formulában.

A családi élet egyébként békés és nyugodt lehetett, ez a gyerekek neveletéséből is kitűnik. Ottó, a felnőtt kort megérő legidősebb fiú később családtagjait mindig arra figyelmeztette: „*Ideges ember nincs, csak neveletlen!*” Ezt az intelmet még édesapjától, Adalbertől tanulta, s a családban szállóigévé is vált, még ma, Ottó már felnőtt korú dédunokái körében is emlegetik.

A lipcsei származású könyvkereskedő-segéd nem volt igazán társasági ember, legtöbbször nem vett részt az egyleti eseményeken sem, ahogy a jegyzőkönyvek és beszámolók is bizonyítják. Franz Moritz Jancoviusnak írt 1889-es levelében azzal indokolja a családtól való nehéz elszakadását, akár csak két hétre is, hogy mivel nincs baráti társasága, télen-nyáron minden estét feleségével és gyermekeivel tölt, akik nagyon közel állnak hozzá.¹¹⁴

Anna 1918-ban hunyt el, két évvel férje halála előtt, 50 évi házasság után. Adalbertet nagyon megviselhette felesége hiánya, 1919. decemberében ugyanis ezt írta fiának: „*Annyira egyedül és elveszettnek érzem magam ebben a világban ...*”¹¹⁵

Szülő-gyermek viszony: Adalbert és fiai

Adalbertnek és Annának hat fiúgyermek született, akik közül négy érte meg a felnőttkort. Az első két gyermek, az 1869-ben született *Felix* és az 1870-ben született *Rudolf* még kisgyermekkorban, ismeretlen betegségben hunyt el, 1873-ban, illetve 1874-ben. A többi fiú, *Ottó* (1872–1951), *Kálmán* (1876–1930), *Árpád* (1879–1958) és *Imre* (1882–1918) megérte a felnőttkort, és családot alapított.¹¹⁶

A gyermekek és szülők kapcsolatának írásos emlékei is fennmaradtak: a már fentebb említett szülőköszöntők, nagyrészt német nyelvű versikék és levelek, amelyeket Anna és Adalbert különböző ünnepi alkalmakkor kapott.¹¹⁷

¹¹³ Jancovius Adalbert levelei feleségéhez, Annához. Pest, 1871. július 25, 1872. szeptember 17, 1873. július 25, szeptember 13. JL IV. 18–22. sz. levelek.

¹¹⁴ Adalbert Jancovius levele apjának, Franz Moritznak. Budapest, 1889. június 5. JL IV. 23. sz. levél.

¹¹⁵ „*Ich fühle mich so einsam und verloren auf dieser Welt...*” Adalbert Jancovius levele fiához, Ottóhoz. Budapest, 1919. december 18. JL IV. 25. sz. levél.

¹¹⁶ A családi Biblia genealógiai bejegyzései. Másolat. JL I. 1. Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit által összeállított családfa. JL I. 3.

¹¹⁷ Mind keltezetlenek. JL V. 1. 9-15.

Mind a négy gyermek a Deák téri evangélikus iskolában kezdte a tanulmányait, később aztán különböző intézményekben folytatták az ismeretszerzést. Ottó és Imre kereskedelmi akadémiát végzett, mely akkoriban érettségit adott.¹¹⁸ Árpád és Kálmán rossz tanulók voltak, az előbbi négy polgárit végzett el az alsóbb osztályok után, az utóbbi pedig a Röser Intézetnél szerzett érettségit, ahová a szülőknek sok tandíjat kellett fizetniük.¹¹⁹ A tandíjfizetést bizonyítja a már többször említett 1880–81-es családi költségvetési kimutatáson¹²⁰ kívül egy fennmaradt nyugta¹²¹ is. Az apa figyelt zenei művelődésükre is, hiszen ahogy az 1880–81-es kimutatás is mutatja, sokat költött a zeneiskolákra, egyidejűleg három intézménynek is fizetett a fiúk taníttatásáért, mindegyik gyerek tanulhatott zongorázni.

Iskoláik elvégzése után a négy fiú értelmiségi pályára lépett. Árpád apja hivatását választotta, könyvkereskedő-segéd lett, és a Toldi Könyvkereskedésben dolgozott. Kálmán szakmai karrierje csúcán a Franklin Társulat cégvezetője volt¹²², tehát ő is a könyvszakmában maradt. Ottó, a legidősebb fiú a Kollerich Drótsodronygyár Ferenc József rakparti irodájának vezetője lett, míg Imre, a legfiatalabb a Ganz gyár hivatalában vállalt munkát.¹²³ Az 1916-os cím- és lakjegyzékben az apa, Béla (Adalbert) könyvkereskedőként, Imre és Kálmán magánhivatalnokként, Ottó pedig irodafőnökként szerepelt.¹²⁴ Imre, a legfiatalabb fiú még szülei halála előtt, 1918-ban tűnt el az olasz fronton, fiát, aki 1919 januárjában született, már nem láthatta.¹²⁵

Adalbert és Anna négy gyermeket nevelt fel, és indított el pályáján. Adalbert apjának írott 1889-es levelében írja, hogy négy fiú tisztességes felnevelése a fővárosban sok pénzbe kerül, főként, hogy neki azt a kevéske fizetéséből kell megtennie.¹²⁶ Mindegyik fiú tisztos polgári életet tudott teremteni saját maga és családja számára, melyhez a szülők gondoskodására és áldozatára is szükség volt.

¹¹⁸ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

¹¹⁹ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

¹²⁰ JL III. 1. b. 3.

¹²¹ 1898. december 1-én Adalbert 50 forintot fizetett be Imre fia tandíjára az 1898/1899-i iskola-évre. JL III. 1. b. 7.

¹²² *Franklin Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda – cégvezető: Jancovius Kálmán Bp., Lónyay u. 47.* Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928. Kiadja a Franklin Társulat. Bp., é. n. 390.

¹²³ Az egyéb forrásokkal alá nem támasztott adatok Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezésére épülnek.

¹²⁴ Budapesti cím- és lakásjegyzék 1916. Kiadja a Franklin Társulat. Bp., é. n. 1238.

¹²⁵ Dr. Ravasz Árpádné, szül. Jancovius Margit szóbeli visszaemlékezése.

¹²⁶ Adalbert Jancovius levele apjának, Franz Moritznak. Budapest, 1889. június 5. JL IV. 23. sz. levél.

ÉRTÉKELÉS

Adalbert Jancovius — Jancovius Béla: egy német szakember a magyar könyvkereskedelemben. Szülővárosában, a németországi Lipcsében szerzett szakmai ismereteivel, tapasztalatával hűségesen, több mint ötven éven át szolgálta a magyar könyvkereskedelmet, ezen belül Kilián György és utódainak könyvkereskedését. Egyike volt azoknak a külföldről idetelepült szakembereknek, akik szakértelmükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a Magyar Királyság az Osztrák–Magyar Monarchián belül kereskedelmi és kulturális életével is Európa szerves része lehessen. Szakmai kapcsolatai élő kapcsolatként kötötték össze Budapestet Lipcsével és Béccsel. Inkább az európai könyvkultúra hazai képviselőjének tekinthető, mintsem a magyar irodalom külföldi népszerűsítőjének. Hazánknak szüksége volt olyan emberekre, mint Adalbert, aki Európának és hazájának irodalmát képviselte nálunk, hiszen a magyar kulturális élet nem is lehetne sohasem teljes az egyetemes írott kultúra ismerete nélkül. Feladata teljesítése közben családjával a magyar társadalom szerves részévé vált, budapesti lakosként a polgári értelmiség sorait erősítette.

Azon felül, hogy munkája révén az írott kultúra népszerűsítője volt hazánkban, családjában is továbbörökítette a könyv szeretetét. Két fia, Árpád és Kálmán is — ahogy már említettük — a könyvkereskedelem berkein belül dolgozott tovább. A következő generációk tagjai közül is mindig volt valaki, aki a könyvkultúra képviselőjét feladatának tekintette. Adalbert unokája, *Imre* (1919–1957) a Központi Antikváriumban dolgozott, nagy műkedvelő és műgyűjtő hírében állott.¹²⁷ Imre lánya, *Judit* pedig ma a Bajcsy-Zsilinszky úti Nyugat Antikvárium vezetője, alkalmazottja pedig Ottó egyik dédunokája.¹²⁸ A Jancovius név fiúágon is él mindmáig, Imre leszármazottjai révén.

A Jancovius család, mint annyi más, a XIX. században Magyarországon letelepült külföldi család, értékes múltját megőrizve sikeresen beépült a magyar társadalomba. Adalbert példája pedig megerősíthet minket abban, hogy az elkötelezett hivatástudat képessé teheti arra az embert, hogy hazát cserélve és az anyagi szempontokat is háttérbe szorítva találja meg helyét a társadalomban.

¹²⁷ Szájától vonta el a könyvekre kiadott pénzt. Hány rostélyost nem evett meg, hány utazást mulasztott el, csakhogy fétisének áldozzon... A raktár egyik sarkában halmozta fel azokat a köteteket, amelyeket lassanként majd megvásárol, de jövedelmét tekintve száz évre lett volna szüksége. Minden könyv lelőhelyét ismerte. Fültnúja voltam, amikor egy ritka Lovik-kötet után tudakozódó vásárlónak így felelt: „Egy példány van belőle.” – és megnevezte azt a győri ügyvédet, akinek a birtokában van. KELLÉR Andor: Jancovius és a könyvek. In: Uő: A titkos lakó. Bp., 1962. 204. Az eredetileg az Esti Hírlapban megjelent cikk töredéke a családi hagyatékban: JL VI. 3.

¹²⁸ Szikora Katalin: Könyvszeretet – hetedíziglen. = Magyar Könyvgyűjtő I/7. 2001. szeptember. Antikvária rovat. 12–13.

FÜGGELÉK

Válogatás a Jancovius család irataiból

1.

Lipcse, 1857. április 6.

A Szent Tamás iskola tanúsítóánya és jellemzése Jancovius Adalbertről.

Schulzeugniß

Adalbert Theodor Jancovius, geboren in Lindenau bei Leipzig den 4. October 1842. hat seit Ostern 1854 das hiesige gymnasium zu St. Thomä besucht und von da an zuerst den Unntericht der Sechsten und später den der fünften Klasse genossen. Bei guten Fähigkeiten und beifallswerther Fleiße hat derselbe auch in seinen Kenntnissen recht befriedigende Fortschritte gemacht. Dabei ist aber auch sein sittliches Verhalten ununterbrochen ein seher lobenswerthes gewesen, was fast niemals zu irgend einer ernsteren Unzufriedenheit geboten hat. Die Schule entläßt ihn daher unter den besten Hoffnungen für seine Zukunft, ihn mit ihren Segenswünschen begleitend.

Leipzig, am 6. April, 1857.

Professor S. G. Stallbaum
Rector der Thomasschule

Forrás: JL II. 3. 3.

2.

Lipcse, 1860. április 8.

Adalbert Jancoviusnak a lipcsei könyvkereskedő-iskolában kiállított bizonyítványa.

Zeugniss für Adalbert Theodor Jancovius
Schüler der 1en Classe
der Buchhändler Lehranstalt zu Leipzig

Betragen:	1
Fleiss:	2
Fortschritte in Deutsche Sprache:	2a
Französischer Sprache:	2b
Handelwissenschaft:	1b
Literaturgeschichte:	2

Ostern, 1860.

Dr. Paul Möbius director

Forrás: JL II. 3. 4.

3.

Lipcse, 1862. május 7.

Adalbert Jancovius tanúsítványa a Brockhaus-cégnél töltött tanulóiidejéről.

Lehr-Zeugniss

Herr Adalbert Theodor Jancovius, von hier gebürtig, hat von Ostern 1857 bis dahin 1861 bei mir den Buchhandel erlernt und seitdem in meiner Buchhandlung als Inhülfe gearbeitet. Bei seinem Abgange aus meinem Inschäfte, welcher auf mein Anrathen geschieht, um ihn Gelegenheit zu bieten, auf den buchhändlerischen Betrieb außerhalb Leipzigs kennen zu lernen, ertheile ich Hern Jancovius gern das Zeugniß, daß in ihn einen fleißigen, sittlichguten junger Mann kennen gelernt habe, und daß er alle ihn übertragenen Arbeiten stets zu meiner Zufriedenheit ausgeführt hat. Ich nehme Interesse an seinem ferneren Wohlergehe und wünsche, daß er ihn recht bald gelingen möge, eine neue Stellung zu finden, die den oben angedeuteten Zwecke entspricht.

Leipzig, 7. Mai 1862.

Friedrich Albert Brockhaus

Forrás: JL II. 3. 5.

4.

Pest, 1862. július 3.

Kilián György levele Adalbert Jancoviushoz, mely tartalmazza a könyvkereskedő állásajánlatát.

Herrn Adalbert Theodor Jancovius in Leipzig

Pest 3/7. 1862.

Ihr Schreiben vom 26ten von Mai habe ich erhalten, und wenn Ihnen nachstehende Bedingungen conveniren, so soll es mich freuen Sie von 1ten August bei mir begrüßen zu können.

Monatlich: Florens 60 Österreichischer Währung

Neujahr: 50

Reisegeld: 40

Für Kost, Quartier und Frühstück haben Sie zu sorgen.

Bei obigen Salair soll es nicht lange bleiben, wenn ich sehen werde, daß Sie die Ihre übertragenen Arbeiten pünktlich besorgen.

Mein Empfehlung nebst herzlichen Grüß bitte an Herr Brockhaus ausgerichten, und ersuche bei folgende Zetteln an das Geschäft zu übergeben.

Einer baldigen Antwort sehe entgegen.

Ihr ergebenesten

Georg Kilian

Forrás: JL III. 1. c. 1.

5.

Pest, 1866. június 19.

Kilián György tanúsítóánya arról, hogy Adalbert Jancovius az ő könyvkereskedésének alkalmazottja.

Zeugniss

Herr Adalbert Jancovius aus Leipzig hat vom 1ten August 1862 bis zum heutigen Tage in meiner Buchhanlung als Gehilfe gearbeitet, und während dieser Zeit durch seinen Fleiß Umsäht in Erledigung der ihm übertragenen Arbeiten, sowie durch sein bescheidenes und sehr gesittetes Benehmen meine Zufriedenheit erworben.

Pest, den 19. Juni 1866.

Georg Kilian
Universitäts Buchhändler

Forrás: JL III. 1. c. 4.

6.

1867. október 27.

Anna Rekava levele Adalbert Jancoviushoz.

Geehrter Herr Jancovius!

Der gesternige Nachmittag war einer der schönsten und heitersten meins Lebens. So wie süßer Traum schnell verschwindet, so verschwinden einige Stunden, wie flüchtige Augenblicke, in Ihrer werthen Gesellschaft. Mit Wahrheit kann ich sagen, daß ich an Ihrer Seite die seligsten Stunden verlebte.

Ich küße Ihrer Herz und Mund mit Achtung, und bin Ihre ergebene dienerin

Anna Rekava

27. October, Nachmittag $\frac{3}{4}$ 6¹²⁹ Uhr.¹³⁰

Forrás: JL IV. 15. sz. levél.

¹²⁹ A szövegben helytelenül 3/6.

¹³⁰ A dátumot utólag Adalbert Jancovius jegyezte a levél aljára.

7.

1868. július 30.

Jonas Mayer pesti bútorkereskedésének Jancovius Adalbert számára kiállított számlája.

JONAS MAYER

MÖBEL HANDLUNG

PEST

Ecke der Götter und Baadgasse

zur russischen Kaiserin

BUTOR KERESKEDÉS

PESTEN

Bálvány és fürdőutcza sarkán

orosz czárnőhöz czimzet házban

Zwei Chiffoner

Ein Schupladkasten

Zwei Betten

Ein Anlagtisch

Ein Divan

Sechs Sessel

Ein Nachtkastl

Ein Szugräsl

Ein Szeyl

Ein Toiletszügl

Ein Wehskesten

vier Rohr sessel

Ein Nehtisch

Forint 238

Forrás: JL III. 1. b. 1.

8.

K. n. [1880-as évek]

[Jancovius Ottó] köszöntő levele édesapja, Adalbert születésnapja alkalmából.

Ich nahe mich zum Winzenfeste
Recht herzlich heute auch heran,
Und wünsche, wünsche alles Beste
Dir für die ganze Lebensbahn.

Daß sich in schönster Blüth enthalte
Von frohsinn leise angefacht,
Dein Lebensglück und sich gestalte
In steten Glanz, in steter Pracht.

Daß ruhig auf dem Lebensmeere
 Sanft gleite hin dein Lebenskahn,
 Kein Sturm sich rege, und ihn störe
 Auf seiner stillen, schönen Bahn.

Forrás: JL V. 1. 14.

9.

K. n. [1880-as évek]

[Jancovius Kálmán] újévi köszöntő levele szülei részére.

Kedves Szüleim

Vegyétek jo kívánságom
 E nagy napnak regelén:
 Hogy a mit csak ti kívántok
 Ez új évben legyen meg

Adja Isten főképp hogy én
 Jó gyermeketek legyek
 Hogy miattam szomorusság
 Soh se érje szívetek

Sőt adja hogy örömtöket
 Mindennap nevelhesem,
 Titeket pedig boldogan
 Isten soka éltesen.

Forrás: JL V. 1. 15.

10.

1912. július 30.

A „Corvina” folyóirat ünnepi megemlékezése Jancovius Béla munkásságáról.

Félszázados jubileum. Ötven év egy egész emberöltő, boldog, aki egészségben megélheti. Hát még ennyi ideig könyvárusnak lenni! Félszázadon át szolgálni kitartóan, hűséggel egy helyen, egy cégnek a kötelékében. Ez nem csak dicséretet érdemel, nem csak méltó az elismerésre, hanem mint a kitartó munka követendő példája, mintaképpül szolgáljon az ifjú nemzedék előtt. Ötven év! Mily változáson ment át azóta a magyar könyvkereskedelem. És a

jubiláns még állja helyét ennyi év után is. Valóban ritka szívós természete, szelíd családi élete, munkakedve és rajongó pályaszeretete tették ezt lehetővé. És még egy fontos momentum, mely egyúttal alapja, mondhatni véd-bástyája a kereskedelemnek általában, de különösen a könyvkereskedelemnek. Ez pedig azon intim jellegű szinte családi jó viszony, mely főnök és alkalmazott között annak idején fennállott és több helyen szerencsére még most is megvan. Mert sehol nincs oly szoros kapcsolat a főnök és munkatársai között, mint éppen a kereskedelemben, különösen azonban a mi szakmánkban.

Jancovius Béla az ünnepelt, ki most 1912. augusztus 3-án tölti be Kilián Frigyes utóda cégnél 50 éves szolgálati idejét. 1842-ben született Leipzigban, ugyanott elvégezvén iskolai tanulmányait, a már akkor is világhírű F. A. Brockhaus céghez került, hol négy évig mint tanuló s egy évig mint segéd volt alkalmazásban. Nehéz idők jártak akkor még a fiatal könyvárusra. Öt év volt a rendes tanulási idő, melyért még külön díjat kellett a szülőknek fizetniük. Ünnepeltünknek is öt éves szerződése volt, de mert jeles tanuló, sőt az azidőben megnyílt könyvárusi szakiskolában, hol is naponta reggelként 6-8-ig volt a tanítás, kitüntetésben is részesült, de mert egyébként is szorgalmasan végezte teendőit, egy évvel, előbb tehát már négy év után felszabadult. Birtokosa lett az akkor szokásban volt Lehrbriefnek, 1862-ben egy évi segédeskedés után meghívást kap Kilián Györgytől Budapestre. Akkor persze még inkább német, mint magyar volt a könyvkereskedelem, azt elfogadva, azóta megszakítás nélkül itt látjuk ténykedni hazánkban.

A honpolgárságot elnyerve 1868-ban már megnősül és négy fiu gyermekkel, köztük két könyvárossal gyarapította családját és szakmánkat. A jubiláns annak idején az egyesületi életben is részt vett, sőt 1880-ban a „Csak Szorosan” egyesületének elnöki tisztségét is vállalta. Mi régiek igen jól ismerjük a derék öregurat, kivel igen sokszor együtt elmulattunk. A fiatalabb kartársak azonban már nemigen ismerik, mert az utóbbi években csak elvontan családjának élt.

Adná meg neki a Mindenható, szívből kívánjuk mindnyájan, hogy még számos éven át teljes egészségben élhessen és büszkén, sőt örömteli szívvel gondolhasson vissza erre a valóban ritka jubileumra. Az ünnepély a jubiláns egyenes kívánságára szűkebb családi körben folyt le.

Forrás: Jäger [Gusztáv]: Fél százados jubileum. = Corvina XXV/21. 1912. július 30. 144. — JL III. 1. f. 4.

11.

1912. augusztus 3.

A Pesti Hírlap megemlékezése Jancovius Béla jubileumáról.

Ötven éves szolgálati jubileum. A Kilián-féle fővárosi könyvkereskedés személyzete megható módon nyilvánította ma a cég 50 év óta működő üzletvezetője, Jancovius Béla iránti elismerését. A jubiláns érdemeit a személyzet élén Noseda Tivadar cégtulajdonos üdvözlő beszédek keretében méltatta, s ezután a személyzet tagjai baráti vacsorára gyűltek össze. J. B. 1842-ben született Lipcsében, s miután a Michaeli-féle collégiumot elvégezte, a Brockhaus cég szolgálatába lépett. Kilián György meghívására 1862-ben Pestre jött, 1868-ban megszerezte a magyar állampolgárságot, s érdemei elismerésül a magyarországi könyvkereskedők „Csak Szorosan” egyesülete 1880-ban elnökévé választotta.

Forrás: N. N.: Ötven éves szolgálati jubileum. = Pesti Hírlap „Napi hírek” c. rovat, XXXIV/183. (1912.) augusztus 3. 15. — JL III. 1. f. 3.

12.

1920. március 19.

A Corvina folyóirat megemlékezése Adalbert Jancovius haláláról.

Halálozás. A közelmúlt napokban a régi könyvárus gárda egyik becsült, érdemes, szerény tagját, Jancovius Bélát kísértük utolsó útjára. Az elhunyt 1842-ben Leipzigben született, 1857-1861-ig részben mint gyakornok, részben mint segéd az F. A. Brockhaus cégnél volt alkalmazásban. 1861-1862-ig Leipzigben az akkor alakult „Buchhändler Lehranstalt” hallgatója volt. 1862. augusztus 1-én Kilián György magyar egyetemi könyvárus meghívására Pestre jött és 1918. november 30-ig, tehát 56 és negyed évig a cég, illetve ennek utódai „Kilián Frigyes” és „Kilián Frigyes utódai” szolgálatában állott. Az elhunyt úgy a német, mint a magyar szakma egyesületi életében is élénk részt vett s egyike volt a német nyugdíj- és segélypénztár megalapítóinak. Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Forrás: N. N.: Halálozás. = Corvina. „Vegyes hírek” rovat, XLIII/11. 1920. március 19. 62.

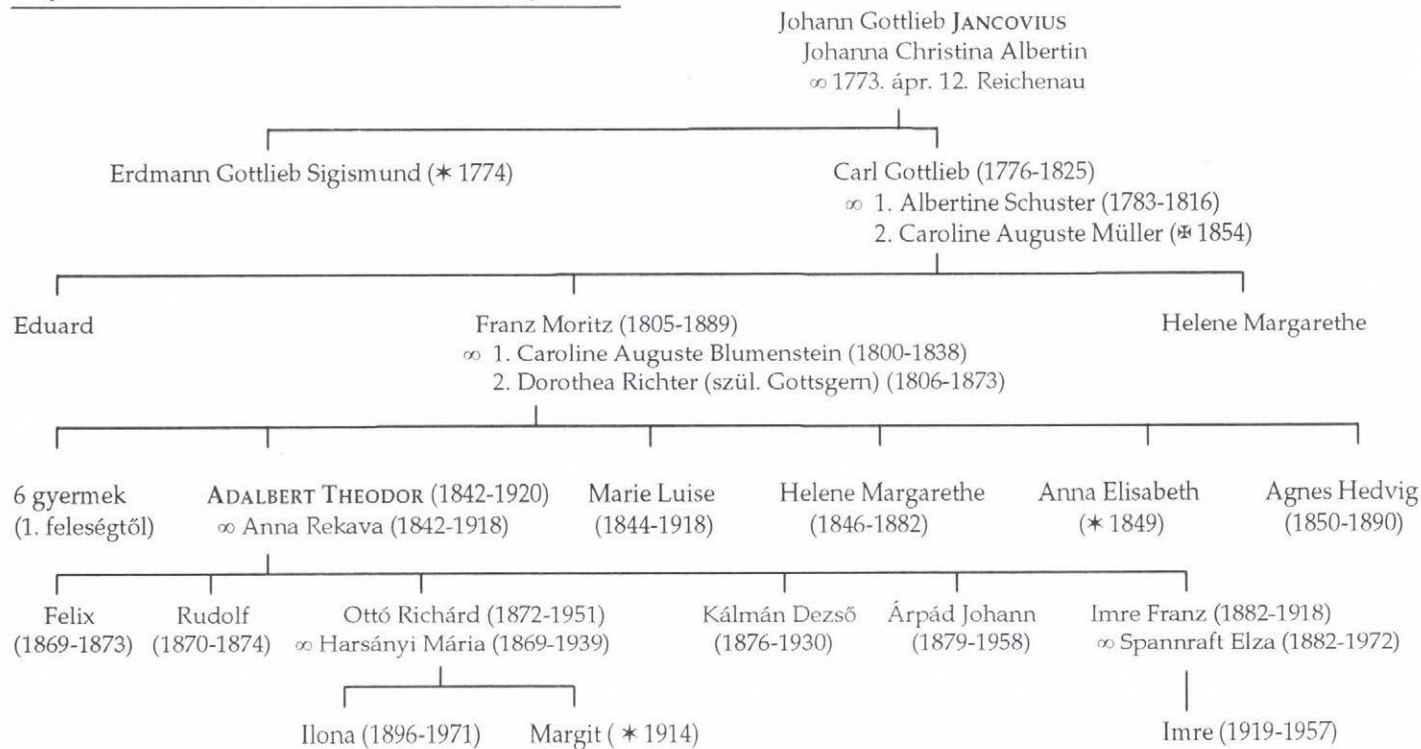
A Jancovius-házaspár a századfordulón

A Jancovius család a századfordulón

Ülnek (balról jobbra): Ilona, Ottó lánya; Anna Rekava és férje: Adalbert Jancovius.
Állnak (balról jobbra): Ottó és felesége: Harsányi Mária; Rau Ida és férje,
Jancovius Kálmán; Jancovius Imre és Árpád.

A JANCOVIUSOK CSALÁDFÁJA

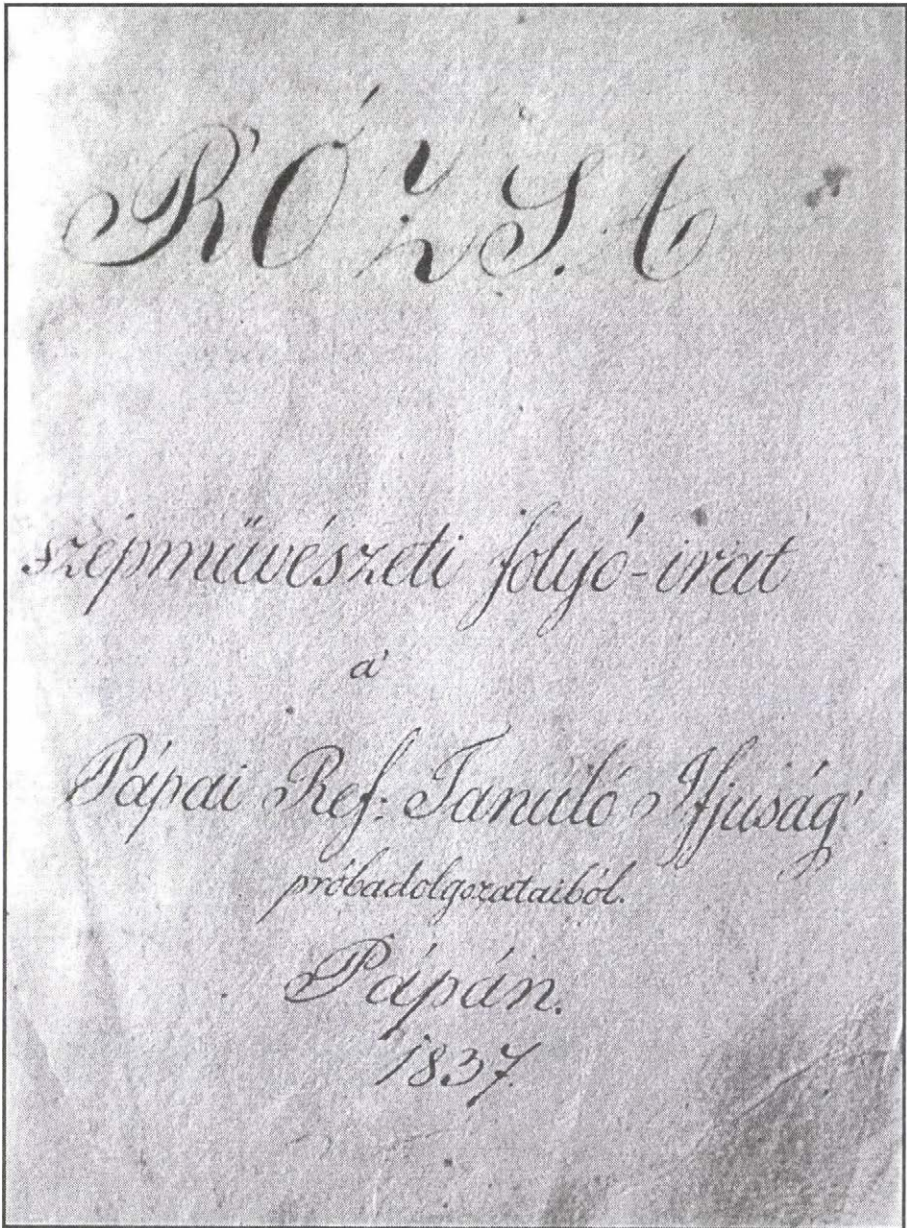
SUMMARY

RENÉ SCHILDE**The Sense of Vocation and Identity within the Jancovius Family
A German bookseller in the Hungarian book trade**

The members of the Jancovius family come from the Germanized Slavic tribe of the Sorbs, who lived in the province of Lausitz in Germany. One of their ancestors, Franz Moritz, had lived in Leipzig and worked for the Brockhaus firm as a master printer. His son, Adalbert Jancovius (1842-1920), the main focus of this study, had studied at Leipzig, and then worked in the Brockhaus bookstore for five years. In 1862, he came to Pest at the invitation of György Kilián, became an assistant of his bookshop and remained in this position for more than fifty years. His duties included the supervision of the firm's commissions abroad. He played an active part in the Hungarian bookshop-assistants' trade union, and was even chairman of the organization for a short time in 1880. The Magyarization campaigns of the end of the century, however, were probably offensive to him, for he soon decided to quit the leadership of the organization.

Adalbert's family was at the first stage of linguistic assimilation. His wife, Anna Rekava had Slovak for her mother tongue, but German was the dominant language within the family. Adalbert thought and corresponded in German, with close contacts in his homeland. His sons, on the other hand, had affiliation: they spoke both German and Hungarian, and while the home atmosphere was German, they considered themselves to be Hungarians. Socially speaking they belonged to the petty bourgeois layer of society, but their mentality and the cultural standards elevated them above this level. The family atmosphere was religious, peaceful and calm. The parents married for love and this is truly mirrored in all their correspondence. The education of their children was affectionate, harmonious and demanding, and enjoyed absolute priority in the family budget.

Adalbert Jancovius always remained a German bookseller working within the framework of the Hungarian book trade. It was his professional contacts that linked the book trade of Budapest with that of Leipzig. His love of books was a legacy he left to his family; his descendants are antiquarians to this day. This way, we can safely call the Jancoviuses a real bookseller dynasty.

KERPEL PÉTERNÉ

Egy reformkori pápai diákfolyóirat:
a „Rózsa” (1836–1837)

A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET Tudományos Gyűjteményének számos felbecsülhetetlen jelentőségű egyház- és iskolatörténeti dokumentuma között bukkantunk rá egy pápai diákok által összeállított diákújságra. Az 1836–37-es tanévből fennmaradt *Rózsa* című „szépművészeti folyó-irat a’ Pápai Ref. Tanuló Ifjúság próbadolgozataiból” nyújt válogatást. Az egységes kötetű összefűzött kéziratú újságot műfaji sokszínűség jellemzi. Epikát, lírát, sőt drámát is olvashatunk kolligátum oldalain, de megtalálhatók benne a hírlapokra jellemző időszerű hirdetések, adomák, találós kérdések és rejtvények is.

A gondosan megszerkesztett diáklap azért érdemel figyelmet, mert e kezdeményezés — az 1834–1835-ben kiadott *Házaló* c. kéziratú folyóirattal együtt¹ — az 1840-ben alakult kollégiumi olvasóköri körnek, s a belőle 1841 áprilisában Tarczy Lajos által megszervezett Képzőtársaság közvetlen előzményének tekinthető.² A magyar művelődéstörténet — Petőfi és Jókai révén — elsősorban a képzőtársulatról vett tudomást. Tudományos kutatások tucatjai irányultak a Képzőtársaság működésének feltárására, a két géniusz tehetségének alakításában betöltött szerepére, miközben megfelleltek az előzményekről. Holott a korábbi kezdeményezésekre a Képzőtársulat jegyzőkönyvében közvetlen utalást találunk: „A történet intőszava ‘s jelenkorunk tanítása megihleték főiskolánk növendékeit, s ők megérték ébredő honunk, meg a’ jelenkor kívánatát. Már évekkel ezelőtt egyesültek literatúránk virágainak megszerzésére, ‘s azok olvasása általi önképzésükre. Hogy ezt csak első lépésnek tartották, ‘s hogy nem vélték elégnek a közmunkásságot munkátlannal szemlélni, mutatják kéziratban levő dolgozataik – egy képzőtársaság utáni bár homályos, de folytonosan élő vágyuk létesítésének félreismerhetetlen tanúi.”³

¹ DREKK 0. 794.399. A *Házaló* c. hetenként megjelenő folyóiratnak a második félvéből, 1835-ből a 7., 8., 9., 10., 12., 13. száma maradt fenn. Az elbeszéléseket, vígjátékokat, verseket, rejtvényeket és helyi híradásokat közzétevő folyóiratot Bocsor István, Mező Dániel, Vály Ferenc tanárok felügyelte, Szücs (Szüts) Károly szerkesztette „segéd társai” — Gerenday József és Mező Lajos — közreműködésével. A szerkesztők és álneven írók a 20 év feletti kollégiumi hallgatók közül kerülhettek ki. Az orgánumra dr. Hudi József hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

² A képzőtársulatról BORSOS 1892. TRÓCSÁNYI 1981. 184.

³ DREL. I. 7. n. A Pápai Képzőtársulat iratai. Jegyzőkönyvek, 1841.

A korábbi kezdeményezésekről a képzőtársaságról az Athenaeumban 1843-ban megjelent beszámolóban sem feledkeztek meg: „*Bírunk mindazáltal — olvashatjuk a híradásban — egypár kötet kéziratot azon korból, mint az önmunkásság gyümölcseit. Ezen gyűjtemény ívei hetenként jelentek meg és kerengtek a főiskolában, de a képződésnek ezen neme egyoldalú volt 's megszánt.*”⁴

A diákság eme beszámolója alapján feltehető, hogy történt kísérlet képességeiket fejlesztő, irodalmi érdeklődésüket kielégítő egyesület létrehozására, de mindeddig a Képzőtársaság előzményeként csak az 1840-től működő, Bocsor István által szervezett olvasótársaságról tudunk.⁵

A „RÓZSA” LÉTREJÖTTE

A *Rózsa* című kiadványra először az irodalmi diáktársaságokat jól ismerő Bodolay Gézá hívta fel a figyelmet, aki a pápai kollégium történetének egyik fejezetét feldolgozó tanulmányában „kéziratosságeskötetként” említi, s feltételezi, hogy Bocsor tanítványaitól származik.⁶ Bocsor István joghallgatóként köztanítója is volt az iskolának, 1835-től rendes tanárrá nevezték, de két évre külföldre utazott tanulmányútra.⁷ Így tehát azt, hogy az 1836 novemberében megindított szépirodalmi próbálkozások szervezője és irányítója ő lenne, aligha állíthatjuk. Annál is inkább, mivel a szerkesztő, az ellenőr és a segéd-társak neve minden lapszámban megtalálható, s ezek között egyetlen akkori tanár neve sem szerepel.

A *Rózsa* című szépirodalmi folyóirat feltárása pótolja a kollégiumtörténet számára azt a hiányt, amely a pápai diákság írásbeliségében az 1803-as *Próbadarabok* és az 1840-es évek önképzőköri alkotásai között mindezidáig fennállt. A természettudományi, filozófiai, történelmi és bibliai tárgyú értekezéseket magyar nyelven felvonultató *Próbadarabok* írói éppúgy álnéven publikáltak, mint a *Rózsa* munkatársai.

Az 1803-ban álnéven író nyolc lelkes diák valódi nevét nem ismerjük, ezzel szemben a *Rózsa* írói a 17. és 30. számban vállalják nevüket, bár céljuk ugyanaz: „*Nem a' hírnév nemtelen vadászása, hanem önnön tehetségeink pallérozása.*”⁸ 1837-ben a *Rózsa* azzal biztatja a diákokat, hogy „*a gondolatok kicserélésében és közlésében lelkes öröm várja a csüggedhetetlen fáradozót.*”⁹ Ez összecseng Tarczynak a Tavasz zsebkönyv Előszavából jól ismert elveivel: „*az ifjak köztí véleményközlés, eszmezsurlódás — azon kívüil, hogy folytonos gyakorlás által a gondolatok elmondásában bizonyos bátorságot s ügyességet teremt — az egyes tár-*

⁴ BODOLAY 1963. 288.

⁵ SZINNYEI I. Bp., 1891. 1120.

⁶ TRÓCSÁNYI 1981. 230.

⁷ KISS 1908. 15.

⁸ DREKK O.500. *Próbadarabok*. 1803. 5.

⁹ DREKK O.533. *Rózsa*, 1836–1837. 119.

gyakróli nézetet hatalmasan tisztítja, sőt némely tán örökre rejtve maradt magvakat is csírádzásra bír.”¹⁰

Az irodalom és retorika művelésének a pápai református kollégiumban — akárcsak Debrecenben, Sárospatakon, Nagyecyeden — több évszázados hagyomány volt, e hagyomány azonban a felvilágosodás korától kezdve módosult. A deákos (latin) műveltségesség fokozatosan háttérbe szorult, s a magyar nyelvű nemzeti kultúra fokozatosan mind nagyobb teret nyert.¹¹ A város életében külön autonómiának számított a diákonkormányzat (coetus), melynek szervezetét és működését a kor követelményeihez idomul új kollégiumi törvények (1836, 1845) szabályozták.

Kéziratos időszaki kiadvány megjelentetése nem igényelt hatósági engedélyt. A szigorú *cenzára* megkerülésére a kéziratos előállítás és terjesztés önként kínálkozott. A *Rózsa* 1–17. számáig mindenütt a következő jegyzet található a lapszám legalján: „*T. Vály Ferencz Senior. T. Kun Pál Ellenőr 's a' közönséges Tanító Urak felügyelők alatt szerkeszti Csilus, — segéd társak: Jeremiás, László, Bátki, Fördős, Fekete, Szücs Urak*”

A lapkészítésben felügyelőként közreműködő „közönséges tanító urak” maguk is diákok voltak, mégpedig a felsőbb évfolyamokon tanuló ifjak. Vály Ferenc¹² köztanító (publicus praeceptor) 1833–34-ben szintaxist tanított, 1836–37-ben seniorként a könyvtárnoki feladatokat is ellátta. Így került kapcsolatba a főiskolán keringő hetilappal, melyben a kínálgató alkalom ellenére sem közölt írásokat. Vály Ferenc neve elsősorban azért is ismert, mert hosszú ideig Pápán tanított, s felesége, Jókai Eszter, Jókai Mór testvérnője volt.¹³

Kun Pál, a *Rózsa* ellenőre 1834–35-ben poeticát tanított. A joghallgatók közül fontos Boross (Boros) Mihály neve, akit az irodalmi köztudat mint lapszerkesztőt tart számon. A diáklapban neve Borosként szerepel, de az életrajz ismeretében¹⁴ minden kétséget kizáróan ugyanazon személyről van szó. Boross Mihály 1835-től a pápai kollégiumban jogot tanult¹⁵ és 1842-ben már végzett diákként lett a Képzőtársaság tiszteletbeli tagja.

Ha annak az okait nyomozzuk, hogy mi készíthette zsenyéik publikálására az amúgy igencsak elfoglalt ifjakat, arra a fiatal tanárgárdára kell ráírnyítani a figyelmet, akik az 1830-as évek elején kerültek az ősi alma mater falai közé. Tarczy Lajos, Bocsor István, Stettner-Zádor a magyar nemzeti

¹⁰ Tavasz zsebkönyv. Pápa, 1845. Előszó.

¹¹ Az oktatás-nevelés tartalmában bekövetkezett változásokat is bemutatja KISS 1896.

¹² Vály Ferenc (1810–1882) 1837-től a komáromi református gimnázium tanára, 1848-tól a pápai kollégium pedagógiai tanszékének vezetője, később a tanítóképző tanára, majd igazgatója.

¹³ SZINNYEI XIV. Bp., 1914. 795–796.

¹⁴ Új magyar irodalmi lexikon. Bp., 1994. I. 270.

¹⁵ A jogi tanszéket 1832-ben alapították, vezetője Stettner (Zádor) György volt.

szellemet, a magyar nyelvű tanítási rendszert honosították meg a kollégiumban.¹⁶

Stettner 1832-ben – amikor a pályakezdő Tarczy filozófiát adott elő Hegel szellemében – magyarul kezdett tanítani a jogi tanszéken, s a következő évben magyarul tartotta székfoglalóját. Bocsor szintén magyarul tanította a poétikát, és amikor 1837-ben a történelem tanszéket is elfoglalhatta, nagy hatású előadásokat tartott anyanyelvünkön az egyetemes történelemről, többek közt az angol és francia forradalomról. Az új nemzedék fellépése „valóságos őrsváltásnak”¹⁷ tekinthető, melynek következtében a pápai kollégium magyar tannyelvűvé vált, mielőtt anyanyelvünk a diplomáciai nyelv rangjára emelkedett volna.¹⁸

A magyar nemzeti kultúra alakításában és a személyiség önművelésében országszerte kiemelkedő szerepe volt a diáktársaságoknak. Az 1820-as évektől kezdve Selmeceen, Eperjesen, Késmárkon, a 30-as években Sárospatakon is működött már társaság; Debrecenben is ekkortájt alakult az olvasótársaság.¹⁹

A magyar nyelv terjedését, a diákság nemzeti irányú szervezkedését a politikai hatalom nem nézte jó szemmel. A Helytartótanács és az erdélyi Gubernium a diáktársaságok betiltását határozta el. 1835-ben a kolozsvárit, 1836-ban az enyedit és a marosvásárhelyit oszlatta fel. A diákegyesületeket 1836-ban Magyarországon is betiltották; éppen akkor, amikor bebörtönözték a pozsonyi ifjúság vezetőit, pert indítottak Kossuth és Wesselényi ellen.²⁰ A diáktársaságok működési tere az irodalomra, szociális térre korlátozódott.

Debrecenben Péczely József ifjú professzor volt a kollégium szellemi mozgatója. A történelem, a latin, és a görög nyelv tudósa 1828-ban jelentette meg a *Pallas Debrecina* c. antológiát. Ezt követte az 1832–36 közt évente megjelentetett *Lant* c. zsebkönyv. „Nem a debreceni kör szellemében dolgoztak már, hanem az *Auróráéban*, finomkodó, nyelvújítási szókinccsel.”²¹ A *Lant* munkatársai között fölbukkan Kuthy Lajos és Obernyik Károly, a későbbi drámaíró. Toldy Ferenc után azt is tudhatjuk Péczelyről, hogy „házához hívogatta kitetszőbb tanítványait, olvasni, írni valót adott; munkáikat

¹⁶ ANTAL 1908. 23. A kollégiumban a tanítás az 1841/42. Tanévben vált teljesen magyar tannyelvűvé. HUDI 2001. 22.

¹⁷ SEBESTYÉN 1908. 32.

¹⁸ Debrecenben 1831-ben alapították a magyar tanszéket, ekkor indult meg a magyar nyelv és irodalom tantárgyszerű oktatása. Vö. BARCZA 1988. 664. A magyar hivatalos nyelvet az 1843/44: 2. tc. vezette be.

¹⁹ BODOLAY 1963. 41. A nevesebb református iskolák közül Kolozsvárt 1830-ban, Sárospatakon 1832-ben, Debrecenben és Székelyudvarhelyen 1833-ban, Nagyenyeden 1834-ben alakult ifjúsági irodalmi egyesület. Debrecenben az Olvasó Egyesület 1833-ben 9 tanuló részvételével alakult meg, 19 pontból álló alapszabályát 1834. november 19-én fogadták el. V. ö. BARCZA 1988. 704–715.

²⁰ BODOLAY 1963. 45.

²¹ TOLDY 1908. 502.

megigazgatta, majd nagyobb ösztön kedvéért, világ elibe adta”²² Csakúgy, mint Pápán Tarczy, aki a német lírikusokból válogatott verseskötetet szerkesztett *Gyöngyök a német költészetből* címmel. Eperjesen a *Jácint* c. zsebkönyv (1836)²³ Nagyenyeden a *Virágos Kosár* című nyomtatott kiadvány²⁴ bizonyítja, hogy a diákság alkotótevékenysége országszerte élénk volt ezidőtájt.

A „RÓZSA” JELLEMZŐI

A *Rózsa* szélesebb körben a pápai református nagykönyvtár nyomtatott kéziratkatalógusának megjelenésekor vált ismertté.²⁵ A katalógusból és a kötetből azt is megtudjuk, hogy Császár István lelkész tulajdonából került a könyvtár állományába 1923-ban. Valószínűleg ekkor végezték el az oldalak számozását is, mindig csak a jobb oldalt jelölve, így 442 oldal terjedelemtől beszélhetünk. Az egyes lapszámok kötetbe rendezése viszont korábbi, ezt mutatja a rongált, préselt papír kötéstábla, valamint az utolsó oldalon álló bejegyzések.

A használattól kissé megrongált lapokat minden bizonnyal az összes szám elkészülte után fűzték egybe. Emiatt a bal oldali szöveg a sorok végén nehezen olvasható. A szerkesztők hiába figyelmeztették olvasóikat: *„Majd minden számjai Rózsánknak össze törve 's piszkolva jöttek vissza: ezennel kéri a Szerkesztőség a' Nagy érdemű olvasó Urakat méltóztassanak nagyobb figyelemmel iránta lenni.”*²⁶

A lap fontos ismertetőjegye, hogy hetente hétfőnként jelent meg. A kézről kézre járt példányok mindig hét végén kerültek vissza a szerkesztőhöz. Azt, hogy ezt valóban be is tartották, a következő felhívás igazolja: *„Rózsánk a' határ napon pontosan megindul mégis az a' panasz a' N. Ifjuságnak,²⁷ hogy hét-utolján, szombaton vagy vasárnap látja csak, néha akkor sem, 's nem olvashatja egész figyelemmel az idő szűk volta miatt; ezennel kéri a szerkesztőség a' N. Érdemű Urakat ha el olvasták tüstént tovább küldeni méltóztassák.”*²⁸

Csak karácsonykor, húsvétkor és az év végi kötelező vizsgák táján telt el hosszabb idő az egymást követő lapszámok megjelenése között. 1836. november 13-án jelent meg a *Rózsa* első száma. Ettől kezdve 1837. április 24-ig, a 17. számig Csilus János volt a szerkesztő. A 19. számtól, azaz 1837. május 22-től az augusztusi utolsó számig Tóth Antal látta el ezt a feladatot. Kivételt

²² JUHÁSZ 1943. 139.

²³ BODOLAY 1963. 659.

²⁴ BODOLAY 1963. 661.

²⁵ SZABÓ 1987.

²⁶ *Rózsa* 1836–1837. 140. A felhívás a 12. számban jelent meg.

²⁷ *Nemes Ifjuságnak*

²⁸ *Rózsa* 1836–1837. 140.

képez a 18. szám, amely nem nevezi meg a szerkesztőt, nyilván ekkor történt a váltás.

A lap összeállítását a mindenkori szerkesztő Vály Ferenc seniorral, Kun Pál ellenőrrel és a köztanítókkal együtt végezte. A szerkesztő segítői főként a publikáló diákok voltak, akik eredeti kézírásukkal nyújtották át zsengéiket. Néha olyan neveket is találunk a segédek között, akikről nem olvashatunk alkotást, valószínűleg szép írásuk miatt alkalmazták őket. Ma is csodálatra méltó az a műgond, amellyel előállították a lapot. Soráthúzást csak egyetlen esetben, a 28. számban találunk. Rényes *Szeget szeggel* című tréfás történetéből Vály Ferenc, mint felügyelő törölt két sort.²⁹

A kor irodalmi ízlését tükrözi a *címválasztás*. Az almanachlúra virágkultuszát ismerhetjük fel abban a szimbolikában, amely az irodalmi alkotásokat nyíló virághoz hasonlítja. Amikor tehát a címlap belső oldalára egy-egy virágzó és bimbós piros színű rózsát pingáltak a diákok, zöld levelekkel és a szárazon gondosan rajzolt tüskékkel, alkotásaikat kívánták jelképezni.

A bírálatokban többször is történik utalás a *Rózsára*, pl. *„Egy évi nyilta után hullatja leveleit Ró’sánk, köszöni az ápoló kezeket, nem akar szóltan megválni, hálát rebeg azoknak, kik keblekre méltatták, hálát kik plántálták, hálát kik öntözték”*³⁰

A 17. számig tizenhárom, a következő tizenhárom számban pedig heten látták el publikációikkal a folyóiratot. Az alkotók munkáikat maguk választotta álnév alatt küldték a szerkesztőségbe, ennek oka a verseny tisztaságának megőrzése volt. A már említett szám végén a szerzők valódi nevének ismertetése előtt felhívást olvashatunk, amely azt kéri az ifjaktól, hogy kélüket szigorúan tartsák titokban és *„zárt levélen mellékeljék irományaikhoz”*.³¹

Az utolsó lapszám végén azoknak az álneveknek a megfelelői olvashatók, akik 1837. május 22-től szerepeltek a *Rózsában*. Hat olyan személyről beszélhetünk, akik különböző álneveken mindvégig publikáltak: Boross Mihály, Dömjén Ferenc, Fekete János, Halka Sámuel, Szücs Dániel és Tóth Antal. A szerkesztésben történt változás és az alkotók számának jelentős csökkenése arra is utalhat, hogy ezen felsorolt ifjak kiváltak az eredeti csapatból, s átvették az irányítást. Tóth Antal szerkesztőbizottságához alkotóként sem csatlakozott nyolc, korábban lelkes diák.

A *Rózsa* összes számát áttekintve megállapíthatjuk, hogy együttvéve 15 személy publikált a lapban, együttesen 36 álnév alatt. Néhány álnév (pl. Ábrándffy, Soroksári, Buksai) feloldásával adósok maradtak, így ezeket ma már lehetetlen azonosítani.

A folyóirat összeállításának folyamatára világítanak rá a 32. és a 60. oldalon található hirdetések, melyek felszólítják a publikálókat, hogy *„tisztán, minden helyes írási hiba nélkül méltóztassanak bekiüldeni irományaikat a szerkesztő-*

²⁹ Rózsa 1836–1837. 399.

³⁰ Rózsa 1836–1837. 432.

³¹ Rózsa 1836–1837. 220.

séghez, mert ezentúl változtatás nélkül fognak azok lemásoltatni 's kibocsátatni."³² Az 5. szám végén pedig „Jelentetik, hogy mai számunktól kezdve már azon módon másoltatnak le a munkák, mint bekiüldetnek, mely mód ezentúl is meg fog tartatni."³³

Az 1837-es év második lapszámában a helyesírási szabályok betartására szólította fel a szerzőket: „a' helyes írásra kevés figyelem fordítatik... a helyes írási hibák ellen már a jövő alkalommal bírálati lapok fognak Rózsánkhoz csatoltatni — figyelmeztetvén egyszer — mivel a Bíráló Urakat a helyes írási hibák szoros megrovására. E' mellett szívesen vétetnek is elfogadtatnak a' szóragasztás szabályai ellen ejtett hibákra küldendő bírálatok is, valamint némely helytelen 's tárgyhoz nem illő szavaknak kimustrálása is."³⁴

A cél tehát egyértelmű volt. A gyakorlatban azonban nemcsak a helyesírást, hanem a témaválasztást, a stílust és általában az anyanyelv igényes használatát is kifogásolták. Összesen nyolc bírálatot olvashatunk, ebből csak a legelső szorítkozik a helyesírásra, szerzője Zádori, azaz Fördös Lajos. A 10. számban található reflektál az előző bírálatra, egyúttal felszólítja Gergyeni urat, hogy saját neve alatt ne közöljön máshonnan pl. régi kalendáriumokból kilopott „gyűjteményeket”, s ezáltal „ne fertőztesse a szent célt”.³⁵

1837 februárjában olvashatták Fekete János [Zöld Úr] értékelését Tóth Antalnak a *Kén-esső 's a szerencsétlen házasság* című elbeszéléséről, s a *Rózsa* 10., 11., 12. számáról. A válasz gyorsan megszületett, már a következő héten közölték is Rényfi [Szücs Dániel] tollából. Ezután hosszú szünet következik, csak a 26. szám után, 1837 júliusában találunk Tóth Antal szerkesztőtől egy értékelést a *Csontváz* című elbeszélésről, amely hangsúlyozza, hogy nem fordítás. Három éles hangú bírálat zárja a sort, a 29. és a 30. számban, az első a *Rózsa* 27. számában található *De'ső és Vilma*, valamint a *Hullám-sír* című elbeszéléseket marasztalja el, s erre kap választ az utolsó számban Úri úrtól azaz Mizskes Imrétől, s a bírálatok sorát Siormy, azaz Boross Mihály zárja.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az önkéntesen szervezett és csak diákok által felügyelt lap azért halt el, s maradt csupán előzmény, mert a szakmai bírálat személyeskedéssé fajult. „A múlt Rózsa nem volt tövises, hanem ez igen is tövises, melly tövisek a ró'sa bimbóit az olly ártalmas Férgektől, mint Bíráló Úr védik.”³⁶

³² Rózsa 1836–1837. 32.

³³ Rózsa 1836–1837. 60.

³⁴ Rózsa 1836–1837. 76.

³⁵ Rózsa 1836–1837. 112.

³⁶ Rózsa 1836–1837. 440. Siormy szövege.

A MUNKATÁRSÁK ALKOTÁSAI

A diáklap főmunkatársainak írásai nyomán betekinthetünk a kor irodalmába, diákköltészetébe. A szerkesztők (Csilus és Tóth) kivételével az előbb már felsorolt ifjak munkáit vizsgáljuk meg. Érdekes módon mindhárom műnemnek vannak domináns képviselői. Boross Mihály elsősorban epikával foglalatatoskodik, Dömjén Ferencet a színpadok világa, a drámai műfajok érdeklik; Fekete János, Szücs Dániel és Halka Sámuel a lírai műfajokkal jegyzik el magukat.

A „szépművészeti folyó-irat” egyik legszorgalmasabb alkotója Boross (itt: Boros) Mihály, aki 1835-ben kezdte tanulmányait a Pápai Református Főiskola jogi karán. Ő az egyetlen a diák-szerzők közül, aki egész életében szoros kapcsolatban maradt a hírlapirodalommal. Alkotói pályafutása rendkívül gazdag, történelmi, politikai és jogi tárgyú, tudományos igényű munkái mellett számos szépirodalmi próbálkozása is volt, két színművet is írt, *A nyeglék*, valamint a *Csáb és könnyelműség* címmel. Lapszerkesztőként is ismertségre tett szert. Álnéven publikált a *Pesti Divatlapban*, az *Életképekben* is. Boross a *Rózsa* 1. számától, 1836. novemberétől az utolsó, 30. számig (1837. augusztus) rendszeresen közölt írásokat; az utolsó publikáció is az ő tollából származik.

Szinte minden műfajban kipróbálta magát; írt rövid tréfás történetet, elbeszélést, epigrammát, verset. Hat itt közölt elbeszélése közül négy érdemel figyelmet, versei közül néhányat főként azért szeretnénk kiemelni, mert ezek témaválasztása közel áll az elbeszélésekéhez. Választékos álneveket használ: legtöbbször Széplényi, Repdesy és Siromy aláírással szerepel, de a játékos Robosorobi, Lubóczky és Lényfi is őt takarja.

A korizlést, a *populáris elbeszélés* módszereit, technikáját mutatja *A' szerelmesek sírja vagy a' ki holt család* című elbeszélése, melyet a *Rózsa* 12. és 13. számában tett közzé. A romantikus történet a gazdag komáromi hajós lánynak, Bettinek és szegény származású Károlynak titkolt szerelmi történetét adja elő, mely a lány és apja halálával végződik. A szerelmébe belehaló hősnő alakja Vörösmarty *Szép Ilonka* című művét juttatja eszünkbe.

Boross elbeszéléseiben (pl. Jég Leány, Csontváz, *A' szerelmesek sírja*) gyakran a temető, a sírok és kísértetek köré szervezi a történetet, mely a főhős szerelmi csalódásával, halálával végződik. A szerelmi bánat miatti öngyilkosság vagy halál visszatérő motívumai. Vidámabb hangot üt meg, amikor egy félreértéseken (helyzetkomikumon) alapuló szerelmi találkát ad elő (Csókvány).

A népdalok szókincsét és képi világát (galamb, hattyú) is felhasználja néhány szerelmi tárgyú versében. Legsikerültebb ezek közül az *Egy hattyú fordott a' minap* kezdetű, amely a csalfa szerelemről szól.

Boross (Sirormy) szerteágazó, túlbonyolított, dagályos nyelvezetű kísér-tethistóriái időnként szigorú bírálatot kaptak. „*Sirormy Úr — írja egyik bírálója — mindég sírokkal vesződik, tán nevével ragadt reá ezen bús képzelgés? A hívőség sírja és a Hullámsír címök — igaz, hogy sírhat rajtok az Ember egy két bosszú's méreg könnyeket*”³⁷

A szerzőgárdából külön csoportot képeznek a *diákköltők*: Fekete János, Szücs Dániel és Halka Sámuel. Vázlatosan őket is bemutatjuk.

Fekete János joghallgatóként publikált a lapban. Később megbecsült levéltáros, ismert író, költő lett. Róla az alma materből való távozása (1839) után sem feledkeztek meg volt tanárai, diáktársai. A Pápán 1845-ben nyomtatásban megjelenő *Tavaszi* című zsebkönyvben közölték négy versét. Publikált a *Pesti Divatlapban* (1844–46), a Kovács Pál által Győrött szerkesztett *Hazánk* (1847–1848) című lapban, majd a *Hölgyfutárban* (1852–1854). Fontos munkája az *Életiskola a magyar nép számára* (Pest 1858). Verseiről Arany János is írt bírálatot.³⁸

1836–37-ben a diákok szépirodalmi „folyóiratában” Őrhalmi Tivadar (Őrhalmy), Zöld úr és Scorbuntius álneveken szerepelt. A *Rózsa* első számában az első alkotás tőle származik, egy németből (Achtól) való fordítás: *Linámhoz a távolból*, amely egy kedvese után epekedő, annak hűségében kételkedő ifjú vallomása. Stílusa magán viseli a szentimentalizmus jegyeit. A klasszicizmus kísérőjelenségének sajátossága a reménytelenség megszólaltatása, amihez vigasz a természet, vagy a magány.³⁹ A fiatal Kölcsey mélabús sóvárgásai, Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelem* című költeményei jól illusztrálják ezt a stílust.

Figyelemre méltóbb a *Rózsa* 2. és 10. számában közölt két „hangzatka”, azaz szonett (Panasz, Vigasztalás). A szonett, mint tudjuk, kötött rímképletű lírai műfaj, s Virág Benedek óta nevezték magyarul *hangzatkának*. Őrhalmy mindkét szonettje követi a klasszikus mintát, azaz két négysoros és két három soros versszakaszból épülnek fel.

A *Panasz* című szonett hangulati szempontból a lemondást a jelen állapotok fölötti kesergés formájában juttatja kifejezésre. A versindító képek a múlt boldogságát festői leírással érzékeltetik:

*Vigan óh mint a' friss folyó hala
Dalolva mint madár kies berekben
Úgy éltem én nem földi érzetekben
Míg rám mosolygott éltem hajnala.*

³⁷ *Rózsa* 1836–1837. 415.

³⁸ SZINNYEI III. Bp., 1894. 303–304.

³⁹ SZABÓ 1986. 137.

Jellegzetesen *biedermeier kép* a folyóban fürdő halacska, a „kies berek”, a „nem földi érzetek”, boldogságának helyszínei.⁴⁰ Az első két sor vidámságával szemben áll a második versszaké, amely a jelen szomorúságát ábrázolja: „Nem így, nem így most minden elhala”. Kölcsey hatására ismerhetünk a „nincs érzés, nincs lángszív az emberekben” sorban.

*Ti boldog órák rózsás Édenek. –
Te hajdan boldogító édes álom
Hiába esdek én eltiintenek.*⁴¹

Fájó lemondással sóhajt a lírai én, küzdelem helyett az álmodozással, s az örök álom, a szép halál gondolatával vigasztalja magát szabályos szonett-rikmépletbe öntve a mondandót (a b b a; a b b a; c d c; d c d).

*... édes vágyimat még feltalálom
Ha lány ölébe zár csendes halálom.*

A tragikus véglet lényege az önemésztés szomorúsága, a halál ünnepélyessége, az érzelmi tiltakozás szelidsége.⁴² A jelenből való elvágyódás a csöndes halálba, mint álomvilágba a *biedermeier* eszmeiségének egyik fontos ismertetőjegye. A *biedermeier* irodalmi vonatkozásait Magyarországon monografikus igényrel először Zolnai Béla igyekezett bemutatni. A jelenség átfogó magyarázatát a közelmúltban Wéber Antal végezte el.⁴³

A XIX. század első felének Közép-Európájában kialakult irányzat a polgárság életérzését fejezte ki. A *biedermeier* kezdetben „*az intimszféra védelmét, a kisvilág kultuszát szolgálta az abszolutizmus ellenében, később az idealizált alattvaló stilizációja*” lett.⁴⁴ Valóságérzékenységet, a jelenségek részletező igényét bizonyítja az életkép-irodalom fellendülése, a család-kultusz, a házi körben folytatott művelődés, a művészetnek kellemes időtöltésként való felfogása.⁴⁵

A jelenség együtt jár a kommersz irodalom tömeges fogyasztásával. A művészetek befogadásának sajátos rituáléjához tartozik a zsebkönyvek, almanachok divatja.⁴⁶

Fekete János másik szonettje, a *Vigasztalás*, szemben az elsővel, életteli derűt sugároz, s a pillanat örömeiben való elmerülést hirdeti:⁴⁷

⁴⁰ ZOLNAI 1935. 40.

⁴¹ RÓZSA 1836–1837. 19.

⁴² SZABÓ 1986. 141.

⁴³ WÉBER 1999.

⁴⁴ Uo. 46.

⁴⁵ Uo. 42.

⁴⁶ WÉBER 1989. 43–45.

⁴⁷ RÓZSA 1836–1837. 111.

*Szabad lélekkel élj – 's mit a' jelen
Lét nyújt, vedd el, - ne légy békételen.*

Nem idegen ez a műfaj a kor biedermeier polgárától. Az irodalmi élet tanyát üt a kocsmákban, vidám cimborákkal, gondúzó itallal.⁴⁸ Esetleg a szerző maga az előadó. Találunk erre jónéhány példát a későbbi években is (pl.: Petőfi bordalai). A francia irodalomban Beranger az, aki a bordalköltő típusát megteremt és népszerűsíti.⁴⁹ A pápai gimnázium könyvtárában volt egy 1815-ös kiadású Beranger kötet, de bővebb információnk nincs róla sajnos, mert mára elkallódott már.

Később kialakul a *hazafias bordal*, tipikusan a magyar biedermeier termékeként, miszerint, aki bort iszik, az rossz hazafi nem lehet, s ezt viszi világ-irodalmi tökélyre Vörösmarty a *Fóti dal* című versében. Diákszerzőnk szerény alkotásában a búslakodás okát ugyan nem találjuk, de a vers felütése, a komor sorssal való szembefordulás, és a megszólalás előtti intés Kölcseyhez rokonítja (Huszt). Fekete János más alkalommal a népdal, az óda és elégia műfajával jelentkezik a lapban – az utóbbiaknál Kölcsey és Vörösmarty hatása érződik.

A *Rózsa* másik ifjú poétája, *Sziics* Dániel (1812–1884), pápai teológus, a Kisfaludy Társaság későbbi tagja.⁵⁰ A kollégium tanulóifjúsága az általa költött *Tiszteletversekkel* köszöntötte Pázmány Dénest, a Dunántúli Református Egyházkerület világi főgondnokát hivatalba lépésekor, 1837. július 5-én. Ez ifjú szárnypróbálgatásainak sikerét jelentette. Az irodalmi közéletben epigrammáival, s főleg az ógörög irodalomból vett műfordításaival tűnt fel. Kezdetben az *Athenaeumban* (1840) a *Nemzeti Almanachban* (1841–42) és az *Országgyűlési Almanachban* (1843) jelentek meg alkotásai, 1845-ben a Pápan kiadott *Tavaszi zsebkönyvbe* is válogattak verseiből. Lucanus-fordításáért az Akadémia jutalmát kapta. Szophoklész színműveinek fordítását is elvégezte (1847) és 1848-ban a Kisfaludy Társaság tagja lett.

Folyóiratunkban Szücs három álnevet használt, Eromachus, Rényfi és Virányi. Versei mellett egy bírálatot is közzétett, de a 19. szám után egyetlen sort találunk tőle. A *Rózsa* 3. számába bejegyeztek Eromachus álnév alatt egy *Rózsáról* című, *Teusi lantos után szabadon* alcímmel ellátott verset, melyben „az illatajú rózsát”, mint a virágok királynéját igyekszik lefesteni. A rózsza „égi lakók kecses virága” — s egyúttal „a mosolygó Hölgy díszé és gyönyörje”⁵¹ A rózsza jelzői kissé erőltetettek, s az almanachlira nyelvezetét idézik. A hosszabb lélegzetvételű költemény szabályos hét szótagú sorokba rendezett, szerzője igyekszik az időmértékes verseléshez szabni mondani-

⁴⁸ WÉBER 1989. 45.

⁴⁹ ZOLNAI 1935. 80.

⁵⁰ SZINNYEI XIII. Bp., 1909. 1172.

⁵¹ Rózsa 1836–1837. 27.

valóját. Többnyire jambikus lejtésűek a sorok, amely arra utal, hogy a fordítónak nagyon fontos volt az eredeti szöveg metrumának betartása. Valószínűleg emiatt, vagyis a formai pontosságra való törekvés miatt vált helyenként nehezkessé a tartalom közvetítése.

Gyöngybetűkkel írták be a folyóirat 9. és 10. számába *Az Éjkirálynéhoz* című nagyobb terjedelmű, patetikus hangú ódát, melynek kezdő képeiben holdszimbolika szerepel. Az éjszaka asszonyát ostromolja kérésével a *vándor* „*ki busongva jár / Nem birva fáradalmaival*”.⁵² A panaszos kétségbeesés oka Vilma hűtlensége. Endümion, a pásztorfiúból lett király segítségével reménykedik. Futnak a tíz és nyolc szótagból álló sorok, s egy könnyedebbre sikerült rész refrénként ismétlődik:

*Ah! csókolom kegyarczodat
'S ha még kicsiny hevem, jer szállj belém
Endümion szent szelleme!
Így majd szerelmesen mosolyg felém
A pártütő kökény-szeme
S e két rokon láng egybe olvadoz
Mint egykor a sziklák ölén
Az álnok angyal értem gyulladoz.*⁵³

Szücs ódáját is az erőltetett túldíszítettség, biedermeier keresettség jellemzi, pl.: „riasztó rémzetek”, „lepke kényeit”, „vezuvparázs”, „tűzajakán”, „csókszárnyakon”, „csókvízzel”, „szív-éremény”. A 9. számban közölt első rész sorai rímelnak (a-b-a-b) és szabályos négysoros versszakokba rendeződik a szöveg. A folytatásban a patetikus szárnyalás feloldja ezt a szigorú formát, a rímelés eltűnik, csak helyenként bukkan fel olykor-olykor, s csupán a verssorok szótagszáma nem változik, spondeusok és jambusok sorjáznak. Ennek oka lehet a sietség is, hiszen csak egy hét állt rendelkezésére a megkezdett vers befejezésére.

Jó érzékkel választott másik álnevet *bordalaihoz*. A 19. számban egymást követő három „Anakreón után szabadon” magyarázattal ellátott bordal egyes tollú versfaragóra utal. Legsikerültebb az első, amely valószínűleg szintén átköltése egy antik darabnak. Az anakreóni költészet a felvilágosodás hatására újra meghódította az irodalmat. Fő témája a barátságban, borozgatásban valamiféle idill felidézése, s eközben elfeledkezik a komor valóságról.

Nálunk Csokonai Vitéz Mihály volt a legrangosabb képviselője, aki kötetnyi verset írt *Anakreóni dalok* címmel. Hogy mennyire elterjedt idehaza a jambikus lejtésű, hét szótagos versszakokból építkező anakreóni verssor,

⁵² Rózsa 1836–1837. 89.

⁵³ Uo. 97., 99.

talán azzal is bizonyíthatjuk, hogy a mi Szücs Dánielünk, ha nem is játszi könnyedséggel, de gördülékenyen fogalmazta meg a maga mondandóját ebben a formában. A *Bor, szerelem* c. verséből idézünk:

*A' Rhetorok fogásit
Nekem miért tanítod
Szónok belőlem úgy is
Soh sem leszen minek hát ...
Inkább taníts meg inni
Tokaj borát, barátom!
Taníts meg engem inkább
Lányok szemébe nézni⁵⁴*

Nemcsak a „hat évű borból”, hanem a mádíból is jól eshetett a szomjas ifjaknak néhány pohár, amint ez a következő sorokból kitűnik:

*Ha Mádi bort iszom vad
Gondot szalasztok azzal
A' kincsre sem sóvárgok
Dal ébred e kebelben.⁵⁵*

Néhány sor után így folytatja:

*Csatára menj te ádász
Pinczébe lejték én le
Gyerkőcze tölts pohár bort
Mert jobb ha mámorosan
Mint halva fekszem Úgy-e?⁵⁶*

A harmadik borversének indítása kissé komor színezetű: „Pályát lefutni 's akkor / Ki mulni, lettem én is”⁵⁷ A mai olvasó számára talán belehallhatók e sorokba Kölcsey máig felejthetetlen Zrínyi dalának részletei: „És hol a nép, mely pályát izzadni / S izzadás közt hősi bért aratni” stb.⁵⁸ Bordialhoz nem illenek a mélyenszántó gondolatok, „félre vad gond” — szól poétánk, s vallja: „Ha jó szeszű borom lessz / Úgy tánczolom le éltem”.⁵⁹

Virányin és Eromachuson kívül még egy megnevezéssel él Szücs Dániel, s ez a Rényfi. Stílusos, mert egy komor hangú bírálat alá kerül ez az

⁵⁴ Rózsa 1836–1837. 244.

⁵⁵ Uo., 245.

⁵⁶ Uo., 245.

⁵⁷ Rózsa 1836–1837. 245.

⁵⁸ KÖLCSEY 1990.

⁵⁹ Rózsa 1836–1837. 245.

elnevezés. Az ellenbírálattal pedig a *Kén-essz* című elbeszélés kritikájának ellenében született. A kemény hangú bírálatot kifogásolja, s ostromozza Zöld úr helyesírási hibáit.⁶⁰

Halka Sámuel, a lap másik szorgalmas munkatársa szintén lelkész lesz, sőt egy ideig a csurgói református gimnáziumban is tanít. A pápai alma materben a gimnázium 4. osztályától kezdve a teológiai akadémia elvégzéséig tanult. Költeményeit a *Honművész* (1839–40), a *Koszorú* (1840) című folyóiratok közölték, szerepel alkotása a *Tavaszi zsebkönyvben* is.⁶¹

Teológus korában díjnyertes értekezést írt a protestáns lelkészi hivatásról. Később a Fördös által szerkesztett *Papi Dolgozatokban* (1857) publikált. Ugyanezen évben Kecskeméten adták ki a *Templomi imák advent köznapjaiban* című imádságos verseit. *Halka* a *Rózsa* második számától kezdve az utolsó, harmincadik számig folyamatosan publikált. Tollából Tavy Ödön és Álmos álnév alatt dalok, ódák és tanulságos állatmesék kerültek ki. Lírájának két műfaját lehet megkülönböztetni: a könnyed hangvételi *szerelemi dalokat* és a magasztos tárgyat témául választó *ódákat*.

A lap 5. számában *Kölcseyhez* című, négyszer négysoros verse a nagy költő génuszáról szólva, mintegy megjósolja korai halálát. „Már látlak ott fenn fényleni a’ / Csillagos ég kiderült honában” – mondja 1836 decemberén *Halka* Sámuel, bár ekkor még senki sem sejtette, hogy 1838. szeptember 8-án a *Himnusz* szerzőjének véget ér földi pályafutása.

Hasonlóan komoly témát választ a *Világunk* című ódájában, amely rímelés nélküli, hosszú sorokba foglalja a beteljesülni látszó herderi jóslat feletti fájdalmát. Diákunk megközelítőleg sem tudja érzéseit olyan megrázóan megfogalmazni, mint *Kölcsey* a *Zrínyi második énekében*.

Halka lírája másik rétegét a bensőséges, kissé szomorúságos, elégikus hangvételi költemények (*Álom-hon*, a *Hajnali dal* és a *Búcsú ’s Kérelem*) képezik. Az Álmos név választása illik az *Álom-hon* című 1837 június hónapban megjelent műhöz. A sok keresgélés után végre megtalált kedves (ezúttal *Ida*) másé lesz. A konklúzió pedig:

*Mert álmodtál csak 'E világon
S' boldogságod itten
Csak álom-hon.*⁶²

Társai és önmaga számára életbölcsessel is szolgál:

⁶⁰ Rózsa 1836–1837. 172.

⁶¹ SZINNYEI IV. 1896. 350.

⁶² Rózsa 1836–1837. 333.

*Tanúságot Fiú
Vegyél 's használd
Ifjuságod öröm
Telt poharát!*⁶³

Összecseng ez az antikvitás és a biedermeier életfilozófiájával. Az öt versszakból álló négysorosok minden második rímelni igyekeznek, a sorok nyolc és négy szótagosak, hangsúlyos vagy magyaros verselésűek. Megszerkesztettségét bizonyítja, hogy a cím megegyezik a vers utolsó szavával és máshol így nem fordul elő.

A hajnali táj romantikus leírását adja a 26.számban közreadott *Hajnali dal* vers érzelgős tájbrázolásával a szentimentalista líra utózenge a diákköltészetben. A négy versszak első kettője boldogságtól sugárzik, ám a másik kettő gyászról beszél, melynek okát a zárás adja meg:

*Mert az ő lelke
A' kedvelté
Mennybe költözött
Hajnal felé.*⁶⁴

Így összességében melankolikussá válik a költemény. A folyóirat utolsó számában olvashatjuk Halka Sámuelnek szintén Álmos álnév alatt egy olyan versét, amely több szempontból rokonítható az antikokat fordító és átköltő Szücs Rózsáról című költeményéhez. A *Búcsú 's Kérelem* virágszimbolikája miatt érdemel figyelmet. A szerelmes kertész ideáljától, a „szép rósától” vesz végső búcsút. A műdalszerű költemény befejezése hasonlatos egy imához:

*Üdvöz légy már
Te szép angyal
Váló sugárt hint
Az esthajnal.*⁶⁵

Az epika műnemén belül a tanulságos *állatmese* műfajban próbálja ki magát Halka Sámuel, aki tanulmányaiból ismerhette Aiszophos, Phaedrus állatmeséit, Heltai Gáspár fabuláit, olvashatta Fáy András meséit és aforizmáit. Öt alkalommal olvashatunk rövid mesés történeteket: *A havi rózsa* (2. szám), *A sas és foglyok* (5. szám), *A' Fiülmile* (20. szám), *A Fecskék* (21. szám), valamint *A' Csalány és Repkény* (28. szám).

⁶³ Rózsa 1836–1837. 334.

⁶⁴ Rózsa 1836–1837. 358.

⁶⁵ Rózsa 1836–1837. 432.

A *Rózsa* 5. számában található mese arra keres magyarázatot, hogy miért bujkálnak a sas elől az apróbb termetű madarak, pl.: a barázdabillegető és a fogoly. Büntetésül kapták ezt, mivel a madarak nagygyűléséről elkéstek: „átkom reájok — harsog a szirtok lakója — örökös fogolyság legyen tetteik érdemlett díjja”.⁶⁶

A' *Fülmile* mélyebb értelmű, a madarász a fogságban tartott madárnak „természeti dalát mesterséges dalokkal tanítgatá vegyíteni,” ámde amint hazatért és dalra kezdett, rokonsága kinevette. Ezzel talán a sok értelmetlen tanulást gúnyolja ki, ám a következtetést nem vonja le, a mese társadalmi tanulsága nála mindig elmarad.

A dráma műfajával *Dömjén* Ferenc jelentkezik a *Rózsa* számaiban. *Dömjén* (Demjén) szintén lelkész lett, szerepelt a *Tavas* c. antológiában (1845). A jobb vereslők közé tartozott, nevét többször megtaláljuk a képző-társasági jegyzőkönyvben és az érdemkönyvben. A *Tavas*ban nyomtatásban megjelent fordítása, a *János mester* és a *Bársony kalap* c. elbeszélései alapján tudjuk róla, hogy németül és franciául is jól beszélt. A gimnáziumi köztanító feladatait látta el az 1841–42. és az 1842–43. tanévben.⁶⁷ 1848-ban hazafias Pápán kinyomtatott prédikációkkal buzdította a népet a haza védelmére.⁶⁸

Először Kedvtelen álnéven mutatkozott be a 11. számban egy verssel (*Farsangi Köny*), később elbeszéléssel próbálkozott (*Pünköst Napja*), de írt epigrammát, mesét, viccet, azaz „Nevettető Pilulát” is. Álnevei az említett mellett: Szinpadi, Rögtönis, Addteli, Váczi és csak a monogram: D.

A színpadok világa olyannyira érdekelte szerzőnket, hogy a *vígjátékban* és a *szomorújátékban* egyaránt kipróbálta képességeit. A *Pénz Emberség* című, 20 jelenetből álló élvezetes egyfelvonásos vígjátékot a 16. és 17. számban közölte. A cselekményt a leánykérés problematikája köré szervezte. A két kérő inasuk segédletével vetélkedik a lány kegyeiért. Az apa, Fukarfi falusi tábla-bíró a pénzforgató polgár és a maradi köznemes sajátos ötvözete.

Olyannyira bővelkedik *Dömjén* szövege párhuzamokban a témaválasztásban, a szereplők felvonultatásában, de a helyzet- és jellemkomikumok szerepeltetésében is; hogy joggal feltételezzük: ismerte Kisfaludy remekét. A korabeli színi előadások címlapjainak tanúsága szerint Pápán 1824. december 7-én vitték színre Kisfaludy darabját: „A kérők. Mulatságos Víg Játék Kisfaludy Károly Úrtól”.⁶⁹

Dömjén a kor kedvelt színpadi témáját másolja. Karikírozni igyekszik a leányát gazdag ifjú számára tartogató apát, akit Fukarfi névre keresztel. Solt Andor is felhívta a figyelmet arra, hogy régi vígjátéki hagyomány volt, „oly

⁶⁶ *Rózsa* 1836–1837. 59.

⁶⁷ KISS 1896. 198.

⁶⁸ HUDI 1984. 512–513.

⁶⁹ NÁDASDY 1981. 18. A Kisfaludy-vígjáték szereplőinek beszédmódjáról NAGY 1998. 513.

humoros népetimológiájú nevekkal ellátni a szereplőket, melyek már önmagukban előre jelezték az illető személy jellemét”.⁷⁰

A beszélő nevek a magyar színpadon Kisfaludy óta gyökeresedtek meg. Fukarfiról azonnal eszünkbe juthat Molière: *Fösvény* című drámája, ám a pénzsóvárságon kívül más nem rokonítja őket. A latinizálni igyekvő táblabíró Fukarfi alakjában a pénzforgatásból élő polgár és a maradi köznemes figurája olvad sajátosan egybe. Mintha *A kérők* latinos műveltségű Perfföldyje és Baltafy kapitány ízes-magvas magyarsága ötvöződnék.⁷¹

Amíg azonban Kisfaludy legjobb vígjátékaiban akérők „egy-egy magatartásformát, műveltségtípust és beszédmódot képviselnek”,⁷² Addig szerzőnk nem tudja ily mértékben kihasználni a szereplők karaktereit. Igazából nem a két kérő, hanem az apa és az egyik kérő (Gatey) ellenpontozza egymást, Retekit Széllházy báróhoz csak szándéka, az érdekházasság terve közelíti. Az apa jellemzésére szolgálnak az ilyen és ehhez hasonló mondatai: „én magam örömezt pénzes zacskóvá válnék”, vagy „nem volt, nem is lesz szebb Ember a pénznel”.⁷³

A szavakon túl a tárgyi környezet felépítése is jellemábrázoló erőt sugároz. Az első jelenésben az asztalon két könyv van, az Álmoskönyv és az üzletkönyv, melybe azok neve szerepel, akiknek kölcsönt adott. Amikor az egyik inas hangosan olvasni kezdi, ezt halljuk: „*Jakab zsidó be hozta a' nála levő Summa interessét 200 forintot. Az Izsaknál levő 800 forintot Zczignek ígértem, mert az egy forinttal többet ígért az egészre*”.⁷⁴ Nemcsak pénzsóvár, hanem babonás is, színrelépésekor rögtön éjjeli álma jelentését kutatja az Álmoskönyvben, s örömmel nyugtázza, hogy pénz áll majd a házhoz. „*Miolta ezek a Neologusok vagynak, minden inversa ratione megy. Újságot is azért nem járatok, hogy tele vagynak újj szavakkal, s csak úgy csuklik bele az Ember szeme*”.⁷⁵

A kérő megnyerése érdekében azonban maradiságát palástolni akarja: „*Gatey a' mint levele mutatja olyan újj gesztusú ember, azért hát én is valami könyvet szeretnék olvasni*”.⁷⁶ Leánya erre egy zsebkönyvvel segíti ki, mellynek címét sajnos nem közli a szerző, de azt tudjuk, hogy a zsebkönyvek divatja ekkoriban igen nagy volt, ezért kapott szerepet a kellékek között.

Az események menetét a két kérő és a két inas megjelenése bonyolítja, de nem pusztán versengés folyik, hanem szerepcsere is történik. A széllhámos Reteki, aki vagyont peres úton elvesztette, a szerencsés Gatey-nak adja ki magát, hogy így elorozza a menyasszonyt. Szerencsére a másik kérő sem késlekedik, és hamarosan fény derül a turpisságra.

⁷⁰ SOLT 1993. 35.

⁷¹ NAGY 1998. 513.

⁷² NAGY 1998. 514.

⁷³ Rózsa 1836–1837. 186.

⁷⁴ Rózsa 1836–1837. 189.

⁷⁵ Rózsa 1836–1837. 184. .

⁷⁶ Rózsa 1836–1837. 186.

A kora reformkor vígjátékait vizsgálva Nagy Imre megállapítja, hogy e színműtípusok dramaturgiájában alapvető szerepet játszik az *intrika*, s az intrikus célja elérése érdekében megtéveszti, legtöbbször manipulálja a többieket.⁷⁷ A szituációs vígjáték, melyben a *helyzet* dominánsabb szerepet játszik, mint a jellem, Kisfaludy második vígjátékírói korszakában újabb változatokat teremt. Így láthatjuk bele a *A leányőrző* (1826) vagy a *Három egyszerre* (1829) komikus jeleneteit Dömjén szerény kísérletébe.

A vendéglátás, névnap dínom-dánom szerepeltetésének színpadi hagyománya az iskoladrámák idejéig nyúlik vissza. Már a kegyesrendi Pállya István is él ezzel a fogással a *Ravaszty és Szerencsés* (1768) című drámájában. A tanácsosi tisztség elnyerése érdekében a kapitány névnap i köszöntőt rendel egy poétánál,⁷⁸ s a mi Fukarfink is Gergely napot tart, azaz névnapját ünnepli.

A pápai szabadidős hetilap vígjátékában a lányos házhoz másodikként érkezett ifjú az apa előtt Kergeteges bárónak, Eszter előtt festőnek adja ki magát, s így mindkettő rokonszenvét elnyeri. Romantikus udvarlásából idézzünk néhány sort: „*ne hidjed, hogy elunnád magadat, le festem a' világ öt részeit el utazunk föld abroszokon. Megnézzük a föld legnevezetesebb városait, száraz lábakkal megyünk által az Óceán zajgó hullámain, megnézzük a szabadság honát, s innen megelegedve 's hazánk szomorú emléke vezérlése alatt haza ballagunk*”.⁷⁹ Gatey vallomása Dömjén széles érdeklődési köréről tanuskodik; az ifjú a világ csodás tájainak felfedezésére vágyakozik.

Kisfaludynál *A kérők* 3. felvonásának 6. jelenetében⁸⁰ Széllházy báró tévedésből János inas kezét csókolgatja; – Dömjén jelenetében Reteki ölelgeti az általa Eszternek vélt Ferkó inast.⁸¹ Ugyanott az inasok (Ferenc és Tamás) bölcselkedése, okoskodása⁸²: hathatott Miska inas és Ferkó jelenetének megírására. Ebben olvasható, hogy „*Az akadémia olyan hely, a' hol nagy vastag könyvekből olyan szakállas Tudósok tanítanak*”.⁸³) A filozófus helyett Fülesmókust mondanak, Miska inas Joseph Orrfülszájnak nevezi magát Fukarfi előtt, szavajárása: „Fót hátán fót”,⁸⁴ míg Ferkó unos-untalan ismételt szava: „Merevén”.

Határozottan eltér diákszerzőnk darabja a Kisfaludy vígjátékaitól a női főszereplő karakterének megformálásában. Eszterben nyoma sincs Máli, Lidi, Ida vagy Emmi talpraesetségének, az ügyefogyott, bátortalan kérőből is hálás férjet faragó tehetségének. Sokkal inkább rokon a biedermeier al-

⁷⁷ Rózsa 1836–1837. 518.

⁷⁸ Magyar drámaírók XVI–XVIII. sz. Bp., 1981. 763.

⁷⁹ Rózsa 1836–1837. 204.

⁸⁰ KISFALUDY 1999. 159.

⁸¹ Rózsa 1836–1837. 188.

⁸² KISFALUDY 1999. 141.

⁸³ Rózsa 1836–1837. 198.

⁸⁴ Rózsa 1836–1837. 184.

kotta eszményi nővel, amely házias, szerény, az atyai uralmat csöndesen viseli, s csupán a körülmények kedvező alakulásának köszönheti boldogságát. „Az Ifjú szívében ég lakik, 's abba szerelmi boldogság az üdv”⁸⁵ — áradozik Eszter, aki tettekre semmiképpen sem vállalkozna.

A Kisfaludy-remekék játék a játékban „kettőzött fikciójáról”⁸⁶ sem beszélhetünk a *Pérez Emberség* kapcsán, hiszen az eltérő dialógusok egymásba szövődésére nem találunk példát. Csupán a leányórzés motívumának és az ellesett színpadai fogásoknak némi diákos ízlésű fűszerezése Dömjénnek ez a komédiakísérlete, melyet saját kézírásában nyújt át az olvasónak.

A vígjátékban Reteki számára megtanulandó „actioma” (pérez=emberség) Dömjén másik drámakísérletében is fontos momentum. A *Rózsa vagy a' Kétszínű* című szomorújátékban ezt az elvet vallja a cselvető Ravaszdy is: „a pénz az élet 's a szegénység a halál”.⁸⁷ A választott műfaj azonban előrevetíti a tragikus véget, a bármi áron boldogulni vágyó hősök sorsa szomorú véget ér.

Dömjén Rögtonis álnév alatt a folyóirat 20. számában kezdte közölni a három felvonásból álló drámát, s csak a befejezés után, a 24. szám végén árulták el a szerző kilétét. A ma már kevésbé ismert műfaji megjelölés, a szomorújáték (Trauerspiel) olyan drámai művet sejtet, amelyeknek a hősei szenvedéseket vállalva elpusztulnak ugyan, de nem tragikus hőskölként, hanem mártirokként.

Magyar színpadon az 1810-es évektől jelent meg a szomorújáték két formája. Az egyik az áltörténeti „herosi”, ide tartoztak a *Hamlet*-variációk, a *Lear király*, a *Macbeth*; a másik pedig az ún. polgári szomorújáték, amelynek országszerte elterjedt képviselője Schiller *Ármány és szerelem* című drámája volt.⁸⁸ A klasszicizáló szomorújátékot főleg Erdélyben kedvelték.

„A' Szerelem féltésnek gyászos következtései”⁸⁹ Magyarázattal ellátott címlap arról árulkodik, hogy Pápán 1824. április 20-án előadtak egy öt felvonásos szomorújátékot, amelynek a pontos címét sajnos nem ismerjük. Akár a Schiller-dráma egyik magyarítása is lehetett. Dömjén drámaszövege azonban ezzel csupán a női főszereplő tragikus halálában rokonítható.

A *Rózsa vagy a' Kétszínű* szerzője polgári szomorújáték hagyományait folytatja, amikor a szerelemféltést választja témájául. A végzetes félreértéseket egy cselvető, Ravaszdy terveli ki, ő komponálja az eseményeket. Egy gazdag földbirtokos egyetlen lányát, Ágneszt nem választottjához, Hiszfalvy Gyulához, hanem az arisztokrata Fennlakyhoz szeretné feleségül adni. A szerelmesek elválasztására törekszik Ravaszdy is, aki látszólag Fennlaky útját igazítja a lányhoz, valójában saját maga szeretné nélkül venni Deli Ág-

⁸⁵ Rózsa 1836–1837. 186.

⁸⁶ NAGY 1998. 511.

⁸⁷ Rózsa 1836–1837. 254.

⁸⁸ KERÉNYI 1981. 135.

⁸⁹ NÁDASDY 1981. 17.

nest. Terve eléréséhez cselt eszel ki: akkor, amikor Hiszfalvyt már gyanúba keverték az apát megtámadó haramiák, ő elhiteti az ifjúval, hogy Ágnes már nem szereti. Tanácsolja, hogy bosszúból gyorsan vegyen felségül egy özvegyet. A meglehetősen gyerekesen gondolkodó Gyula meg is teszi ezt: „Megmutattam, hogy nemcsak egyedül ő az, a’kit én az oltárhoz vezetni tudok”.⁹⁰ A lányt kedvese hűtlensége halálos kórba juttatja, élete hamarosan véget ér. Ám a gonosz Ravaszdy és Fennlaky is tragikus sorsra jut, és Hiszfalvy számára sem marad más lehetőség, mint az, hogy önkezével vessen véget életének.

A rózsza a szerelmesek boldogságát, egymás iránti hűségét hivatott jelképezni. Fennlaky egy éjjel meg akarja rongálni a növényt, hogy ezzel igazolja Ágnes előtt a távollévő Gyula hűtlenségét. Tettének végrehajtásában megzavarja Maszlag, aki egy cigányasszony jóslata miatt el akarja lopni Ágnes rózsáját beteg szeretője, Kati számára, azért, hogy az meggyógyuljon tőle. Ravaszdy és Fennlaky ármánykodásáról a rózsza egyik fiatalt sem „tájékoztatja”, Ágnes vakon bízik kedvesében, aki pedig könnyen hitelt ad barátja szavainak. Így rendelődik hozzá a rózsához értelmező jelzőként a kétszínű.

Az események bonyolításában fontos szerep jut az erdei haramiáknak, Fennlaky mint haramiavezér lép elének a második felvonásban, és megbízásából megtámadják a legények Deli Jónást. Fennlaky menti meg a rablóktól, s ezzel hálára kötelezi a lány apját. Káka, Gazfi, Csákány, Balta és Maszlag az erdőben egy tisztás körül ülnek és somlai bort iszogatnak a harmadik felvonás nyitójelenetében. Így énekelnek:

*A hűs erdő magányába
Minden bükknek árnyékába
Van a’ hazánk ‘s életünk ...
Igyunk ne lássunk bánatot
Nem szolgálunk mi robotot.*⁹¹

A haramiák ilyen sokoldalú, a cselekmény szövésében való döntő szerepeltetése arról árulkodik, hogy szerzőnk láthatta színpadon Schiller drámáját, amely 1794-ben mutattak be először.⁹² A XIX. század elejétől *Angyal Bardi*, *Zöld Marci* címmel megszületnek a magyarított utánezatok, amelyek hősei gyakran az életből vett szereplők, a betyárok. Bár Nádasdy Lajos kutatási eredményeit is igyekeztünk felhasználni, a korabeli címlapok nem tudósítanak bennünket a *Haramiák* egyetlen pápai előadásáról sem. Mivel azonban az 1830-as években ezek a rablójelenetek gyakran előfordultak egy-egy szo-

⁹⁰ Rózsza 1836–1837. 130.

⁹¹ Rózsza 1836–1837. 309.

⁹² KERÉNYI 1981. 117.

morú- vagy érzékenyjáték betéteként, biztosra vehetjük, hogy az, aki részt vett vándorszínesz-előadásokon, látott ilyet a színpadon.

A *Rózsa* egyetlen szomorújátékát színesíti a vígjátékokból kölcsönzött „férfifaló” özvegy szerepeltetése. Csipkeváriné már két urát is eltemette, újra házasodni kíván, ezúttal Ágnes kedvesével vezeteti oltár elé magát. Kacagatóan enyeleg Gyulával: „reménylem, hogy a’ szépen kinyílt ’s illatozó virágot ha letöri gondosan fogja ápolni”⁹³ Az ifjú férj válaszul „Kelepityeségednek” szólítja asszonyát.

A színpadok világa felé vágyó szerző drámájának szerkesztettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy kellően át nem gondolt témát vetett papírra, következetlenségei, a cselekmény szétburjánzása, a szálak elvarratlansága nehezíti a megértést. A cselvető motiváltsága sem elég indokolt, a szereplők jellemábrázolása egysíkú. A maga sorsát irányítani képtelen tragika alakja pedig végletesen egyszerű. Ravaszdy önvádlásának előkészítésére sem maradhatott ideje és módja a szerzőnek, hiszen négy egymást követő számban jelent meg munkája..

A már ismertett víg- és szomorújáték, mint a drámai műfaj mellett meg kell említenünk azt a „Néző Játékot”, amely *Jó Fiú* címmel kapott helyet a *Rózsa* első öt számában. Szerzője az a Csilus János, aki a folyóiratot 1837. április 24-ig szerkesztette. Alkotása kevésbé ötletes, mint Dömjén Ferencé, a szereplők nevei (Firmin, Marcelle) idegen hatásról árulkodnak. A cselekmény egy váltó körül zajlik, mely a szerelmesek közé áll, de végül minden jóra fordul, és a két fiatal egymásé lehet.

A vázolt három drámakísérllet is igazolja, hogy a szerzők a korabali színjátéki normákat és technikákat sikeresen alkalmazták a *Rózsa* hasábjain megjelenő műveikben. A diáklap színvonalát lényegesen emelték az ügyes drámakísérlletek.

MERLEG

A pápai képzőtársaság történetét feldolgozó kutatóktól⁹⁴ eltérően nem az önképzőkör működésére, hanem annak előzményeire fordítottuk a figyelmet, amikor a pápai diákok több mint másfél évszázaddal ezelőtti próbadolgozatait vizsgáltuk. Zsengéik révén bepillantást nyertünk a reformkori közköltészetébe, amely hosszú ideig tovább élő, folyton variálódó, közösségi jellegű költészet. Bizonyos tekintetben átmeneti típus a folklór és a műköltészet között. A szerzőinek, másolóinak iskolázott, értelmiségi volta következtében a népköltészettől határozottan elkülönül.⁹⁵

⁹³ RÓZSA 1836–1837. 320.

⁹⁴ BORSOS 1892., SZABÓ 1913., TRÓCSÁNYI 1981.

⁹⁵ BÍRÓ 2000. 21.

A XVIII. század népszerű katonaverseinek, szerelmi énekeinek, egyházi jellegű énekköltészetének szerzői és fenntartói kollégiumi diákok voltak. „Ez a népiesnek tűnő költészet nem az orális, népi hagyományból érkezik, hanem a kollégiumokban együtt élő, eltérő gazdasági és szociális háttérrel rendelkező, különböző kultúrájú diákság együttes alkotása, ízlésének, tudásának közös terméke.”⁹⁶

Diákjaink kéziratos hetilapja a protestáns iskolák ezen hagyományában gyökerezik, s több ponton érintkezik a közköltéssel. A folklór és az elit kultúra közötti jellegét műfaji sokszínűsége adja, hiszen a „kökény szemű barna lyány”-tól „Endümion szent szellemé”-ig, azaz a népdaltól az ódáig szárnyal poétáink képzelete. A folklórból merítenek a „falusi csöp” és a „gondolattörödék” témái, ízlésvilágukban meghatározóak a népdalok hasonlatai, metafórái. Fekete szonettjei, Szücs és Halka ódái és bordalai, Boros rémtörténetei és Dömjén színdarabjai az elit kultúra irodalmi kánonjához szeretnének igazodni.

Ha az epika műnemén belüli próbálkozásokat összegezzük, megállapítható, hogy az a műfaji átalakulás, amely a reformkor első (1825–1830) és második (1830–1841) szakasza között a történelmi tárgyú, hősi eposzról a regényre helyezi a hangsúlyt, némiképp Pápán is tetten érhető. A közreadott dolgozatok között egyetlen egy hőseposz-kísérletet sem találunk, annál több elbeszélést és novellát olvashatunk, még⁹⁷

Nem lennének igazságosak, ha a legtöbb epikai szöveget publikáló diákok, Boross Mihályt túlzottan lebecsülnénk kezdetleges történeteikért. Hiszen a magyar regény- és novellairodalom fejlődésének kezdetén van ekkor. A műfaji kérdésekkel foglalkozó Bajza József a *Kritikai Lapok* hasábjain (1833-ban) „a regény-költészetéről” is értekezett. A valódi regénynek véleménye szerint az emberiség karakterét kell ábrázolnia. A novellában szigorú egységnek kell lennie, mivel a cselekményt kénytelen szűkebbre szabni az alkotó. „Míg a regény a dolgokat eredetöknél fogja fel, a novella oly körülményeknél kezdődik, melyek már a kifejlésnek bizonyos pontján állanak, a történet fonala feszült állapotban van” — hangsúlyozza.

Ha felidézzük a Sirormyt, Boross Mihályt ért szemrehányásokat, a karakterrajz hiányát, a cselekmény laposságát stb., ráismerhetünk Bajza gondolataira, melyek bizonyos mértékben begyűrűztek az irodalmi ízlést fejlesztő körökbe, így a pápai hetilap szerkesztőségébe is.

A líra területén a lapban ígéretes útkereséseknek lehetünk szemtanúi. A korban népszerű almanach-költészet kissé erőltetett, mesterkélt hangvételét maga Bajza is népszerűsítette *Auróra*-beli publikációval. A szentimentalizmus és a biedermeier kísérőjelensége mind az epikában, mind a lírában született műveknek. Érdekes módon a Rózsában a hazaszeretet érzését ritkán foglalták versbe. Néhány év múlva, az önképzőkör ülésain majd

⁹⁶ BÍRÓ 2000. 22.

⁹⁷ A 8–10. számban La Fontaine-től is fordítottak *A' Nagyszívú Ember* címmel.

egymást érik a lengyelsiratók, a hazaszeretet versei, a szabadságról írt dalok. (Petrovics is szavalta Gaál Józsefnek *Az ólmos botok* című költeményét.)

Cs. Gyimesi Éva a lírai fikciót⁹⁸ vizsgálva hangsúlyozza, hogy a teremtett világ fontos kérdése az, hogy milyen a viszony a költői alany és a leképezett világ között. Ábrázoló, azaz tárgyszerű, vagy pedig énszerű. Petőfinél jól elkülönülnek az alanyra és a világra vonatkozó tényezők, bizonyos távolságtartás jellemzi a költőt.

Az Rózsában is tetten érhető almanachlira mesterkéltsége éppen abban nyilvánul meg, hogy a helyszín, a valós környezet túlságosan légiesített, hangulati elemekkel átszőtt, a tartalmi mondanivaló elsikkad a formai elemek között.

A pápai diáklap egyszerre több funkciót ellátott: fóruma volt a tanórán kívüli önművelésnek, műhelye az irodalmi próbálkozásoknak, s az újság- és folyóiratszerkesztésnek.⁹⁹ A lap munkatársai igyekeztek egyéni ízt adni publikációiknak. Közzétett műveik eredetiség és esztétikai érték tekintetében nem mindig feleltek meg a kor magasabb követelményeinek. Nélkülük azonban nem jöhetett volna létre a magyar nemzeti irodalom — s annak olvasótábora. Közülük senki sem vált jelentős íróvá, de volt, aki sosem hagyott fel irodalom művelésével.

Törekvésük folytatásaként alakulhatott meg a Képzőtársulat, amely nemzedékeken át keretet adott a kollégiumi önművelésnek, irodalmi kísérletezésnek.

IRODALOM

- BARCZA 1988 = BARCZA József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. Bp.,
- BODOLAY 1963 = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp.,
- BORSOS 1892 = BORSOS Károly: A pápai ev. ref. főiskolai Képzőtársulat története 1841–1891. Pápa,
- CYIMESI 1987 = CYIMESI Éva, Cs.: Teremtett világ. Bukarest,
- HORVÁTH 1978 = HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Bp.,
- HUDI 1984 = HUDI József: Veszprém megyei parasztmozgalmak 1848–49-ben. Tanulmányok Veszprém megye múltjából 3. (Szerk. Kredics László) Veszprém, 1984. 337–529.
- HUDI 2001 = HUDI József: Pápa szabadalmas mezőváros a reformkorban. = „A kényes úrfi s a rongyos baka”. Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. (szerk. Mezei Zsolt) Pápa, 2001. 13–23.
- JUHÁSZ 1943 = JUHÁSZ Géza: Csokonai utódai. = Protestáns Szemle, 1943. 139–144.

⁹⁸ CYIMESI 1987.

⁹⁹ HUDI 2001. 22–23.

- KERÉNYI 1981 = KERÉNYI Ferenc: A régi magyar színpadon 1790–1849. Bp.,
 KISFALUDY 1999 = KISFALUDY Károly válogatott drámái. Bp.,
 KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története. 1531–1895. Pápa,
 KÖLCSEY 1990 = KÖLCSEY Ferenc összes versei. Bp.,
 NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém,
 NAGY 1993 = NAGY Imre: Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: A hazafiság drámái. Bp.,
 NAGY 1998 = NAGY Imre: Heraklik és Demokrit. (A korai reformkori vígjáték dramaturgiája). = Irodalomtörténet, 1998. 4. sz., 512–523.
 SEBESTYÉN 1919 = SEBESTYÉN Károly: Dramaturgia. A drámai műfajok története és elmélete. Bp.,
 SOLT 1933 = SOLT S. Andor: A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában. Bp.,
 SZABÓ 1986 = SZABÓ Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bp.,
 SZABÓ 1913 = SZABÓ Imre: A pápai ev. ref. főiskolai ifjúsági Képzőtársulat története 1891–1912. Pápa,
 SZINNYEI 1893–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp.,
 TAVASZ 1845 = Tavasz zsebkönyv. Pápa,
 TOLDY 1908 = TOLDY Ferenc: Gyászbeszéd Péczely József felett. Bp.,
 WÉBER 1999 = WÉBER Antal: A biedermeier-jelenségről. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1989. 1–2. sz., 34–47.
 ZOLNAI 1935 = ZOLNAI Béla: Irodalom és biedermeier. Szeged,

SUMMARY

MRS. PÉTER KERPEL
„Rózsa” (1836-1837), a college periodical in Pápa, Hungary from the 19th Century

During the decades before the 1848 revolution in Hungary the students of the Pápa Calvinist College established several handwritten periodicals. Titled „Házaló”, a periodical was launched in the school year of 1834/35 and in 1836/37 another one called „Rózsa” was published. The essay presents the birth, structure and authors of the latter one. Fifteen wellknown authors published poems, short stories and plays in it. Besides serving as pastors, many of them pursued literary activity as well. The history of Hungarian literature has preserved their names as poets, translators or journalists.

KÖBLÖS JÓZSEF

A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején

(Harmadik, befejező közlemény)

NYOMON KÖVETTÜK, hogy az 1718. november 5-i királyi rendelet kiadása után a pápai reformátusok fél éven keresztül milyen eszközökkel és hányféle módon próbálták elérni szabad vallásgyakorlatuk visszaállítását. Felsőfolyamodványuk eredményeképpen a kancellária vármegyei vizsgálatot rendelt el a nyilvános vallásgyakorlás törvényességére vonatkozóan, ami lehetőséget kínált álláspontjuk kifejtésére. A június végi közgyűlésen történtek azonban – mint azt az előző közleményben ismertettük – egyáltalán nem egy pártatlan és mindkét félnek egyenlő esélyt biztosító eljárás képét mutatták. A vármegye álláspontját, mely a vallásgyakorlat teljes megszüntetését javasolta, a tisztkar az Esterházy grófokkal együtt, a pápaiak kizárásával foglalta írásba, tartalmát nem is ismertették a reformátusokkal. A pápaiak ezért újabb felsőfolyamodványt készítettek, amelyet megbízottaik élén Kenessey István ismét személyesen vitt Bécsbe, hogy a vármegyei jelentés szövegének másolatát is kézhez vehesse. Ezt azonban nem sikerült elérnie, a küldöttek előtt pusztán felolvasták a jelentés szövegét. Mindez már előre jelezte, hogy a pápai reformátusok nem sok jót remélhettek az ügy végkifejletétől.

A küzdelem további lépéseinek sorrendjét ismét nem volt könnyű pontosan rekonstruálni. A pápai reformátusoknak a kancelláriához intézett részletes kérvényét, melyet az előző közleményben 12. sz. alatt közöltünk, forrásaink szerint még három beadvány követte: egy rövid kérvény a kancelláriához, egy jóval részletesebb ugyanoda, melyben ismét összefoglalják érveiket, végül egy, a lévaiakkal, bátiakkal és vezekényiekkel közösen megfogalmazott felsőfolyamodvány. Az utolsót megelőzően emlegetnek egy miniszteri konferenciát, mely után – állítólag – továbbra is késett a királyi rendelet kiadása, emiatt kellett kéréseik nyomtatékosítása érdekében összefogniuk és együtt fellépniük más helységekből való, eddig szintén külön-külön kérvényező protestánsokkal is. Ezt a kronológiát vallja magáénak Eöry János kurátor kézírata¹, és ennek alapján Tóth Endre egyházközség-történeti fel-

¹ „Ezek így léven, és a' Dolog a' fölsőleges Ministerialis Conferentian is meg vizsgálattván, még is a' Királyi Resolutio halladván, ismét a' Pápaiak és Lévai Reformatusok, Bätth névű Augustana Confessionion lévőkkel együtt illyen Instantiat nyujtottak bé eö fölségéhez.” Lásd a 13. sz. dokumentumot.

dolgozása² is. (Tóth Ferenc és Trócsányi Zsolt ilyen részletességgel nem megy bele a miniszteri konferenciával kapcsolatos kronológiai kérdések taglalásába.³) A forráshagyományozódás első lépcsője, melyet Eöry is — legtöbbször szó szerinti fordításban — átvett, az az 1749 végén keletkezett másolatgyűjtemény volt, mely a *Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit*⁴ terjedelmes címet viseli, hátlapján a sokkal tömörebb *Fata ecclesiae reformatae Papensis*⁵ címmel⁶. A miniszteri konferencia lezajlását a közös beadvány megszületése előttre először ez a forrás teszi, amikor egy mondatban bevezeti a közös felségfolyamodvány szövegét. Valójában azonban a kérvényben szereplő egyik kifejezést értelmezte helytelenül, ahol arról van szó, hogy hat héttel megelőzte a királynak kérésük már referálva lett, erre hivatkozva kéri a királyi rendelet mielőbbi kiadását. A miniszteri konferenciát valóban összehívták a vallásügyi sérelmek orvoslása tárgyában, azonban nem ekkor, ez a referálás nem az ő javaslatuk felterjesztése volt, hanem a kancellária, személy szerint pedig Hunyady László kancelláriai titkár 1719. szeptember 30-án a királynak benyújtott elintézési tervezete! Ennek szövegét — érthető módon — a pápai reformátusok nem ismerhették, a *Brevis descriptio* sem tud róla. Ha legalább a tartalmát ismerték volna, nem emlegették volna olyan bizakodóan, hiszen ez vallásgyakorlatuk eltiltására és iskoláik elvételére tett javaslatot!

A közös felségfolyamodvány mindenesetre sok segítséget nyújt az egyébként keltezetlenül szereplő dokumentumok dátumának rekonstruálásában, hiszen hat hetet emleget a — szeptember 30-án készült — referátum felterjesztése óta, emellett utal egy harmincöt hetes időszakra is, ami után utolsó vigaszul kéri a királyi rendelet kibocsátását.⁷ Így ennek a kérvénynek a kelte november 12. körülire tehető, ami pedig a 35 hetet illeti, a szövegösszefüggésből az valószínűsíthető, hogy ez a március 11. körüli dátum a kan-

² TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. (a továbbiakban: TÓTH 1941.) 139.

³ TÓTH Ferenc: A pápai református szent eklézsiájának rövid története. Komárom, 1808. 29. A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. II. A szatmári békétől a türelmi rendeletig. Írta TRÓCSÁNYI Zsolt. (a továbbiakban: TRÓCSÁNYI 1981.) 55.

⁴ Magyarul: *Rövid leírása annak, hogyan lett megtámadva az 1718. évtől kezdve a helvét hitvallást követők szabad vallásgyakorlata a kiváltságolt Pápa mezővárosban, továbbá hogyan lett Isten akaratának segítségével megvédve a támadókkal szemben.*

⁵ Magyarul: *A pápai református egyház nyomorúsága.*

⁶ Jelzete: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. Ennek alapján történt a 14-15., 17-18. és 20. sz. dokumentumok közlése.

⁷ „...nobisque post triginta quinque jam hebdomadarum efluxum, humillimarumque pecuni nostrorum coram Maiestate Vestra Sacratissima sexta ante hac septimana factam relationem sub amarulentorum cordium nostrorum suspiriis consolatoriam ultimam resolutionem ... dignaretur impertiri.” vagyis: méltóztassék minket már 35 hét elmúltával, miután igen alázatos kéréseink előterjesztése az ez előtti hatodik héten Szentséges Felségtek színe előtt megtörtént, megkeseredett szívünk vágyakozására végre vigaszt nyújtó rendeletben részletelni. Lásd a 17. sz. dokumentumot.

celláriára beadott kérvény (8. sz. dokumentum) keletkezésének ideje lehetett. A közös felségfolyamodvány keltezése az előző két kancelláriai beadvány keletkezését is legalább a szóba jöhető hónapok szintjéig be tudja határolni.

Ami az emlegetett miniszteri konferenciát illeti, ez valójában 1719. december 5-én, tehát a közös felségfolyamodvány benyújtását követően még három héttel később zajlott le. Az ülésnek a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchívban található jegyzőkönyvét Horváth Mihály még eredetiben használta, ebből a tanácskozás lefolyása is ismert. Részt vett rajta többek között Illésházy Miklós gróf magyar királyi kancellár és Hunyady László királyi tanácsos és titkár,⁸ az ügy kancelláriai előterjesztője is. Illésházy a folyamodók teljes elutasítását javasolta, mondván, hogy az eddigi országgyűlési végzések és királyi rendeletek már rendezték az illetén ügyeket: minden vármegyében van két artikuláris hely, ahol a protestánsok vallásukat szabadon gyakorolhatják, a jobbágyokat pedig csak vallásuk magán gyakorlata illeti meg. Trautson herceg, Sinzendorf és Starhemberg miniszterek,⁹ valamint a többiek viszont türelmesebb álláspontot képviseltek: javaslatuk szerint a protestánsokkal szelíden és méltányosan kell bánni, ami pedig a katolikus egyház leépülését illeti, annak nem a protestánsok az okai, hanem a katolikus papok tudatlansága és hanyagsága. A megoldás erre a problémára nem a protestánsok üldözése, hanem a katolikus papság alaposabb képzése. A konferencia sürgette a vallásügyi bizottság mielőbbi összehívását, és azt, hogy a kancellária készítsen számukra működési utasítást, amit egy újabb konferencia vitasson meg. A kérelmezők ügyében végül az a javaslat lett a király elé felterjesztve, hogy a vallásügyi bizottság elé kell utasítani őket, addig pedig minden maradjon a jelen helyzetben. A király végül javaslatukat elfogadva aznapi kelettel kiadta várva várt rendeletét az érintetteknek.¹⁰

Ezek alapján a megfontolások alapján a további küzdelmek kronológiája a következőképpen alakul:

⁸ Illésházy Miklós gróf 1706–1723 között volt magyar királyi kancellár, bővebb információt az 1. közlemény 146. jegyzete ad róla. Hunyady László rövid életrajza ennek a közleménynek a 145. jegyzetében található.

⁹ Johann Leopold Donat Trautson gróf, 1711-től herceg: 1709–1711, majd 1721–1724 között főudvarmester; Philipp Ludwig Sinzendorff gróf: 1715–1742 között udvari (első) kancellár; Gundaker Thomas Starhemberg gróf: 1706–1744 között a Ministerialis Bancodeputatio elnöke. Thomas FELLNER, Heinrich KRETSCHMAYR: Die österreichische Zentralverwaltung. I. 1526–1749. 1. Geschichtliche Übersicht. Wien, 1907. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreich. 5.) 276, 282, 287.

¹⁰ HORVÁTH Mihály: Magyarország történelme. I–VIII. Pest, 1871–1873. VII. 98–100. Őt idézi MOLNÁR Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. Bp., 1881. 278–279. és SZÜCS Dezső: A magyar protestáns egyház küzdelmei III. Károly korában (1711–1740). I. Pápa, 1918. (a továbbiakban SZÜCS 1918.) 57. is.

II. *Kiizdelem a református vallásgyakorlatért:*

13. Arra hivatkozva, hogy pusztán a vármegyei jelentés felolvasása alapján igen nehéz feleletet adni, a pápai reformátusok Bécsben tartózkodó küldöttei újabb kérvényt adnak be a kancelláriára a másolat kiadása érdekében. 1719. július-augusztus. **14. sz. dokumentum.**
14. Miután ezt a kancellária ismét megtagadja, a pápai küldöttek részletes folyamodványt nyújtanak be a kancelláriához, melyben újfent kérik vallásgyakorlatuk visszaállítását és a grófok folyamodásának elutasítását. 1719. július-szeptember. **15. sz. dokumentum.**
15. A kancellária a lévai, báti, vezekényi és pápai protestánsok ügyében közös referátumot küld a királynak. A felségelőterjesztésben Hunyady László kancelláriai titkár az érintettek nyilvános vallásgyakorlatának eltiltása és iskoláik elvétele mellett foglalt állást. 1719. szeptember 30. **16. sz. dokumentum.**
16. Mivel a királyi rendelet még mindig késik, a pápaiak a lévaiakkal, bátiakkal és vezekényiekkel közösen a királyhoz nyújtanak be felségfolyamodványt vallásuk szabad gyakorlása érdekében. 1719. november 12. körül. **17. sz. dokumentum.**
17. A különféle vallásügyi panaszokkal az 1719. december 5-én tartott miniszteri konferencia is foglalkozott. Javaslatukra a király aznapi dátummal adta ki régóta várt rendeleteit. A pápaiak számára szóló, Kenessey részére címzett királyi rendelet szövege: **18. sz. dokumentum.** A lévaiak, bátiak, tótvezekényiek és endrődiek, pontosabban ágenseik részére szóló rendelet: **Liszkay¹¹ 142. sz.**
18. A pápai reformátusok a királyi rendeletet úgy értelmezik, hogy az 1715. évi 30. törvénycikk kiadása idején fennálló helyzet visszaállítására kaptak felszólítást, így — mintegy féléves fontolgtatás után — 1720 júniusának végén vagy júliusának elején kinyitják templomukat, és újra ott tartják istentiszteleteiket. Volkra püspök és főispán azonban másként értelmezte az érintett passzust: a rendelet kiadásának napján fennálló viszonyokat tekintette mérvadónak, így szinte tiltsa el végleg a pápai reformátusokat a templom használatától, vagy egyértelműen oldja fel a tilalmat. 1720. augusztus eleje. **19. sz. dokumentum.**
19. Volkra püspök felségfolyamodványára a király igen gyorsan lép, újabb rendeletet ad ki, most Veszprém vármegyének címezve. A status quot korábbi rendelete kiadásának időpontjára érte az akkori állapotokat rendeli visszaállítani és a vallásügyi bizottság döntéséig fenntartani, így

¹¹ LISZKAY József: A pápai evang. reform. Egyház levéltára 1510–1811. Pápa, 1875. (a továbbiakban: LISZKAY1875.). A rendelet megtalálható még: Acta commissionis regionalis Pestiensis (A pesti vallásügyi bizottság iratai). DREKK Kézirattár, O. 4.m. 216–217.

a megyével eltiltatja a pápai reformátusokat templomuk használatától. 1720. augusztus 19. **20. sz. dokumentum.**

Ezzel a rendelettel lezárult az 1718 nyarától tartó küzdelem. A teljesen szabad nyilvános vallásgyakorlatot a pápai reformátusok kénytelenek voltak feladni az 1719. április 2-i és december 5-i helyzetnek megfelelően, vagyis a templomi istentiszteletekkel fel kellett hagyniuk. A templomot azonban most sem adják át az Esterházyaknak, épülete az egyházközség tulajdonában marad, a kollégium használja raktár gyanánt. Az istentiszteletek tovább folynak, újfent abban a fedeles színben, mely Eöry Pordán Ferenc telkén épült fel. Megmaradnak a lelkészek, és eredeti épületében tovább működik az iskola is.¹²

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy az 1718–20-as küzdelmek utóvédharcaként az 1720 és 1749 közti 29 évben is fellángolnak időnként vallási jellegű ellentétek, de ezek viszonylag hamar elsimulnak. A kronológiai sort tehát — pusztán az említés szintjén — hadd egészítsük ki ezeknek a felsorolásával.

III. Utóvédharcok:

1. Pongrácz Gáspár pápai katolikus plébános 1727. november 12-én tiltakozik az ellen, hogy a reformátusok nekiálltak az iskola udvarán álló torony kijavításának, hiszen ez felborítja az 1719. december 5-i status quo-t. A reformátusok november 16-án válaszolnak, miszerint ez a csekély javítás nem sérti a fennálló helyzetet. December 13-án a plébános terjedelmes ellenválaszban egy sor országos szintű katolikus sérelmet is felsorol, és most már a telek birtokjogát is megtámadja, azt állítva, hogy egykor Szapolyai János adta a pápai plébániának az uradalom földjeiből.¹³
2. Hosszabb csend után újra a földesúr, Esterházy Ferenc gróf veszi át a kezdeményezést. 1730. február 25-én a vármegye útján felszólítja a pápai reformátusokat, igazolják birtokjogukat, vagy ha erre nem képesek, adják át a telket, a rajta felhúzott épületek becsértékét pedig kifizetni ígéri. **Liszokay 182. sz.** A reformátusok válasza arra épül, hogy a királyi rendeletek értelmében a vallásügy a pesti vallásügyi bizottság döntéséig maradjon változatlan állapotban. **Liszokay 183. sz.** A többszöri levélváltást (**Liszokay 184-185. sz.**) a király 1730. április 25-én kiadott rendelete zárja le, mely úgy intézkedik, hogy a földesurak elvehetik az őket illető telket, de akkor a vármegye gondoskodjon arról, hogy helyette másik alkalmas telket kapjanak a vallásgyakorlat foly-

¹² TÓTH 1941. 140–141, 171–172.; TRÓCSÁNYI 1981. 55.

¹³ LISZKAY 1875. 177. sz.; TÓTH 1941. 142–144.

tatására, mert ez a vallásügyi bizottság döntéséig fenn kell, hogy maradjon. **Liszkay 186. sz.** Mivel a földesúr végső céljával ez a megoldás ellenkezett volna, az ügy itt csendben lezárult.¹⁴

3. Borsay Pál pápai katolikus plébános 1740-ben feljeleníti a reformátusokat a vármegyén amiatt, hogy az ott lakó evangélikusok körében is végeznek keresztelést, esketést és temetést. A vármegye ettől 1740. április 3-án eltiltja a pápai reformátusokat. **Liszkay 240. sz.** Ezek a felvetett problémákra kielégítő választ adtak. **Liszkay 241. sz.** Így ez az ügy is lezárult.¹⁵

Ezektől a kisebb konfliktusoktól eltekintve az 1720 őszére kialakult, fentebb felvázolt helyzet változatlanul fennmaradt majd 30 éven át, egészen 1749 végéig. Akkor egy újabb támadási hullám indult, ez pedig 1752. május 12-én a pápai református egyházközség elűzésével és a kollégium bezárásával végződött, és kezdetét vette a szintén majdnem 30 évig tartó adászteveli korszak.

Ezek után lássuk az iratokat, melyek élén most is Eöry János kéziratának a korszakra vonatkozó részlete áll!

Végül függelék formájában egy listát közlünk az előző két közleményben előfordult dokumentumok újabb forráshelyeiről. Ezek a másolatok már a két publikáció megjelenése után kerültek elő levéltárunk folyamatban lévő rendezési munkálatai során, és a teljességre törekvés érdekében fontosnak ítéltük megjelentetésüket.

* * *

¹⁴ TÓTH 1941. 144–146.; TRÓCSÁNYI 1981. 55.

¹⁵ TÓTH 1941. 146–147.

13.

Eöry János feljegyzése az 1718–20. évek történetéről III.

Eredeti: A Pápai Evangelico Reformata Helvetica confession lévő Ecclesianak rövid Historiaja es sok féle fatumai címet viselő 31 oldalas füzet (későbbi kéz által feltüntetve: Eöry János kurátor kézírata).

Lelőhely: DREL, Pápai református egyházközség iratai. 62.e. (régébbi, kézírattári jelzete: O. 788.) Az alább közölt rész a 9–13. oldalakon található.

Kiadás, regeszta: —

[...] Ezen Instantiara¹⁶ sem Közöltetett s ki nem adatott a' V[árme]gye Rescriptuma¹⁷ Parja¹⁸, hanem a' Papai Deputatusok¹⁹ előtt el olvastatott. Ez meg léven ismet Instaltak²⁰ a' Papai Deputatusok a' Cancellarian illy Értelemmel.²¹

Mind a' Törvény, mind az Hazai Regi be vett szokás szerent a' ki Párt Kér, annak ki kel adni, Kűlőmben, nem tudván, mi van ellene föl téve, nem tud fundamentumossan²² felelni, mert egy olvasásbul senki sem foghat meg mindeneket, Kivalt az ilyen hoszsu stilusu Irást, a' millyen a' V[árme]gyéjé. Azert tovább is esedeznek a' Parnak Communicatiojáért²³ s ki adásáért.

Ezen második Instantiara is negativa²⁴ adatott, azért a' mennyire egy olvasasbul értelmet vehettek a' Deputatusok, ekkeppen feleltek a' V[árme]gye Rescriptumára.²⁵

Emlékezni meltoztatik a' fölseges Cancellaria, hogy mi a' fölseges Parancsolatnak, mely a' Grofok Informatiojara²⁶ érkezett, engedelmeskedűnk addigis, mig eő fölsege minket is meg' halgatován Keyyelmessen minket protegalni²⁷ fog. A' minthogy fölseges Cancellaria által be is attuk alázatos Instantiankat, mely minekeőtte ő Fel-sége eleiben terjesztetett volna, teczet a' [felséges] Cancellarianak Investigatiot²⁸ parancsolni, es addig is magános Házban a' magános Isteni Tiszteletet nekünk Keyyessen meg engedni. De az Investigatiot a' V[árme]gye veghez nem vitte, sem a' Grofok pro remonstracione absoluti Juris Dominalis²⁹ valami Documentumot³⁰ nem

¹⁶ instantia (latin) = folyamodvány, kérvény

¹⁷ rescriptum (latin) = leirat, válaszirat

¹⁸ par (latin) = másodpéldány, átirás, másolat

¹⁹ deputatus (latin) = küldött

²⁰ instál (a latin instantia szóból) = folyamodik, kérvényez

²¹ Ez a 14. sz. dokumentum.

²² fundamentumossan (a latin fundamentum szóból) = alaposan

²³ communicatio (latin) = közlés

²⁴ negativa (latin) = tagadó válasz

²⁵ Ez a 15. sz. dokumentum.

²⁶ informatio (latin) = tudósítás, jelentés, beszámoló

²⁷ protegal, protezsál (a latin protegere szóból) = védelmez, oltalmaz

²⁸ investigatio (latin) = vizsgálat, kivizsgálás

²⁹ pro remonstracione absoluti juris dominalis (latin) = a korlátlan földesúri jog bizonyítása érdekében

³⁰ documentum (latin) = irat

mutattak, magok Expositiojat³¹ nem legitimálták³², a' Generalis³³ Gyűlés is nem az Investigatorul discouralt³⁴, hanem nagyobb részt abból allott a' beszéd, hogy Pápaiakat meg kel büntetni az F[elséges] Cancellaria Engedelme mellet el kezdett Exercitiumért³⁵, holot pedig azon Cancellaria Decretuma³⁶ már előbb a' Particularis³⁷ Gyűlésen el olvastatot, acceptaltatott³⁸, senki ellene nem szollott, Ki vévén az Uraság Tiszttyeit. Így lett osztan, hogy sine nobis de nobis³⁹ Informatio Kúldetett fel, melyben állittatik, hogy csak a' Papista⁴⁰ földes Uri Jus⁴¹ hagyatott in salvo⁴² Törvény által, holot pedig az 1. ar[ticu]lus 1608.⁴³ minden maganos földes Ur Joszagan, úgy a' Fiscusén⁴⁴ is szabad Exercitiumot enged a' Protestansoknak, sőt Debreczenben is Jure Fisci Regii⁴⁵ vitetett be a' Catholica Religio⁴⁶ Exercitiuma. A' fiscus maga Joszáján senkit sem bánt, tehat más privatus⁴⁷ földes Urak sem vendicalhatnak⁴⁸ a' Clausula⁴⁹ szerent salvo jure⁵⁰ magoknak Imperiumot in Conscientias⁵¹. Meg ismerik magok a' Grofok a' Rescriptumban, hogy Pápán Curia⁵² vagynak, de mi a' mi Curiainkal a' Grofok Jus Patronatusat⁵³ nem bántyuk, vagyon Pápán Pápista Parochia⁵⁴, Plebanus, Templom és szerzetesek, ezek között gyakorolhattya magát a' Grofok Jus Patronatusa. De mi sem akarjuk, hogy minden Curia Predikatort tarcson, csak a' Regi, Közönséges Religiobéli

³¹ expositio (latin) = fejtegetés, érvelés

³² legitimál (a latin legitimare szóból) = törvényesít, törvényesen alátámaszt, bizonyít

³³ generalis (latin) = általános, köz-. A vármegyei közgyűlésen (generalis congregatio) a vármegye tisztikara mellett minden nemesnek joga volt személyesen megjelenni.

³⁴ discourál (a latin discourare szóból) = beszélget, megvitát

³⁵ exercitium (latin) = gyakorlat (itt: vallásgyakorlat)

³⁶ decretum (latin) = rendelet

³⁷ particularis (latin) = részleges. A kisgyűlés (particularis congregatio) a vármegye tisztikarának összejövetele a nemesség részvétele nélkül.

³⁸ acceptál (a latin acceptare szóból) = elfogad

³⁹ sine nobis de nobis (latin) = nélkülünk rólunk

⁴⁰ pápista = katolikus

⁴¹ jus (latin) = jog

⁴² in salvo (latin) = épségben, érvényben

⁴³ 1. articulus 1608. (latin) = 1608. [évi] 1. törvénycikk. Részletes ismertetése az 1. közlemény bevezetésében olvasható.

⁴⁴ fiscus (latin) = kincstár

⁴⁵ jure fisci regii (latin) = a királyi kincstár jogán

⁴⁶ Catholica religio (latin) = katolikus vallás

⁴⁷ privatus (latin) = magán

⁴⁸ vendicál (helyesebben: vindicál; a latin vindicare szóból) = magának tulajdonít

⁴⁹ clausula (latin) = kikötés, feltétel, záradék

⁵⁰ salvo jure ... (latin) = ...jogának fenntartásával. (szokásos záradék a kiváltságlevelekben). Az 1681. évi 25. törvénycikk híres *salvo jure dominorum terrestrium* (a földesurak jogainak fenntartásával) záradékáról van szó, melyről az 1. közlemény bevezetője szól részletesen.

⁵¹ imperium in conscientias (latin) = hatalom, uralom a lelkiismeret felett. A fejtegetés szerint az előző jegyzetben emlegetett *salvo jure [dominorum terrestrium]* záradék nem lehet alapja annak, hogy a földesurak jobbjáaik lelkiismeretén uralkodjanak.

⁵² curia (latin) = (nemesi) telek

⁵³ jus patronatus (latin) = kegyúri jog

⁵⁴ parochia (görög eredetű latin) = plébániaépület, paplak

Szabadcságért Instállunk. Az említett 1691. 2^a Apr[ilis] költ Parancsolat⁵⁵ az egész országban sehoh se publicaltotot⁵⁶, de egyéb erant annak is Explanatioja⁵⁷ az Articularis Commissiora⁵⁸ tartoznék. Mi soha se tagadtuk, hogy a' Grofoknak Jussok ne legyen Pápán, de nem az egész Város erant, mert a' Curialistakra⁵⁹ nem extendaltatik⁶⁰. Articulariter⁶¹ van az az ország által determinálva⁶², hogy Non Obstante [Venerabilis] Cleri et Secularium Contradictione⁶³ a' Religio szabadcsága meg állyon, nem is lett volna sziükség a' Contradictiora⁶⁴, ha a' Catholicus földes Urak Jussa in salvo hagyatott volna. Evégre a felséges] Cancellarián alázatosan Instalunk, meltoztassék magok Relatiojokat⁶⁵ a' felséges] Király eleiben terjesztetni, hogy mi a' Regi és s[e]lcu[m]ot⁶⁶ is fellyűl hallado Religion⁶⁷ szabad folytatásában protegaltassunk s conservaltassunk⁶⁸, a' Grofok pedig, ha mi⁶⁹ abusust⁷⁰ vagy Contraventiőt⁷¹ ab annis 1681. et 1687.⁷² tudnának mutatni, az Articularis Commissiora /:melyrűl a' Törvény így szol: Talia per Regios et Regni Commissarios articulariter ordinatos examinanda, praeuiaque ad Suam Majestatem Sanctissimam eorundem relatione ex Benigna ejusdem ratificatione complananda et executioni debitae demandanda, omniaque ad articulare[m] statum et genuinum eorundem sensum secundum Explanacione Regias reponenda et manutenenda, non attenta quorumvis contradictione⁷³:/ igazittassanak.

⁵⁵ Az 1691. április 2-án kiadott Lipót-féle törvénymagyarázatról van szó. Részletes kifejtése: 1. közlemény, 68. és 2. közlemény 53. jegyzet.

⁵⁶ publicál (a latin publicare szóból) = közöl, nyilvánossá tesz

⁵⁷ explanatio (latin) = magyarázat, kifejtés

⁵⁸ articularis commissio (latin) = törvénycikk [által felállított] bizottság

⁵⁹ curialista, kurialista (a latin curia szóból) = egytelkes nemes

⁶⁰ extendál (a latin extendere szóból) = kiterjeszt

⁶¹ articulariter (latin) = törvény által, országgyűlésileg

⁶² determinál (a latin determinare szóból) = meghatároz, elrendel

⁶³ non obstante venerabilis cleri et saecularium contradictione (latin) = a tisztelendő [katolikus] papság és világiak ellentmondását figyelmen kívül hagyva. Az 1647. évi 5. törvénycikkben szereplő kitétel, ezzel együtt lett megerősítve az I. Rákóczi György fejedelemmel kötött linzi béke. Ott pontosabban a következőképpen szerepel: *contradictionibus dominorum cleri et aliorum quorumvis secularium catholicorum non obstantibus*, vagyis: a papi rendből való uraknak és bármely más világi katolikusoknak ellentmondásait figyelembe nem vévén. Az 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford. Kolosváry Sándor, Óváry Kelemen, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1900. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1895. Szerk. Márkus Dezső. 421–423. A fordítás tőlem van.

⁶⁴ contradictio (latin) = ellentmondás

⁶⁵ relatio (latin) = jelentés

⁶⁶ saeculum (latin) = évszázad

⁶⁷ religio (latin) = vallás

⁶⁸ conservál (a latin conservare szóból) = megőriz, megvéd

⁶⁹ értsd: valami

⁷⁰ abusus (latin) = visszaélés

⁷¹ contraventio (latin) = ellenszegülés, ellenállás

⁷² ab annis 1681. et 1687. (latin) = az 1681. és 1687. évektől

⁷³ Lapszéli beszúrás: 30:1715. Az idézett szöveg valóban az 1715. évi 30. törvénycikkből való, fordítása: *Az ily eseteket a királynak és országnak törvény útján kirendelt biztosai vizsgálják ki, és miután Ő Szentséges Felségének korábban jelentették, ennek kegyes jóváhagyása alapján rendezzék el*

Ezek így léven, és a' Dolog a' fölséges Ministerialis Conferentian⁷⁴ is meg vizsgaltván, még is a' Királyi Resolutio⁷⁵ halladván⁷⁶, ismét a' Pápaiak és Lévai Reformátusok, Bätth névű Augustana Confession⁷⁷ lévőekkel egyútt ilyen Instantiat nyujtottak bé eö fölségéhez.⁷⁸

Fölsegednek vele születtett Kegyessége Igassaga ujra minket arra kényszerit, hogy ujjobban is fölseged előtt installyunk. Mivel fölseged minden Religionalis Controversiaknak⁷⁹ el intézésere és le csendesítésere meg 1713 esztenőben Commissiot⁸⁰ rendőlni, és Diaetaliter⁸¹ is anno 1715. articullo 30.⁸² ezt meg ujjittani, Commissariusokat⁸³ denominalni⁸⁴, addig pedig, hogy senki a' Religio Dolgában ne háborgattassék, Kegyelmissen parancsolni méltoztatott, mi is ezen esetbe alázatos Instansok⁸⁵ lévén, és harmincz öt hetektől fogva a' Kegyelmes Királyi Resolutiora itt varokozván minden alázatossaggal Installunk, hogy ez előtt hat heekkel referaltatott⁸⁶ Dolgunkban Kegyelmes Resolutiot adni méltoztassék.

Mind ezekre Anno 1719. Die 5^a Decembris⁸⁷ ilyen kegyelmes Resolutiot adott Carolus VI^{tus}⁸⁸ fölséges Királyunk.⁸⁹

Fölséges Császár és Királyunk neveben Nemes Kenessei Istvánnak, Pápaiak Agensének⁹⁰ és Sollicitatoranak⁹¹ jelentetik: Hogy minden Gravamenjeiket⁹²,

és végezzék el a kellő végrehajtást, és mindent állítsanak vissza a törvénycikkek szerinti állapotba és azoknak a királyi magyarázatok szerinti valódi értelmébe, és abban őrizték meg, figyelmen kívül hagyva bárki ellentmondását. Az 1657–1740. évi törvénycikkek. Ford. Tóth Lőrinc, jegyz. Márkus Dezső. Bp., 1900. Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1000–1895. Szerk Márkus Dezső. 462–463. A fordítást jelentősen kiigazítottam. Magyarzata megtalálható az 1. közlemény bevezetőjében.

⁷⁴ ministerialis conferentia (latin), Ministerialkonferenz (német) = miniszteri konferencia. 1709-től a XVIII. század közepéig fennálló uralkodói tanácsadó testület, melynek tagjai valóságos titkos tanácsosi címmel általában a központi hatóságok vezetői voltak.

⁷⁵ resolutio (latin) = határozat, rendelet

⁷⁶ Értsd: halasztódván, késvén.

⁷⁷ Augustana confessio (latin) = ágostai (augzburgi) hitvallás (az evangélikusok tantételeinek foglalata)

⁷⁸ Ez a 17. sz. dokumentum. A többieknek adott válasz: 1719. XII. 5. Bécs. LISZKAY 1875. 61. (142. sz.)

⁷⁹ religious controversia (latin) = vallásügyi vita, összetűzés

⁸⁰ commissio (latin) = bizottság

⁸¹ diaetaliter (latin) = országgyűlésileg, országgyűlés útján

⁸² anno 1715. articulo 30. (latin) = az 1715. évben, a 30. törvénycikkel

⁸³ commissarius (latin) = biztos, kiküldött, bizottsági tag

⁸⁴ denominál (a latin denominare szóból) = kijelöl, kinevez

⁸⁵ instans (latin) = kérelmező, folyamodó

⁸⁶ referál (a latin referre szóból) = előterjeszt, jelent

⁸⁷ anno 1719. Die 5^a Decembris (latin) = az 1719. évben, december 5. napján

⁸⁸ VI. Károly német-római császár (1711–1740): megválasztják 1711. október 12-én, megkoronázzák Majna-Frankfurtban 1711. december 22-én. Meghal 1740. október 20-án Bécsben. Magyar királyként III. Károly (1711–1740). Megkoronázása: 1712. május 22. Pozsony.

⁸⁹ Ez a 18. sz. dokumentum.

⁹⁰ agens (latin) = ügyvivő

⁹¹ sollicitator (latin) = gondnok

⁹² gravamen (latin) = nehézség, teher, sérelem

Panaszszáikat az *Agens Principalissainak*⁹³, nevezetesen Grof Eszterházi Joseffel és Ferenczel lévőket elől vetette, és a' Ministerialis Conferentian is az Hazai Törvényekkel, nevezetesen az 25. et 26^{dik} An[n]i⁹⁴ 1681. ugy nemkülömben az 21^{dik} An[n]i 1687. es 30^{dik} Articulusokkal Anni 1715. Combinaltotta⁹⁵, et cum voto et opinione⁹⁶ maganak referaltotta⁹⁷. Mellyekre az a' Resolutio, hogy a' Panaszolkodok az elől számlált Törvényeken tul most semmi ujságot sem kérhetnek, sőt inkább azon Törvényekhez tartoznak magokat szabni, ők pedig azon Törvények ellen nyilván vétettek, azokat meg nem tartván, Groff Eszterhaziak pedig mint földes Urak es a V[ármel]gye Magistratusa⁹⁸, a' kik Pápán a' már meg holt Confiniumba⁹⁹, Véghebbe Királyi Parancsolat mellet az 30dik Articulushoz 1715. magokat szabtak, semmi hatalmassaggal, violentiava¹⁰⁰ nem argualtothatnak¹⁰¹, azert ő Főlsége tovab és azon Articularis Determinatio¹⁰² mellet maradván, mivel a' Religio Dolgában mar Commissio determinaltatott¹⁰³, és Commissariusok is denominaltattak, ki nevezettek, azon Commissio előtt a' Panaszokodok magok panaszszait be adhattyak, a' Commissariusok pedig pro Suprema Regia Decisione¹⁰⁴ ő főlségenek referallyák. Addig is pedig, valamellyek eddig törtentek, a' Commissio ki menetelég in statu quo¹⁰⁵, azon állapotban maradjanak, és meg nem engettetik, hogy az Articulusban meg nevezett Helyeken a' Religio Exercitiumaban valaki meg háboritassék, turbaltassék¹⁰⁶.

Evégre a' nevezett Agens és Sollicitator, es ő általa Principalissai is Királyi név alatt intetnek, hogy a' praecitalt¹⁰⁷, es a' 30.¹⁰⁸ articulusokhoz an[n]i 1715. és azok mellet meg engettetett Királyi Gratiahoz¹⁰⁹ és Kegyelemhez tarcsák magokat, azokkal vissza ne ellyenek, hanem várjanak a' Commissionak végezésével a' Királyi Determinatiotul¹¹⁰.

Pápára haza érkező Tekintetes Kenessei István Ur, ezen Királyi Parancsolat erejével oda hagytak a' Privata Házat¹¹¹, és az előbbi oda föllyebb említett Oskola mellet lévő Régi Kő Templomokban el kezdették Conti-

⁹³ principalis (latin) = (itt): küldő fél

⁹⁴ anni ... (latin) = az ... évnék a ... (birtokos eset)

⁹⁵ combinál (a latin combinare szóból) = összevet, összeegyeztet, összehasonlít

⁹⁶ et cum voto et opinione (latin) = és véleményezéssel és javaslattal

⁹⁷ referál (a latin referre szóból) = jelent, előterjeszt

⁹⁸ magistratus (latin) = (itt): tisztikar

⁹⁹ confinium (latin) = végvidék, határvidék, „véghely”

¹⁰⁰ violentia (latin) = erőszak

¹⁰¹ arguál (a latin arguere szóból) = vádol

¹⁰² articularis determinatio (latin) = országgyűlési határozat, végzés

¹⁰³ determinál (a latin determinare szóból) = határoz, meghatároz

¹⁰⁴ pro suprema regia decisione (latin) = legfőbb királyi döntésre

¹⁰⁵ in statu quo (latin) = [azon] állapotban, amelyben [akkor volt]

¹⁰⁶ turbál (a latin turbare szóból) = háborgat, megzavar

¹⁰⁷ praecitalt (a latin praecitare szóból) = feljebb idézett

¹⁰⁸ Helyesen 31. A javítás alapja a 18. sz. dokumentum.

¹⁰⁹ gratia (latin) = kegy

¹¹⁰ determinatio (latin) = határozat, végzés

¹¹¹ privata ház (a latin privatus szóból) = magánház

nualni¹¹² a' Pápai Reformatusok magok Religioja Exercitiumat, de ez, O fájdalom!, Egy Holnapnál tovább alig tartott. Ismét föl Költ ellenünk a' Veszprémi Püspök es fő Ispány Groff Otto Keresztelő János a' Volkra. Vádolo panaszt tett a' Pápaiak ellen ő főlsege előtt¹¹³, melyre is illy értelmű Inhibitorium¹¹⁴, Királyi Parancsolat jót a Vármegyére Anno 1720. Die 19^a Augusti¹¹⁵.

Főlseges¹¹⁶ VI^{dik} Cároly Császár és Magyar Országi Király a' Veszpremi Püspök és Fő Ispány által Kedvetlen értette, hogy minekutánna a' Vármegye a' mi Kegydmes Királyi Parancsolatunk erejével a' Pápai Helv[etica] Conf[ession]¹¹⁷ lévőket a' Publicum Exercitiumtul¹¹⁸ eltiltotta, el állottak ugyan a' Templomban való bé járassal, és magános Privata házban continuáltak Isteni Tiszteleteket, ez eőtt mind azon által egynehány napokkal, nem tudatik, mitől indítottak, magok auctoritassabol¹¹⁹ ismét az előbbi Oratoriumokban¹²⁰ bé mentek, és a' Publicum Religionis Exercitiumot¹²¹ ot Continualni nem irtoznak. Mivel pedig Kegyelmissen azt Resolváltak¹²¹, hogy a' Religio Dolgában az egész országban az Articularis An[ny]li 1715. 30. commissio¹²² /:mely is ezen folyo esztendőben Első Novemberben Budan el fog kezdődni:/ végéig minden azon állapotban maradjon, a' melyben 1719. esztendőben 5^{dik} Decemberben találatott. S ezen Resolutionkat a' Pápaiaknak is Ablegatusok¹²³ által per Speciale Decretum nostrum¹²⁴ híról adtuk. Evégre a Vármegyének erőssen Parancsollyuk és Committályuk¹²⁵, hogy vevén ezen Irásunkat, a' mi Királyi nevűnkben említett Pápai Lakosokat admoneallyátok¹²⁶, hogy a' föllyebb emlitet Kegyelmes Királyi Deteminationhoz, melyet különős Decretumunk mellett nekik ki adattunk, magokat tarcsak, sub Incursu gravis Indignationis nostrae Regiae.¹²⁷

Ezen Királyi Parancsolat mellet el tiltotvan a' V[árme]gye által a' Pápaiak Templomokat Pusztán hagyták, de magok birtokokban Oskolával es Parochialis Hazoikkal egyűtt meg tartottak, két Predikatorjaik is meg marattak, az oskolaban az Ifjuság békével tanittatott, hanem az Isteni Tiszteletet

¹¹² continuál (a latin continuare szóból) = folytat

¹¹³ Ez a 19. sz. dokumentum.

¹¹⁴ inhibitorium (latin) = eltöltő parancsolat

¹¹⁵ Anno 1720. Die 19^a Augusti (latin) = az 1720. évben, augusztus 19. napján

¹¹⁶ Ez a 20. sz. dokumentum.

¹¹⁷ Helvetica confessio (latin) = helvét hitvallás (a reformátusok tantételeinek foglalata)

¹¹⁸ publicum [religionis] exercitium (latin) = nyilvános [vallás]gyakorlat

¹¹⁹ auctoritas (latin) = (itt:) kezdeményezés, hatalom

¹²⁰ oratorium (latin) = imaterem, imaház

¹²¹ resolvál (a latin resolvere szóból) = határoz, rendel

¹²² articularis anni 1715. 30. commissio (latin) = az 1715. évi 30. törvény cikk [által elrendelt] bizottság

¹²³ ablegatus (latin) = küldött, követ

¹²⁴ per speciale decretum nostrum (latin) = különleges rendeletünk útján

¹²⁵ committál (a latin committere szóból) = meghagy

¹²⁶ admoneál (a latin admonere szóból) = figyelmeztet

¹²⁷ sub incurso gravis indignationis nostrae regiae (latin) = súlyos királyi neheztelésünk büntetésével számolva

másodszer is által vitték magok Privata Curialis Házához, ahol most is az ő Publicum Exercitiumjok és Templomjok fenn áll, ott gyakoroltak Religiojok Exercitiumat.

Tandem Anno 1730. Die vero 25^a Mensis Februarii¹²⁸ Melosagos Grof Eszterházi Ferencz Ur a' Parochialis Házok eránt Törvényessen admonealtotta a' Pápaiakat [...].

14.

K. n. [1719. július-augusztus]

A pápai reformátusok újra kéri a kancelláriát, hogy másolatban adja ki nekik Veszprém vármegye róluk szóló jelentését.

Fennmaradási formája: füzetbe másolt szöveg.

Lelőhely: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiter contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 38.

Kiadás: —

Regesza: —

Megjegyzés: A füzet az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Post praesentatam praemissam instantiam petita informationis paria coram deputatis Papensibus perlegebantur, ipsa vero copia non est extradata. Non obtentis ergo informationis paribus petitio parium sequentibus iterato humillime adursa est.* **Magyar fordítása:** A fenti kérvény benyújtását követően a pápai küldöttek előtt felolvasták a tudósítást, miután ők kérték annak másolatát. Mivel tehát a tudósítás másolatát nem kapták meg, a másolat kérése ismételteligen alázatosan meg lett sürgetve a következő [szavakkal].

Excelsa Cancellaria Regio Hungarica Aulica, domini, domini gratiosissimi!

Quod ulterius etiam, excelsa cancellaria, circa gratiose extradanda transmissa in negotio nostro informationis paria demissa hacce instantia nostra molesti esse necessitemur, humillime petimus veniam, et siquidem aliunde tam juxta positivas leges patrias, quam antiquam consuetudinem in minimis etiam negotiis eorum, in quibus status et fundamentum causae radicare videretur, paria patentibus¹²⁹ jure merito concedi consuevissent, nec secus ad quavis obiecta directe respondere et replicare quispiam posset, priusquam eadem secum tempestive communicentur et ruminentur. Ex sola vero longiori stylo concinnatae informationis perlectione universa essentialia semel pro semper citra oblivionem observare, ac per consequens conformem ad universa audita replicam adornare, veluti nobis difficillimum, ita, excelsa cancellaria, ad quam pro gratiosa communicatione obliteratorum nos demisse recurrere semper oportebit, taediosum summe et molestum foret.

¹²⁸ tandem anno 1730. Die vero 25^a Mensis Februarii (latin) = végül az 1730. évben, mégpedig február hónap 25. napján

¹²⁹ A szövegben helytelenül: patentibus.

Ea propter excelsam cancellariam iterato demisse exoramus, quatenus ob avertendum necessariae defensionis nostrae obstaculum eiusdem informationis paria nobis gratiose extradari facere dignaretur.

Gratiosam praestolaturi resolutionem perseveramus excelsae Cancellariae Regio Hungaricae Aulicae

humillimi servi: universi nobiles, caeterique incolae et inhabitatores privilegiati oppidi Papa Helveticae confessioni addicti

MAGYAR FORDÍTÁS

Felsőleges Magyar Királyi Udvari Kancellária, igen kegyelmes urak!

Igen alázatosan kérünk bocsánatot, amiért, felsőleges kancellária, továbbra is alkalmatlankodni kényszerülünk ezen alázatos kérvényünkkel a mi ügyünkben átküldött tudósítás másolatának kegyes kiadásával kapcsolatban, de mivel mind a hazai írott törvények, mind pedig az ősi szokás szerint a legcsekélyebb ügyekben is a kérvényezőknek méltán és jogosan ki szokták adni azoknak [az iratoknak] másolatait, melyekben gyökerezni látszik az ügy mibenléte és alapja, egyébként nem tudnak semmit sem egyenesen felelni és válaszolni bármilyen felvetésre, ha korábban ugyanazokban időben nem részeltetik őket, és ezeket nem tanulmányozhatják át, számunkra pedig igen nehéz a hosszabb szöveggel megfogalmazott tudósítás egyetlen felolvasásából az összes lényeges dolgot egyszer s mindenkorra feledés nélkül megjegyezni, és ebből következően minden hallott dologra megfelelő választ nyújtani, ezért, felsőleges kancellária, állandóan igen alázatosan kell folyamodnunk az elfeledhető dolgok kegyes közléséért, ami igen unalmas és terhes dolog lehet.

Ezért a felsőleges kancelláriát ismételten igen alázatosan kérjük, hogy szükséges védelmünk [eme] akadályának elhárítása érdekében kegyesen méltóztassék kiadni nekünk ugyanezen tudósítás másolatát.

Kegyes rendeletére várakozván maradunk a felsőleges Magyar Királyi Udvari Kancelláriának legalázatosabb szolgálói: Pápa kiváltságolt mezőváros helvét hitvallásnak elkötelezett összes nemese és többi lakosa

15.

K. n. [1719. július–szeptember]

A pápai reformátusok érveik ismertetése után újra kérik a kancelláriát, jelentésükkel segítsék elő a királynál szabad vallásgyakorlatuk visszaállítását.

Fennmaradási formái: A: egyszerű másolat.

B: füzetbe másolt szöveg.

Lelőhely: A: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1719:5.

B: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetum, qualiter contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 38-42.

Kiadás: —

Regeszta: —

Megjegyzés: **B** az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Informationis paribus nec ad iteratas instantias per excelsam cancellariam extradatis ad informationem inelyti comitatus in tantum, in quantum ex nuda perlectione observari potuit, sequentibus responsum extilit. Magyar fordítása:* Miután a tudósítás másolatát az ismételt kérvényre sem adta ki a felséges kancellária, a tekintetes vármegye tudósítására úgy, amennyire az megjegyezhető volt egyetlen felolvasással, válasz született a következő [szavakkal].

Egy másik forrás, mely több dokumentumunkat is közli, először valószínűleg ezt is tervbe vette, végül azonban nem másolta be. Írt viszont egy bevezető szöveget hozzá: *Siquidem vero eadem in contrarium Suae Maiestati facta repraesentatio non statim in trutinam fuisset assumpta, ideo ad excelsam Cancellariam Hungarico Aulicam nobiles et incolae Papenses Helveticae confessioni addicti sequentem ad priores instantias provocantem porrigunt humilimam instantiam. Magyar fordítása:* Mivel pedig ugyanez az Öfelségének ellenkezőleg benyújtott jelentés¹³⁰ nem azonnal lett megfontolásra felterjesztve, ezért a felséges Magyar Udvari Kancelláriához a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai nemesek és lakosok a korábbi kérvényekre hivatkozó következő igen alázatos folyamodványt nyújtották be. Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800). DREL I. 1. a. 270.

Excelsa Cancellaria Regio Aulica Hungarica, domini, domini nobis gratiosissimi!

Gratiose recordari dignabitur eadem excelsa cancellaria, qualiter virtute benigni mandati Caesareo Regii ad informationem et a latere factam instantiam illustrissimorum dominorum comitum Josephi senioris et Francisci junioris Eszterházy de Galantha a continuatione liberi exercitii religionis nostrae in oppido Pápa inhibiti existentes ex debito, eoque humillimo eiusdem benignae Caesareo Regiae commissionis respectu demisse morem gerere non intermisimus eousque, donec a Sua Sacratissima Maiestate, domino, domino nostro clementissimo /:hoc in passu motivis et rationibus per nos submissee exhibitis informata:/ clementissimam regiam protectionem imploraremus. Verum quia haec eadem excelsa cancellaria, medio cuius praemissa efficere intendebamus, quatenus ante fiendam Suae Sacratissimae Maiestati eatenus demissam resolutionem praetitulati quoque domini comites qua primi informantes de iisdem motivis nostris pro petita nostra benigna manutentione porrectis coram inelyto comitatu Veszprimensi audiantur, juraque sua eatenus producere teneantur, gratiose censusset, ac interea exercitium religionis nostrae in privata tamen domo gratiose indulisset, eidemque inelyto comitatui hanc gratiosam suam mentem et opinionem medio gratiosi rescripti sui intimasset, intuitu cuius idem quoque inelytus comitatus generalem suam congregationem in diem 26. et subsequentes jam elapsi mensis Junii, anni modo currentis 1719. probabiliter pro effectuatione in eodem gratioso excelsae cancellariae rescripto contentorum negotiorum praefixisset. Quo adveniente et nostrum quoque

¹³⁰ Ez a 4. és a mellékletként hozzá csatolt 5. sz. dokumentum. A bevezető szöveget közvetlenül megelőzően az utóbbi irat szövege van a kötetbe bemásolva.

nonnullis ibidem comparentibus non tam de punctis et motivis nostris per excelsam cancellariam regiam pro refutatione transmissis, sed potiori ex parte de poena instantanee nobis irroganda ob exercitium ex gratioso, ut praemissum est, indultu in eodem benigno rescripto contento in privata saltem domo continuatum disceptatum extitit, licet idem gratiosum rescriptum jam antecederet in alia inclyti comitatus congregatione exhibitum et nemine /:excepto officiali antelatorum dominorum comitum:/ contradicente acceptatum fuisset. Ac tandem de nobis sine nobis, ut innotuit, informatio huic excelsae cancellariae regiae submissa est, cuius copiam nec hucusque habere valuimus, verum ex gratiosa eiusdem excelsae cancellariae regiae concessione, quantum ex sola coram deputatis nostris facta perfectione observari potuit, in his potissimum rationibus consistit.

Prima ratio¹³¹, quod articulus 25. anni 1681. et eundem confirmans articulus 30. novissimae diaetae Poseniensis jus dominorum terrestrium intuitu exercitii religionis pro solis duntaxat Catholicis salvum relinquunt. Quod si autem contextus eorundem articulorum inspicatur, comperietur, quod in utroque articulus 1^{mus} anni 1608. sit confirmatus, qui liberum religionis exercitium non saltem in privatorum dominorum terrestrium, sed ipsius quoque fisci bonis admittit, et hoc ipse usus quoque in compluribus locis coronae fiscalibus, potissimum regiis civitatibus corroborat, imo et recens diaetale exemplum ratificat. In civitatem enim Debrecziniensem jure dominiis terrestribus per fiscum exercitium religionis Catholicae introductum est, et jam ibi virtute articuli huius jure fiscalis dominiis Catholicam religionem exerceri, aliam vero, videlicet Reformatam vigore itidem huius et in isto confirmati articuli 1^{mi} anni 1608. continuari, id quod in aliis quoque civitatibus practicaretur. Tanto igitur fortius in bonis dominorum saecularium, qui jure dominiis exercitium suae religionis, quam profitentur, introducere, sed alterius religionis exercitium impedire nequitiam possunt, alias maior ipsis in conscientias dominandi attribueretur licentia, quam ipsi regio fisco similia non turbanti. Salvum itaque manet dominorum comitum jus etiam patronatus, nam et parochiam et parochum et alia religiosorum suorum claustra sufficientia habent. Exempla quoque non desunt, sed ut nausea evitetur, saltem considerentur oppida Kecskemét, Tata et alia.

Secunda ratio, quod aliquot curiae Papae existentes jus dominale dominorum comitum, et in specie jus patronatus non tollant. Certum est, sed jam superius eatenus responsum nec intenditur per nos, ut quaelibet curia /:quales Papae dari ex parte dominorum comitum in eadem comitatensi informatione recognoscitur:/ praedicantem interteneat, sed ut exercitium pro tot curiis et domibus liberis per tam numerosam nobilitatem possessis ultra seculum continuatum in suo esse permittatur. Cui non obstat praetensa

¹³¹ A ez a szó hiányzik.

benigna Caesareo Regia adhuc in anno 1691. 2da Aprilis, ut praetenditur, elargita resolutio, quae salva semper benignae, ut praetenditur, resolventis Caesareo Regiae Maiestatis auctoritate permanente nullibi in regno dignoscitur publicata aut in effectum deducta, quin si eatenus etiam domini comites aliquid juris contra nos formare possent, cum uti ipsi recognoscunt eiusmodi explanationum regiarum in articulo 30. novissimae diaetae Posoniensis fieri mentionem, hinc eventum quoque earundem a commissione¹³² articulari dependere. Ac proinde

tertia ratio. Exceptio videlicet contra forum ex articulo 14. anni 1618. subinducta et in fulcimentum huius allegatus per recognitionem nostram juris domini dominorum comitum a condominalitate resultus iisdem dominis comitibus nil adminicularentur, quia prouti jus domini simpliciter iisdem competere non denegavimus, sic etiam simpliciter et generaliter nunquam agnovimus, nec agnoscere possumus. Habent enim jus domini in sibi subiectos, non autem curialistas in negotiis saecularibus, in ecclesiasticis vero, conscientiae negotiis et respectu exercitii religionis iurisdictio illa restricta est ad statum praeallegatarum legum de eiusmodi libero religionis exercitio sancitarum, quae quidem leges ex plenitudine potestatis regiae non, ut eo intellectu, quo in ratione prima ab adverso haberetur, jus dominorum terrestrium intuitu exercitii religionis pro solis dumtaxat dominis Catholicis salvum relinquunt, verum quilibet articulus /:non obstante venerabilis cleri et dominorum saecularium contradictione:/ vim et robur firmitatis obtineret, obtinereque deberet. Infertur igitur, si articuli iidem jus eiusmodi pro dominis terrestribus Catholicis salvum reliquisset, iisdem contradicere opus non fuisset, sed quia Sua Sacratissima Regia Maiestas jurium suorum regalium, quae videlicet ex sola regiae potestatis plenitudine dependerent, uti et religionis negotium inter reliqua, esset optime gnara, eatenus fideles suos subditos Evangelicos non obstante venerabilis cleri et dominorum saecularium Catholicorum contradictione libero, ut praemissum, confessionis suae exercitio consolare, et in eo hucusque clementissime protegere placuit, imo illis, qui in eodem quoquomodo turbati, aut in eum, qui ipsis beneficio ante recensitorum articulorum anni 1681. et 1687. competeret, statum necdum collocati essent, virtute articuli 30. novissimae diaetae Posoniensis modalitatem abusus remedendi clementissime ordinasset, extra quam alia methodus, praecipue talis, uti domini comites Eszterhazy procedere intenderent, citra derogamen et praeiudicium, postpositionemque huius articuli in negotio religionis procedendi institui nullatenus posset.

Ac proinde excelsae huic Cancellariae Regio Aulicae Hungaricae de genu humillime supplicamus, dignetur intuitu praemissorum apud Suam

¹³² B *hibásan* commissioni.

Sacratissimam Caesareo Regiam Maiestatem gratiose sua subministranda relatione efficere, quatenus nos in pristina illa et non saltem motus Rakocziános, verum saeculum et ultra excedentes annos transcendente libera exercitii religionis nostrae continuatione eo, quo antecederet fuerat, modo et loco conservari, manumque regia clementissime protegi valeamus, domini vero comites Eszterházy, si a tempore conditorum articularum anni 1681. et 1687. ex abusu aut contraventione aliquid violatum aut immutatum ac ex hinc sibi quodpiam beneficium in se devolutum esse sperarent /:cum universa eiusmodi contingentia non aliter, verum juxta articuli eiusdem 30. novissimae diaetae Posoniensis textum, qui sic sonat: Talia per regiones et regni commissarios articulariter ordinatos examinanda, praeviaque ad Suam Maiestatem Sacratissimam eorundem relatione ex benigna eiusdem ratificatione complananda et executioni debitae¹³³ demandanda, omniaque ad articularem statum et genuinum eorundem sensum secundum explanationes regias reponenda et manutenenda, non attenta quorumvis contradictione benignissime resolvit:/, eatenus ad eventum eiusdem gratiosae articularis commissionis relegentur.

MAGYAR FORDÍTÁS

Felsőleges Magyar Királyi Udvari Kancellária, hozzánk igen kegyes uraink!

Méltóztassék kegyesen visszaemlékezni ugyanezen felsőleges kancellária, hogy mivel a méltóságos Galántai Esterházy gróf urak, az idősebb József és a fiatalabb Ferenc tudósítása és ehhez csatolt kérvénye nyomán [megszületett] kegyes császári és királyi rendelet¹³⁴ révén Pápa mezővárosban vallásunk szabad gyakorlásának folytatásától el lettünk tiltva, nem szüntünk meg ugyanezen kegyes császári és királyi rendeletet köteleességszerűen és igen alázatosan figyelembe venni mindaddig, amíg Ő Szentséges Felsőlegétől, legkegyesebb urunktól igen kegyes királyi védelmet nem fogunk kikönyörögni, miután ezügyben tájékozódott az általunk benyújtott indokokról és érvekről. Mivelhogy ugyanezen felsőleges kancellária, melynek révén kieszközölni próbáltuk a fentemlített dolgokat, kegyesen elrendelte, hogy mielőtt Ő Szentséges Felsőlegének megtenné erre vonatkozó alázatos jelentését, a fentebb említett gróf urakat mint első folyamodókat is ugyanezen indokainkkal kapcsolatban, melyeket óhajtott kegyes védelmezésünk érdekében nyújtottunk be, a tekintetes Veszprém vármegye előtt meghallgassák, erre vonatkozó jogaitak pedig kötelesek legyenek elősorolni, ezenközben pedig vallásunk gyakorlását egy magánházban kegyesen engedélyezte, valamint kegyes leirata révén ugyanezen vármegyével közölte eme kegyes szándékát és véleményét, ezért ugyanez a tekintetes vármegye is kitűzte közgyűlését a folyó 1719. esztendő már elmúlt június havának 26. és azt követő napjaira, hogy a felsőleges kancellária ugyanazon kegyes leiratában foglalt ügyeket végrehajthassa. Mikor eljött ennek ideje, és közölünk is néhányan megjelentek, a vita nem is annyira a felsőleges királyi kancellária által megcáfolásra

¹³³ B hibásan debite.

¹³⁴ Ez a 2. sz. dokumentum.

átküldött érveinkről folyt, hanem sokkal inkább a ránk azonnal kiszabandó büntetésről amiatt, hogy vallásgyakorlatunkat akárcsak egy magánházban is folytattuk — amint feljebb említettük — az ugyanabban a kegyes leiratban bennfoglalt kegyes engedély alapján, bár ugyanaz a kegyes leirat már korábban a tekintetes vármegye egy másik közgyűlésén be lett mutatva, és úgy lett elfogadva, hogy senki sem mondott ellene, kivéve a fentebb emlegetett gróf urak tisztviselőjét. Ezután pedig — amint már értesültek erről — rólunk nélkülünk lett a tudósítás eme felséges királyi kancláriának felküldve, melynek másolatát mindezidáig nem tudtuk megszerezni, azonban, amennyi megjegyezhető volt a küldötteink előtt ugyanezen felséges királyi kanclária kegyes engedélyével történő egyetlen felolvasásból, legfőképpen ezeket az érveket tartalmazta.

Az első érv, hogy az 1681. évi 25. törvénycikk, valamint a legutóbbi pozsonyi országgyűlés azt megerősítő 30. törvénycikke a földesurak jogát a vallásgyakorlatra vonatkozóan csupán a katolikusok számára hagyta meg sértetlenül. Pedig ha ezeknek a törvénycikkeknek a szövegezését nézzük, kitűnik, hogy mindkettőben az 1608. évi 1. törvénycikk lett megerősítve, amely a szabad vallásgyakorlatot nem csupán a magán[földes]urak, hanem a kincstár javai részére is megengedi, és ezt maga a [jog]szokás is megerősíti a korona több kincstári helységében, leginkább a királyi városokban. Hiszen Debrecen városába is a kincstár földesúri jogon vezette be a katolikus vallásgyakorlatot, és már ott eme törvénycikk révén a kincstári birtoklás jogán gyakorolják a katolikus vallást, a másikat pedig, tudniillik a reformátust hasonlóképpen ennek, és az ebben megerősített 1608. évi 1. törvénycikknek az erejéből folytatják, ahogy a gyakorlat más városokban is mutatja. Annyival inkább [érvényes ez] tehát a világi földesurak javaira nézve, akik a birtoklás jogán vezethetik be saját vallásuk gyakorlását, melyet követnek, de a másik vallás gyakorlatát semmiképpen nem akadályozhatják, másként nekik nagyobb lehetőségük lenne arra, hogy a lelkiismeret felett uralkodjanak, mint ama királyi kincstárnak, amely nem háborgatja ezeket. Épen marad továbbá a gróf urak kegyúri joga is, mert övék a plébánia, a plébános, és szerzeteseik számos kolostora. A [további] példák sem hiányoznak, de hogy senkit se untassunk, csupán Kecskemét és Tata mezővárost említjük meg.

A második érv, hogy néhány Pápán lévő nemesi telek nem tűri el a gróf urak földesúri jogait, különösen a kegyúri jogot. Ez igaz, de a már feljebb részünkről erre adott válasz nem azt célozza, hogy mindegyik nemesi telek (amilyenek Pápán vannak, amint ez a gróf urak részére is kiderül ugyanazon vármegyei tudósításból) prédikátort tartson, hanem hogy az egy évszázadon túl folytatott vallásgyakorlat az igen nagyszámú nemesség által birtokolt oly sok szabad nemesi telek és ház számára eredeti állapotában engedélyeztessék. Ezzel nem áll ellentétben a korábbi, ténylegesen még az 1691. évben, április 2-án kiadott kegyes császári és királyi rendelet¹³⁵, melyet mindamelllett, hogy örökre sértetlenül fenntartotta a Császári és Királyi Felség jogát arra nézve, hogy [ezen tárgyban] kegyes rendeleteket hozzon, az országban sehol nem méltóztattak kihirdetni vagy érvénybe léptetni. Továbbá ha erre hivatkozva a gróf urak is bámiféle jogot formálnának velünk szemben, ők maguk is meggyőződhetnek róla, hogy az ilyesfajta királyi magyarázatokról a legutóbbi pozsonyi országgyűlés 30. törvénycikkében történt említés, és ezentúl ezeknek az értelmezése is a törvénycikkben felállított bizottságtól függ.

¹³⁵ Erről a legtöbbször *Expianatio Leopoldina* néven emlegetett rendeletről: 1. közlemény 68. és 2. közlemény 53. jegyzet.

És ezután következnek a harmadik érv. Tudniillik az 1618. évi 14. törvénycikkből átvett kifogás a jogi fórummal szemben¹³⁶, és ezen bizonyítás megerősítéseképpen a visszalépés a közös birtoklástól azáltal, hogy elismertük a gróf urak földesúri jogait. Ez semmiben nem támasztja alá ugyanezen gróf urakat, mivel azzal, hogy soha nem tagadtuk, hogy a földesúri jog nyilvánvalóan megilleti őket, ugyanúgy nyilvánvalóan és általános érvényűen soha nem is ismerjük el, nem is ismerhetjük. Világi ügyekben ugyanis van földesúri joguk a nekik alávetettek felett, de nem az egytelkes nemesek felett, egyházi ügyekben pedig, vagyis a lelkiismeretet és a vallásgyakorlatot érintő dolgokban pedig ama joghatóság korlátozva van ezen szabad vallásgyakorlatról rendelkező korábban említett törvények tartalma szerint. Ezek a törvények pedig abban az értelemben, ahogy az első érvben pont visszájára fordítva szerepelnek, a királyi hatalom teljességéből eredően nem hagyják sértetlenül csupán a katolikus földesurak esetében a vallásgyakorlatra vonatkozó földesúri jogot, hanem [azt mondják ki, hogy] mindegyik törvénycikk (figyelmen kívül hagyva a tisztelendő [katolikus] papság és a világi földesurak ellentmondását) érvényének erejét és szilárdságát őrizze meg, és meg is kell, hogy őrizze. Ebből következik tehát, hogy ha ugyanezen törvénycikkek eme jogot a katolikus földesurakra nézve sértetlenül hagyták volna, ugyanezeknek nem lenne szükséges ellentmondaniuk. Mivel azonban Ő Szentséges Királyi Felsője ismeri saját királyi jogait, melyek tudniillik egyedül csak királyi hatalmának teljességétől függenek, mint például többek között a vallásügy is, erre vonatkozólag elrendelte, hogy a tisztelendő papság és a világi katolikus földesurak ellentmondását figyelmen kívül hagyva saját hűséges evangélikus alattvalói legyenek kárpótolva saját hitvallásuk, mint fentebb említve volt, szabad gyakorlatával, és abban mindeztidáig igen kegyesen megvédte őket, sőt azok számára, akik abban bármilyen módon háborgatva voltak, vagy abba az állapotba még nem lettek visszahelyezve, mely az 1681. és 1687. évi, korábban idézett törvénycikkek jótéteménye révén őket megilleti, a legutóbbi pozsonyi országgyűlés 30. törvénycikkének erejéből igen kegyesen elrendelte a visszaélések orvoslásának törvényes útját. Ezen kívül semmilyen más eljárás nem folytatható a vallásügyben rendelkező ezen törvénycikk megsértése, megszegése és semmibe vétele nélkül, különösen olyan, amilyent az Esterházy grófok próbálnának folytatni.

És ezért térden állva igen alázatosan kérjük ezen felséges Magyar Királyi Udvari Kancelláriát, méltóztassék a fenti dolgokkal kapcsolatban kegyes jelentésének benyújtásával Ő Szentséges Császári és Királyi Felsőjénél elérni, hogy megtartson minket vallásunk ama korábbi, és nem csupán a Rákóczi-féle megmozdulásokat, hanem egy évszázadot, sőt azt felülmúló éveket is meghaladó szabad gyakorlásában azon a módon és helyen, amiben korábban volt, és királyi hatalmával igen kegyesen oltalmazzon minket, az Esterházy gróf urak pedig, ha azt remélnék, hogy amennyiben az 1681. és 1687. évben hozott törvények idejétől számítva visszaélés vagy ellenszegülés miatt bármiféle sérelem érte őket vagy bármiféle változtatást szenvedtek, ennek következtében valamilyen jótétemény járna nekik, erre vonatkozóan várják ki ugyanezen törvénycikk által felállított kegyes bizottság [tevékenységének] végeredményét. Minden ilyesféle eseménnyel kapcsolatban pedig nem másképp, mint a legutóbbi pozsonyi országgyűlés ezen 30. törvénycikkének szövege szerint [kell eljárni], mely így szól: „[Ő Szentséges Felsője] igen kegyesen elrendelte, hogy az ily eseteket a királynak és országnak törvény útján kirendelt biztosai vizsgálják ki, és miután Ő Szentséges Felsőjének korábban jelentették, ennek kegyes jóváhagyása alapján rendezzék el és végezzék el a kellő végrehajtást, és mindent állítsanak vissza a törvény-

¹³⁶ Minderről a 2. közlemény 59. jegyzete szól.

cikkek szerinti állapotba és azoknak a királyi magyarázatok szerinti valódi értelmébe, és abban őrizték meg, figyelmen kívül hagyva bárki ellentmondását."

16.

[Bécs], 1719. szeptember 30.

A kancellária javaslatot tesz a királynak különféle vallási sérelmekkel, többek között a pápaiak szabad vallásgyakorlatának engedélyezésével kapcsolatban.

Fennmaradási formája: eredeti.

Lelőhely: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A1. Originales referadae 1719. N° 8. 1-4, 27-30.

Kiadás, regesztá: —

Referada in negotio religionis contra contumaces A catholicos Levenses, Battienses, Tóth Vezekenienses et Papenses.

Ad Sacratissimam Romanorum Imperatoriam ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiaeque, etc. Regiam Maiestatem, dominum, dominum clementissimum humillima propositio introscriptae Regiae Cancellariae Hungaricae Aulicae.

Sacratissima Caesarea, Regiaque
Maiestas, domine, domine naturaliter
clementissime!

Posteaquam superioribus non ita dudum evolutis, utpote 1716. et 1717., non secus 1718. annis ad humillimam domini cardinalis, serenissimi ducis de Saxonia, qua principis archiepiscopi Strigoniensis et archidioecesanis, prout et nonnullorum aliorum etiam dioecesanorum episcoporum successive factam instantiam in negotio religionis per Augustanae et Helveticae confessionum sequaces genuinum sensum articulorum in annis 1681. et 1687. diaetaliter conditorum, ac ex post per regias explanationes in anno 1691. declaratorum in favorem suum perperam detorquentes et excedentes certa benigna mandata, uti sub signo □ ad comitatus regni clementer emanata fuissent, quatenus nimirum ad mentem articuli 30. novissimae diaetae sub glorioso Maiestatis Vestrae Sacratissimae regimine conclusae statuti et ad priores etiam regias explanationes ac resolutiones semet provocantis ministri A catholici extra loca articularia et denominata suas functiones peragere et aliorum etiam eo fine excurrere non audeant, huiusmodi vero benigna mandata in comitatibus obsequenter publicata extitissent, tunc faventibus superis tantum efficacitae sortitae sunt, ut plurimis in locis cum templorum et parochiarum resignatione exercitium etiam utriusque confessionis absque omni tumultu et violentatione, seu ad privatum duntaxat dominorum terrestrium jure suo articulariter etiam salvo

utentium, seu etiam magistratus comitatensis praemonitionem feliciter sublatum esse dignosceretur.

Contigit nihilominus, quod nonnulli pernicialioris¹³⁷ animi utriusque confessionis seorsive sequaces semet benignis Maiestatis Vestrae dispositionibus et regiis explanationibus neutiquam conformare, verum easdem in diversum sensum et favorem suum detorquere praesumpsissent, quorum temerario ausu et exemplo jam perprius obedientiores vacillare, imo et recalcitrare coeperunt, dum complures ad ea, unde prius benevole exierunt, loca reverti et exercitium reassumere tentarunt. Hinc ad reprimendos renitentium et reluctantium ausus, alios vero in obedientia confirmandos assistentia magistratus comitatensis necessario imploranda videbatur.

Et dum domini etiam terrestres zellantiores Catholici ex oppidis et villis suis virtute clausulae articularis Salvo jure dominorum terrestrium et huius per gloriosae memoriae imperatorem et regem Leopoldum in benigna sua resolutione factae explanationis ministros A catholicos amovere cupientes facto specialiter ad Maiestatem Vestram Sacratissimam novo recursu, et quidem episcopus Wesprémiensis comes a Volkra respectu episcopalis oppidi Wesprém, item comites Josephus senior et Franciscus junior Esterházy respectu eorundem oppidi Papa, demum alter Josephus junior pariter Esterházy respectu oppidorum suorum Léva et Báltth specialia etiam et legalia in articulo 30. novissimae diaetae mandata obtinuerunt, quibus mediantibus praedicantes extra loca articularia suas functiones exercentes, ac etiam ex iis, quae antiqua confinia fuerant, et titulo confiniariorum liberum iis exercitium admittebatur, cessantibus jam confiniis amovere intendebant, prout ex oppido Wesprémiensi, quod antecederet celebre confinium extitit, sed jam a longo tempore tale esse desiit, diu quidem refragantibus incolis ac etiam ad Maiestatem Vestram recurrentibus, attamen vigore explanationum Leopoldinarum iisdem Maiestate Vestra clementer inhaerente et resolvente non solum praedicantes inde feliciter amoti, verum etiam oratorium eorundem et scholae absque ulteriori strepitu per dominum terrestrem, episcopum quippe Wesprémiensem legaliter occupatae sunt, et etiamnum justo titulo possidentur, contumaces autem et durioris cervicis Levenses, Báltthienses et Thot-Vezekénienses, necnon Papenses ad Maiestatem Vestram Sacratissimam demisse recurrentes, et quidem

Primo: Modofati Levenses ...

[...]

Opinio

[...]

¹³⁷ A szövegben helytelenül: pernicialioris.

Tandem quarto: De Papensibus.

Siquidem ex fideli comitatus Wesprémiensis informatione sub F. acclusa liquidissime appareat, eosdem Papenses praetensum jus terrestre et cum comitibus Josepho seniore et Francisco juniore Esterházy con-dominale nusquam habuisse, nec comprobare potuisse, ac nihilominus in privata quidem domo, publicum tamen et omnibus commune exercitium contra inhibitionem etiam magistratus comitatensis continuant. Respectu vero obserati templi et scholarum, ac vendicati pro se publici exercitii, tametsi idem anno adhuc praeterito inhibitum fuisset, ipsi vero ad Maiestatem Vestram Sacratissimam humillime recurrentes suas rationes et argumenta, non alia, quam, quae Levensibus et omnibus Accatholicis (!) communia proposuissent, ea tamen per explanationes regias et articulum 30. novissimae diaetae Salvum jus dominorum terrestrium stabilientem eorum etiam refutata fuissent, et nonnisi intuitu praetensi con-dominialis juris privatum exercitium usque uberiores informationem comitatus conditionate indultum fuisset, a quo etiam per contrariam dicti comitatus informationem ipso facto exciderunt.

Ob hoc praedeclaratis ex rationibus a praecitato articulo 30. novissimae diaetae priores et ante hanc diaetam factas explanationes regias confirmante ac negotium religionis juxta illas moderandum statuente desumptis, praeterea ab exemplis etiam per pietissimum olim imperatorem et regem Leopoldum factas¹³⁸ salutare et benignas explanatorias resolutiones cum Fülekiensibus, Carponensibus, Tokajensibus ac aliis, imo jam sub glorioso Maiestatis Vestrae Sacratissimae regimine cum Wesprémiensibus tanquam amplius nequitiam confinariis in effectum deductas esse demonstrantibus, siquidem in similibus simile iudicium esset, tum praefati Levenses, tum etiam Papenses tenore articuli 30. ad regias explanationes se referentis publico exercitio et praesertim scholis omnino privandos, ministros vero eorundem, nisi privatam /:absque omni occulto etiam exercitio aut quibusvis functionibus peragendis et sub gravi animadversione inhibendis:/ vitam ducere velint, ad loca pure articularia remittendos esse, Batthienses vero et Tóthvezekénienses ac Endredienses, velut pariter in locis minus articularibus suum exercitium publicum introducere attendentes eodem plene exui, nobiles ibidem degentes ad privatum exercitium in articulo 26. anni 1681. et explanationibus regii declaratum restringi; non secus reliqua etiam loca et pagos in quocunque comitatu, et praesertim Barsiensi adjacentes /:quorum nomine dicti Levenses etiam institissent:/, in quantum articularia non essent, publico religionis exercitio seu per dominos terrestres, seu magistratus comitatenses exui, ministros ad loca articularia remitti,

¹³⁸ A szövegben értelmezavaróan eiusdemque.

commissionem porro in praecitato articulo 30. novissimae diaetae statutam respectu locorum articularium ac etiam comitatum, ad quos priores regiae commissiones usque modo penetrare non potuissent, quales praesertim essent comitatus neoacquistici, quantocius per Maiestatem Vestram Sacratissimam ordinari, et per articulares commissarios inchoari, eosdemque de explanationibus regiis sufficienter instrui; denique Levensium modernos ablegatos contra sensum praecitati articuli 30. novissimae diaetae, non suo duntaxat proprio, verum totius Cis et Trans Granum fluvium adiacentis districtus nomine liberum exercitium solicitantes et contra explanationes regias /:quas toties citatus articulus 30. anni 1715. per voculam hactenus non subsecuturas, sed priores, in parte etiam in effectum, uti praemissum est, deductas intelligit:/ eundem et alios 1681. et 1687. diaetarum articulos in favorem sui longe alio sensu detorquentes et explicantes, Maiestatem vero Vestram Sacratissimam in eo, uti ipsi explicant, sensu eosdem articulos intellexisse, ac ita intelligi debere, eatenusque et taliter se in verbo regio et publica fide assecuratos esse asserentes, idque in memorialibus suis repetitis vicibus cum insolenti exaggeratione ingeminare praesumentes, si non arbitraria per Maiestatem Vestram Sacratissimam ipsis dictanda poena, ad minus promerita correptione domum remittendos; effectuationem denique occupandorum templorum et scholarum, ministrorumque ad loca articularia in articulo 26. diaetae Soproniensis specificè denominata juxta explanationes etiam regias relegandorum comitatensibus magistratibus clementer committendam et mandandam; ac ad alia quaecunque loca minus articularia, ac etiam ea, quae cessante confinio articularia esse desierunt, quale Jaurinum quoque reputandum veniret, extendendam humillime existimaret.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

humillima et obsequentissima
Regia Cancellaria Hungarica
Aulica

Ladislaus Hunyady manu propria

MAGYAR FORDÍTÁS

A belülrít Magyar Királyi Udvari Kancellária igen alázatos előterjesztése a rómaiak legszentségesebb császári, valamint Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország, stb. királyi felségéhez, a legkegyelmesebb úrhoz.

Előterjesztés a vallás tárgyában a lévai, báti, tótvezekényi és pápai nemkatolikus ellenszegülőkkel szemben.

Legszentségebb császári és királyi felség,
eredendően legkegyesebb urunk!

Miután a nem oly régen elmúlt, vagyis az 1716. és 1717., nemkülönben az 1718. esztendőben a bíboros úr, a felséges szász herceg és esztergomi hercegérsek mint a főegyházmege főpapja¹³⁹, továbbá ezt követően több más megyéspüspök vallásügyben benyújtott igen alázatos folyamodványára az ágostai és helvét hitvallást követők miatt, akik az 1681. és 1687. évben alkotott, és azután a királyi magyarázatok által az 1691. évben értelmezett törvencikkek valódi értelmét a saját érdekükben fonákul elferdítették és kiforgatták, bizonyos kegyes parancsok, melyek a ✠ jel alatt [szerepelnek], az ország vármegyéihez kegyesen ki lettek küldve¹⁴⁰ [annak érdekében], hogy a csupán Szentséges Felségtek dicsőséges kormányzása alatt berekesztett legutóbbi országgyűlésen megszerkesztett, és a korábbi királyi magyarázatoknak és rendeleteknek is köszönhetően megszületett 30. törvencikk értelmében a nemkatolikus lelkipásztorok a becikkelyezett és megnevezett helyeken kívül ne merészeljék feladataikat végezni és ezzel a céllal máshová se elmenni, ezen kegyes rendeletek pedig a vármegyékben engedelmesen ki lettek hirdetve, akkor a fentieknek köszönhetően annyira eredményesen zajlottak az események, hogy köztudottan a legtöbb helyen a templomok és paplakok átadásával együtt mindkét hitvallás gyakorlata is mindennemű zavargás és erőszak nélkül szerencsésen megszűnt néhol csupán a törvencikkben is sértetlennek [nyilvánított] jogokkal élő földesurak magán[kezdeményezésére], néhol [emellett] a megyei tisztikar figyelmztetésére is.

Továbbá megtörtént, hogy némely igen veszedelmes lelkületű személyek, akik a két hitvallás valamelyikét követik, odáig merészkedtek, hogy magukat sohasem igazítják Felségtek kegyes rendelkezéseisehez és a királyi magyarázatokhoz, hanem azokat eltérő értelemben és saját kényükre-kedvükre kiforgatták, akiknek elhamarkodott merészségére és példájára már a korábban engedelmesebbek is habozni, sőt ellenszegülni kezdtek, míg nem többen megkísérelték, hogy visszatérjenek azokra a helyekre, ahonnan korábban jóhiszeműen elmentek, és ott a [vallás]gyakorlatot újra elkezdjék. Ezért a lázadók és ellenszegülők visszaszorítására, másoknak pedig az engedelmességben való megerősítésére szükségesnek látszott, hogy a vármegyei tisztikar segítségét kérjük.

És midőn a buzgóbb katolikus földesurak, akik vágytak arra, hogy mezővárosaikból és falvaikból a törvencikkekben szereplő „a földesurak jogának sérelme nélkül” záradék, és ennek a dicsőséges emlékezetű Lipót császár és király által kegyes rendeletében megfogal-

¹³⁹ Keresztély Ágost szász herceg, bíboros, esztergomi érsek rövid életrajza: 2. közlemény 20. jegyzet.

¹⁴⁰ Az ügyirat mellékletei között ez a ✠ jellel ellátott hiányzik. A szövegben még egyhelyütt történik rá utalás, a tótvezekényiekkal kapcsolatos részben, melyet itt nem közlünk, ott a Bars megye részére kiállított parancsot emlegeti. Több ilyen, a főpásztorok, különösképp Keresztély Ágost esztergomi érsek folyamodására a vármegyékhez intézett királyi rendelet szövege máshol is fennmaradt. Csak három példa, melyben 1716. július 10-én III. Károly király Keresztély Ágost kérésére meghagyja valamelyik vármegyének, hogy tiltsák el az evangélikus és református prédikátorokat az artikuláris helyeken kívül teljesített szolgálattól. Hont vármegye: Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800). DREL I. 1. a. 137–139. Komárom vármegye: Gyórfi József: Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutionum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/I.) 232–234. Szepes vármegye: Acta commissionis regionalis Pestiensis (A pesti vallásügyi bizottság iratai). DREKK Kézirattár, O. 4.m. 73–74.

mazott magyarázata alapján a nemkatolikus lelképásztorokat elmozdítsák, miután kifejezetten Szentséges Felségtekhez nyújtottak be újabb folyamódásokat, méghozzá Volkra gróf veszprémi püspök Veszprém püspöki mezőváros ügyében, továbbá az Esterházy grófok, az idősebb József és a fiatalabb Ferenc Pápa mezővárosuk ügyében, végül egy másik, hasonlóképpen Esterházy, a fiatalabb József Léva és Bát mezővárosai ügyében, kaptak is egyedi esetre szóló és a legutóbbi országgyűlés 30. törvénycikkén alapuló törvényes rendeleteket, melyek közbejöttével a becikkelyezett helyeken kívül szolgálatukat végző prédikátorokat megpróbálták eltávolítani azokról a helyekről, melyek régen véghelyek voltak, és számukra azon a címen engedélyezték a szabad vallásgyakorlatot, hogy határőrök [laknak ott], de már megszűntek véghelyek lenni, amint Veszprém mezővárosából is, mely korábban jeles véghely volt, de már hosszú ideje megszűnt ez az állapot, pedig sokáig ellenálltak a lakosok, és még Szentséges Felségtekhez is folyamodtak, mindazonáltal a Lipót-féle magyarázatok alapján – mivel Felségtek ugyanezekhez kegyesen ragaszkodott és ezekkel összhangban rendelkezett – nem csupán a prédikátorok lettek onnan sikeresen elmozdítva, hanem földesuruk, méghozzá a veszprémi püspök minden további felháborodás nélkül törvényesen elfoglalta imaházukat és iskoláikat is, és még most is törvényes jogon birtokolja.¹⁴¹ A lévai, báti és tótvezekényi¹⁴², továbbá pápai kemény nyakú megátalkodottak pedig Szentséges Felségtekhez nyújtottak be alázatos folyamódványokat, méghozzá

¹⁴¹ III. Károly király Volkra veszprémi püspök és a székeskáptalan folyamódására először 1716. november 14-én függesztette fel a veszprémi reformátusok nyilvános vallásgyakorlatát. Azok azonban halasztást kértek, és érveiket küldötteik révén előadva egy hatálytalanító királyi rendeletért folyamodtak. Miután mindkét fél kifejtette indokait, az 1717. április 9-i újabb határozat megerősítette az előző rendelkezéseit. Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból: a Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. Hudi József, Jakab Réka, Koncz Pál, Köblös József, Kránitz Zsolt, Mezei Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.) (a továbbiakban: Dunántúli egyházleírások) 513–522.

¹⁴² Mint később kiderül, az ágensek a lévaiak, bátiak és (tót)vezekényiek mellett a (kis)endrédieket is képviselik. A pesti vallásügyi bizottság aktáiban a protestánsok 20 pontos sérelmi listája igazít el minket ezen gyülekezetek ügyeivel kapcsolatban. A 13. pontban szerepelnek megyénként felsorolva azok a városok és falvak, melynek templomait, iskoláit az 1715. évi 30. törvénycikk kiadása után vették el a protestánsoktól. Eszerint a Bars vármegyei Léva mezővárossal kapcsolatban Esterházy József 1718. december 20-án nyert királyi rendeletet, mely elrendelte a tisztikarnak a református templom és iskola bezárását, a lelkész működésének megakadályozását. Mindezt 1719-ben Bartakovics Pál garamszentbenedeki prefektus hajtatta végre megyei karhatalommal. Az imaház, a paplak és az iskola a reformátusok birtokában maradt, de nem használhatták. Az 1719-20-as évek során a temető körül is több konfliktus támadt a katolikus plébánossal. A szintén Bars vármegyei Tótvezekény (később Fakóvezekény) faluban evangélikus gyülekezet működött. 1719-ben Malonyai László másodalispán fegyveresekkel tört a templomra, felégette, a papot elűzte, elhurcolta a harangot és a könyveket. Ugyanennek az 1719-ben zajlott fegyveres akciónak esett áldozatul a szintén Bars vármegyei (Kis)endréd református gyülekezete is. Itt Darás Pál lévai katolikus plébános is közreműködött a vallásgyakorlat felfüggesztésében. A Hont vármegyei Bát mezővárosra nézve Esterházy József – Lévához hasonlóan – szintén 1718. december 20-án nyert királyi rendeletet, mely 1719. március 7-én lett kihirdetve. Ezután tiltotta be Dvornikovics Miklós alispán a vallásgyakorlatot. Acta commissionis regionalis Pestiensis (A pesti vallásügyi bizottság iratai). DREKK Kézirattár, O. 4.m. 96, 99, 182–184, 199–203. FABÓ András: Monumenta evangelicorum Augustanae confessionis in Hungaria. A magyarországi ágostai vallású evangelikusok történelmi emlékei. I–III. Pest, 1861–1865. (a továbbiakban: FABÓ) III. 237–238, 246, 318.

Először: a most említett lévaiak ...

[...]

Vélemény

[...]

Végül negyedszer: a pápaiakról.

Amennyire Veszprém vármegye F. alatt csatolt hiteles tudósításából¹⁴³ igen világosan kintünik, ugyanezek a pápaiak sohasem birtokolták a követelt földesúri jogot, és az idősebb József és ifjabb Ferenc gróffal sem birtokoltak közösen, nem is tudták ezt bizonyítani, és nemkülönben a vármegyei tisztikar tilalma ellenére folytatnak nyilvános és mindenkiel közös [vallás]gyakorlatot, méghozzá egy magánházban. Ami pedig a bezárt templomot és iskolákat, és a maguknak tulajdonított nyilvános [vallás]gyakorlatot illeti, bár ugyanez [az utóbbi] még az elmúlt évben be lett tiltva, ők mégis Szentséges Felségtekhez igen alázatosan folyamodva előterjesztették indokaikat és érveiket, melyek nem egyediek, hanem a lévaiakéval és minden [más] nemkatolikuséval közösek. Ezeket pedig a királyi magyarázatok és a legutóbbi országgyűlés A földesurak jogának sérelme nélkül [záradékát] megerősítő 30. törvénycikke már akkor is megcáfolta, a magán [vallás]gyakorlat pedig a követelt közbirtoklási jogra hivatkozva a vármegye bővebb tudósításáig csak feltételesen lett engedélyezve, amit az említett vármegye ellenkező [eredményt tartalmazó] tudósítása miatt azonnal elvesztettek.

Ezért a feljebb kifejtett és a legutóbbi országgyűlés 30. törvénycikkére épülő indokok alapján, mely [törvénycikk] megerősítette a korábbi és ezen országgyűlés előtt megfogalmazott királyi magyarázatokot, és elrendelte, hogy a vallásügyet ama [magyarázatok] szerint kell szabályozni, továbbá azon példák alapján, melyek megmutatták, hogy a néhai igen kegyes Lipót császár és király által kiadott üdvös és kegyes magyarázó rendeletek eredményesen végre lettek hajtva a fülekiekkel, korponaiakkal, tokajakkal és másokkal¹⁴⁴, sőt már Szentsé-

¹⁴³ Ez a 11. sz. dokumentum.

¹⁴⁴ A vallásügyi bizottság aktái között a protestánsok 20 pontos gravamenjei sorában a 14. pont foglalkozott azon artikuláris helyek sorsával, melyeknek az 1681. évi 26. törvénycikk vég-hely voltak miatt adta meg a szabad vallásgyakorlatot, majd éppen a határvidék megszűnésére hivatkozva lettek ettől megfosztva. Ezek: Szentgrót, Tihany, Pápa, Veszprém, Győr, (Rév)komárom, Léva, Korpona, Tokaj és Fülek. Az itt név szerint említettek közül Fülekről évszám nélkül annyi szerepel a sérelmi listán, hogy mind az evangélikus, mind a református imaházakat elvették, a harangokkal és egyéb felszereléseikkel együtt. A várat egyébként Thököly kétszer ostromolta, 1678-ban nem tudta bevenni, 1682-ben végül az őrség feladta, majd kivonulásuk után az ostromlók felrobbantották. Korpona esetében a beadvány megemléki, hogy 3500 forintjukba került az evangélikusoknak templomuk, paplakuk és iskolájuk felépítése. Miután ezeket elvették, új imaházat építettek, de ez is hasonló sorsra jutott, sőt 1709-ben ezüsből készült templomi edényeiket is elvették tőlük. Egyéb forrásokból tudjuk, hogy Collalto már 1673-ban lefoglalta a vártemplomot a katolikusok javára. A várőrséget Lipót 1701. december 20-án oszlatta fel. Tokaj templomának északi részét a sérelmi lista szerint már a reformátusok építették, a telket is ők adták, a paplakot és az iskolát is ők húzták fel, hasonlóképpen a 13 szőlő is az ő adományukból került a prédikátorhoz. 1681-ben alig 1-2 katolikus család élt Tokajon, mégis kb. 4 évvel később a tokaji rév felügyelője német katonasággal elfoglalta a templomot, paplakot és iskolát, a szőlőkre is rátették a kezüket. Egyéb

ges Felsőtek dicsőséges kormányzása alatt a veszprémiekkel kapcsolatban is, mert ezek többé már semmiképpen nem határőrök, mivel hasonló esetekben hasonló ítélet is kell, hogy szülessen, igen alázatosan azt javasoljuk, hogy mind az említett lévaiakat, mind pedig a pápaiakat a királyi magyarázatokra hivatkozó 30. törvénycikk tartalma szerint teljesen meg kell fosztani a nyilvános [vallás]gyakorlattól, és különösen az iskoláktól, lelkipásztoraikat pedig, hacsak – minden akár titkos [vallás]gyakorlat vagy bármilyen más szolgálat végzése nélkül, súlyos büntetés terhe alatti eltiltással – nem akamának visszavonult életet folytatni, kétséget kizáróan becikkelyezett helyekre kell küldeni, a bátiakat pedig, továbbá a tótvezekényieket és endrédiéket, minthogy egyaránt nem becikkelyezett helyeken kísérelték meg a nyilvános vallásgyakorlat bevezetését, ugyanettől teljesen meg kell fosztani, az ugyanott lakó nemeseket az 1681. évi 26. törvénycikkben és a királyi magyarázatokban kifejtett magán vallásgyakorlatra kell szorítani; hasonlóképpen a többi helységet és falut, bármely vármegyében is fekszenek, de különösképpen Barsban (akik nevében a lévaiak is felléptek), amennyiben nem becikkelyezettek, akár a földesurak, akár a megyei tisztikar segítségével a nyilvános vallásgyakorlattól meg kell fosztani, a lelkipásztorokat a becikkelyezett helyekre kell küldeni; továbbá a legutóbbi országgyűlés előbb idézett 30. törvénycikkében felállított bizottságot Szentséges Felsőge által minél gyorsabban ki kell rendelni, működését a becikkelyezett bizottsági tagokkal meg kell kezdeni, ugyanezeket pedig a királyi magyarázatokról elégségesen ki kell oktatni; végül a lévaiak jelenlegi küldötteit, mivel a szabad [vallás]gyakorlatot a legutóbbi országgyűlés fentidézett 30. törvénycikkének tartalmával szemben nem csupán a saját nevükben, hanem a Garam folyón innen és túl elterülő egész kerület nevében szorgalmazták, és a királyi magyarázatokkal szemben (ezeken az 1715. évi oly sokszor idézett 30. törvénycikk a mindeddig szócskával nem az ezt követő, hanem a korábbi, és részben végre is hajtott [királyi magyarázatok] érti) ugyanazt [a 30. törvénycikket] és az 1681. és 1687. évi országgyűlések többi törvénycikkét saját kényükre-kedvükre teljesen más értelműre forgatták és magyarázták ki, továbbá azt állították, hogy Szentséges Felsőtek ugyanezeket a törvénycikkeket azon a módon értelmezi, ahogy ők is magyarázzák, és úgy is kell értelmezni, ezáltal pedig és illetéknéppen ők királyi szóval és közhitelűséggel vannak bebiztosítva, és emlékirataikban újra és újra előhozva fennhéjázó elbizakodottsággal ezt ismételtetni is merészelik, amennyiben Szentséges Felsőtek nem méme rájuk bírói ítélettel kiszabott büntetést, legalább megérdemelt feddéssel küldjék haza; legvégül pedig a vármegyei tisztikaroknak kegyesen el kell rendelni és meg kell parancsolni, hogy hajtsák végre a templomok és iskolák lefoglalását, valamint a lelkipásztoroknak a királyi magyarázatok által is szorgalmazott elküldését a soproni országgyűlés 26. törvénycikkében egyenként megnevezett becikkelyezett helyekre; és [ezt] ki kell terjeszteni más be nem cikkelyezett helyekre is, különösen olyanokra, amelyek, miután megszűntek vég helyek lenni, megszűnt becikkelyezett voltak is. Győrt is ilyennek lehet tekinteni.

adatok szerint magát a várat 1705-ben Rákóczi romboltatta földig, hogy ne kerüljön a császáriak kezére. Acta commissionis religionalis Pestiensis (A pesti vallásügyi bizottság iratai). DREKK Kézirattár, Ó. 4.m. 316, 330, 334. A vallásügyi bizottság protestáns tagjainak felterjesztése [1722.] DREL II. 217. a. (O.1081/II.) 208–211. FABÓ III. 287–288. Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye. Szerk BOROVSZKY Samu. Bp., é. n. 82. Magyarország vármegyei és városai. Nógrád vármegye. Szerk BOROVSZKY Samu. Bp., é. n. 41–44. Magyarország vármegyei és városai. Zemplén vármegye. Szerk BOROVSZKY Samu. Bp., é. n. 124–126.

Szentséges Felségtek

legalázatosabb és legenedelmesebb [szolgái:]
a Magyar Királyi Udvari Kancellária
Hunyady László¹⁴⁵ saját kezűleg

17.

K. n. [1719. november 12. körül]

*A pápai reformátusok a lévaiakkal és a bátiakkal közösen folyamodnak a királyhoz
ügyük mielőbbi eldöntése érdekében.*

Fennmaradási formája: füzetbe másolt szöveg.

Lelőhely: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetutum, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 42-43.

Kiadás: —

Regesza: —

Megjegyzés: A füzet az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Quibus tandem omnibus praevio modo pro et contra disputatis et productis in excelsa Ministeriali Conferentia rite examinatis et regnanti eorum Regiae Maiestati cum voto ac opinione reportatis existentibus, cum Sua Maiestas Imperatoria resolutionem suam desuper extradandam morata fuisset, sequentibus pro finali resolutione Papenses cum nonnullis aliis locis in eadem navi navigantibus instituerunt.* **Magyar fordítása:** Miután végre mindezeket a korábban leírt módon kölcsönösen megvitatt és beterjesztett dolgokat a felséges miniszteriális konferencia is illően áttanulmányozta, valamint véleményezéssel és javaslattal az akkor uralkodó Királyi Felsőnek visszaküldte, mivel Ő Császári Felsője késlekedett királyi rendeletének felülről való kiadásával, a végleges rendelet érdekében a pápaiak más helységek [lakóival] együtt, akik ugyanabban a hajóban utaztak, a következőkkel álltak elő.

Sacratissima Caesarea, Regiaque Maiestas,
domine, domine naturaliter clementissime!

Innata Maiestatis Vestrae Sacratissimae gratia, clementiaque et justitia
nos ad augustissimum Maiestatis Vestrae Sacratissimae solium prostratos

¹⁴⁵ Hunyady László (1659–1723): a Magyar Királyi Udvari Kancellária tisztviselője. A Hunyad vármegyéből származó család Bars megyében lesz birtokos, a nemességet nagyapja, András 1607-ben kapta. Apja, Ferenc 1653 körül Somogy vármegyébe költözik, ott szolgabíró lesz. László 23 évesen a királyi tábla és a nádori kancellária jegyzője, emellett Benyovszky Mátyás nádori titkár mellett segédtitkár. 1693-ban kerül a kancelláriába, először kiadó és fogalmazó, 1697-től irattáros és díjazó, 1701-től kancelláriai titkár, 1708-tól előadó és tanácsos. Betegsége miatt 1719-ben titkárságáról, 1722-ben előadói címéről is lemond, egyedül címzetes tanácsos marad. 1723-ban már megszületik a királyi határozat személynöki kinevezéséről is, de betegsége miatt ezt a hivatalát sem tudja elfoglalni, még ebben az évben meghal. IVÁNYI Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Bp., 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) (a továbbiakban: IVÁNYI 1991.) 390–393. Magyar Királyi Udvari Kancellária, Index individuorum cancellariae. A 79, 1. köt. H betű. Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Szerk. BOROVSZKY Samu. Bp., é. n. 535. NAGY Iván: Magyarország családai. I–XIII. Pest, 1857–1868. (a továbbiakban: NAGY) V. 192, 195–197.

iterato humillime supplicare jubet, quemadmodum primo per publicas benignas patentes¹⁴⁶ contraversiarum in negotio religionis quocunque modo vigentium accomodationem a commissione diaetaliter per Maiestatem Vestram benigne dependere, interea vero omnia in eo, quo ante et usque proxime sopitos motus praefuissent, statu relinquenda aut reponenda venire clementissime resolvere, ac ex fundamento hoc in anno 1713. eum in finem, ut ante eventum eiusdem commissionis in libero religionis nostrae exercitio nullo modo turbemur et impediamur, benignissimum speciale decretum elargiri, demum vero eundem commissionalem processum per denominationem commissariorum publica lege novissimo quippe articulo 30. confirmare et ratificare, taliterque liberi religionis nostrae exercitii tranquillitatem invicto sacrosancti verbi regii praesidio contra indirectas et illegales turbationes praemunire Maiestas Vestra Sacratissima dignata fuisset, quatenus nunc quoque nos juxta hasce clementissimas priores toto Christiano orbe collaudatas resolutiones clementissime manutenere et protegere, nobisque post triginta quinque jam hebdomadarum efluxum, humillimarumque precum nostrarum coram Maiestate Vestra Sacratissima sexta ante hac septimana factam relationem sub amarulentorum cordium nostrorum suspiriis consolatoriam ultimam resolutionem tanquam a clementissimo Divinae in terris justitiae, gratiarumque supremo locumtenente avide operientibus, atque sub tanto spei tempore nondum concidentibus benignissime dignaretur impertiri. Quam Deo omnino acceptam, coramque orbe Christiano aeviterne gloriosam Maiestatis Vestrae miserationem dum de genuum, animorumque nostrorum pro longaevo Maiestatis Vestrae cum omni incolumitate et gloriosissimis contra quosvis hostes triumphis imperio, augustissimae denique domus suae sempiternae¹⁴⁷ incrementosa propagine jugiter Deum exorantium flexionibus praestolamur, perseveramus

Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Maiestatis Vestrae

humillimi, perpetuoque fideles subditi:

nobiles et incolae oppidorum Papa et Leva Helveticae, ac Batth Augustanae confessioni addicti

MAGYAR FORDÍTÁS

Legszentségesebb Császári és Királyi Felséges

Urunk, eredendően legkegyelmesebb urunk!

Minthogy Szentséges Felségtek először egy kegyes országos [hatáskörű] rendelet révén a vallás ügyében bármilyen módon létrejött ellentétek elrendezését kegyesen az

¹⁴⁶ A szövegben hibásan potentes.

¹⁴⁷ A szövegben hibásan sempiternae.

országgyűlés útján Felségtek által [kinevezett] bizottságtól tette függővé, valamint igen kegyesen elrendelni méltóztatott, hogy ezenközben minden ugyanabban az állapotban maradjon, vagy kerüljön vissza ugyanabba az állapotba, melyben a legutóbb támadt mozgólódásokat megelőzően volt¹⁴⁸, majd erre alapozva az 1713. évben egy igen kegyes egyedi [esetre szóló] rendeletet adott ki azzal a céllal, hogy ugyanezen bizottság [tevékenységének] lezárásáig vallásunk szabad gyakorlásában semmilyen módon ne legyünk háborgatva vagy akadályoztatva¹⁴⁹, végül pedig ugyaneme bizottság működésének a biztosok kinevezésével a legutóbbi országos törvény, tudniillik a 30. törvénycikk révén szerzett érvényt, így vallásunk szabad gyakorlásának zavartalanságát szent és sérthetetlen királyi szavának cáfolhatatlan védelmével oltalmazta a hamis és törvénytelen háborgatásokkal szemben, [így] Szentséges Felségtek veleszületett kegye, kegyelme és igazságérzete arra készítet minket, hogy magunkat Szentséges Felségtek igen fényességes trónja elé vetvén ismételten igen alázatosan könyörödjünk annak érdekében, hogy minket, akik sóvárgón várakozunk az isteni igazságszolgáltatás és kegy legfőbb és legkegyesebb földi helytartója előtt, és még nem roskadtunk össze a reménykedésnek ilyen hosszú ideje alatt, igen kegyesen méltóztassék már 35 hét elmúltával, miután igen alázatos kéréseink előterjesztése az ez előtti hatodik héten Szentséges Felségtek színe előtt megtörtént, megkeseredett szívünk vágyakozására végre vigaszt nyújtó rendeletben részeltetni. Mialatt Szentséges Felségteknek ezen Isten előtt mindenben kedves, és a keresztény világ előtt mindörökre dicséretre méltó irtalmasságára várakozunk, meghajtva térdünket és lelkünket, mely alázatosan Istenhez fohászodik Felségtek teljes egészséggel megáldott és bármilyen ellenséggel szembeni igen dicső győzelmekkel teljes, hosszan tartó uralkodásáért, továbbá igen dicső uralkodóházának örökké tartó gyarapodásáért, maradunk

Szentséges Császári és Királyi Felségtek

legalázatosabb és örökké hűséges alattvalói:
Pápa és Léva mezőváros helvét, valamint Bát
ágostai hitvallásnak elkötelezett nemesei és
lakosai

¹⁴⁸ Ez III. Károly királynak már az 1712–1715-ös országgyűlés idején, 1712. július 12-én kiadott rendelete. SZÜCS 1918. 25.

¹⁴⁹ III. Károly 1713. május 23-án Laxenburgból több rendeletet is bocsátott ki egyes protestáns gyülekezetek érdekében. Esetünkben az jöhet szóba, amelyik Hont vármegye tisztkarát utasítja, hogy Bát mezőváros evangélikusságának biztosítsa a szabad vallásgyakorlatot a vallásügyi bizottság döntésének meghozataláig. Gondolhattak még arra az 1713. július 11-én kibocsátott rendeletre is, mely Bars vármegye tisztkarának rendeli el ugyanezt a lévai reformátusokkal kapcsolatban. Teljes szövegük olvasható például: Acta commissionis regionalis Pesthiensis. DREKK O. 4.m. 67-68, 198-199, 201-202. Az elsőnek rövid részletét idézi: Dunántúli egyházleírások 91-92. Emellett: Georg BAUHOFER: Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn. Berlin, 1854. 336.

18.

[Bécs], 1719. december 5.

VI. Károly német-római császár Kenessey Istvánnak, a pápai református lakosok képviselőjének elrendeli, hogy megbízói türelmesen várakozzanak a vallásügyi bizottság döntésének meghozataláig.

Eredeti: lappang.

Fennmaradási formái: A-B: közel egykorú egyszerű másolatok

C: kötetbe másolt szöveg

D: füzetbe másolt szöveg

E: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: A-B: Pápai református egyházközség iratai., Liszky-gyűjtemény, 141. sz. irat. DREL III. 62. e.

C: Győrffi József: *Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutionum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum*. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/I.) 247–249.

D: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1734:2. 11–12.

E: *Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetium, qualiter contra impetores Divino auxiliante numine defensum extitit Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai*. DREL I.1.b. 1749:10. 43–45.

Említés: *Post quas instantias et praemissam limpida contrarii remonstracionem tale benignum Sacratissimae Caesariae, Regiaeque Maiestatis mandatum reportatum est, vi cuius usque exitum commissionis instituendae jussi in eodem statu manere cives Helveticae confessionis Papenses a domo privata, ubi interim exercebant cultum, ad templum reduxerunt, et in prius ab ipsismet clausum oratorium redierunt, ibique suum cultum per unum plus minus mensem continuerunt. Quod etiam benignum mandatum insertum Hist[oriae] Ecc[lesiae] <Reformatae in> Hung[aria] Lampii videri potest paginis 526–27., ubi loco vocis **falsa** sunt lege: **interea vero, quae hactenus facta sunt**, etc. Datum vero est illud 6. Decembris 1719. Magyar fordítása: Ezen kérvények¹⁵⁰ és a másik fél fenti világos felterjesztése¹⁵¹ után elnyerték a Szentséges Császári és Királyi Felség eme kegyes rendeletét, melynek hatására a helvét hitvallású pápai polgárok, akik utasítva lettek arra, hogy a felállítandó bizottság [tevékenységének] lezárásáig ugyanabban az állapotban maradjanak, attól a magánháztól, ahol közben az istentiszteletet végezték, visszatértek a templomhoz, és a korábban éppen általuk bezárt imaházba visszamentek, ahol körülbelül egy hónapig folytatták istentiszteleteiket. Ez a kegyes rendelet is olvasható Lampe A református egyház története Magyarországon [című művének] 526–527. oldalán megjelentetve, de a **hamisak** szó helyett ezt olvasd: **ezenközben pedig mindazok, amik eddig történtek**, stb. Az [a rendelet] pedig kelt 1719. december 6-án.¹⁵² Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800). DREL I. 1. a. 270.*

Kiadás: LAMPE, Adolf: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 526–528. (a továbbiakban: LAMPE 1728. Láthatólag A alapján. Hemzseg a másolási és nyelvtani hibáktól, az apparátusban a szöveg javításától el is tekintettem.)

Regesztá: LISZKAY 1875. 61.

Megjegyzés: A hátlapján a címzés: *Sacrae Caesariae, Regiaeque Maiestatis, domini, domini nostri clementissimi nomine egregio Stephano Kenesey, Helveticae confessionis incolarum Papensium agentis et sollicitatori perbenigne assignandum*. Magyarul: A Szent Császári és Királyi Felség-

¹⁵⁰ A királynak, illetve a kancelláriának benyújtott 4., 8., 12., 14., 15. és 17. sz. dokumentumok.

¹⁵¹ A 4. sz. dokumentumhoz csatolt, *Limpida contrarii remonstratio* címet viselő 5. sz. dokumentum.

¹⁵² A dátumot tévesen javítja ki.

ges Úr, legkegyesebb urunk nevében a nemzeti Kenessey Istvánnak, a helvét hitvallású pápai lakosok ügyvivőjének és képviselőjének legyen igen kegyesen átadva. E az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Tandem Sua Sacra Caesareo Regia Maiestas, Carolus VI. die 5^a Decembris 1719. sequentem benignam ultimam suam dedit resolutionem.* Magyar fordítása: Végül Ő Szent Császári és Királyi Felsége, VI. Károly 1719. december 5. napján a következő utolsó kegyes rendeletet adta ki.

Sacrae Caesareae, Regiaeque Maiestatis, domini, domini nostri clementissimi nomine egregio Stephano Kenesey, Helveticae confessionis incolarum Papensium agenti et sollicitatori hisce benigne significandum.

Altetitulate Suae Maiestati Sacratissimae universas praeattactorum principalium suorum¹⁵³ querelas et gravamina, et signanter contra illustrissimos comites dominos¹⁵⁴ Josephum seniore et Franciscum juniorem Eszterházy qua domini et consequenter oppidi Papa haereditarios dominos terrestres et magistratum comitatus Wesprimiensis¹⁵⁵ propter occupatum in praefato oppido Papa dictae confessionis Helveticae oratorium et praedicantes a functionibus et muniis suis in eodem peragendis inhibitos, necnon scholas etiam praecclusas factas et humillime propositas, demisse¹⁵⁶ simul et fideliter relatas fuisse, ac demum ex benigna eiusdem Suae Maiestatis Sacratissimae ordinatione in excelsa Ministeriali Conferentia rite examinatas, et cum legibus regni, signanter articulis 25. et 26. anni 1681. et 21. anni 1687., necnon novissimae diaetae Poseniensis anni 1715. articulo 30. priores articulos et regias simul in negotio religionis emanatas explanationes,¹⁵⁷ praecitatorumque Soproniensis et Poseniensis diaetalium articulorum explanationes¹⁵⁷ in suo genuino sensu declaratorias confirmante combinatas et confrontatas, matureque pensatas et consideratas, et demum alfefatae Suae Maiestati Sacratissimae cum voto et opinione reportatas extitisse, superindeque summetitulatam Suam Maiestatem Sacratissimam clementissime etiam resolvisse, quod siquidem praefatae confessioni addicti querulantes in puncto religionis ultra dictamen praecitatorum articulorum per novissimae diaetae Poseniensis articulum 30. ad praecedentes explanationes regias semet provocantem confirmatorum hac occasione nihil novi praetendere possint, quin potius tenori eorundem semet¹⁵⁸ accomodare tenerentur, adeoque, quod ex parte eorundem iidem articuli velut lex publica aperte violati et minus observati fuissent, ac praefati comites Josephus et Franciscus Eszterházy qua domini¹⁵⁹ terrestres non secus et magistratus comitatensis,

¹⁵³ C és D suorum principalium.

¹⁵⁴ B-E contra dominos illustrissimos comites.

¹⁵⁵ D hibásan comitatum Weszpremiensis magistratum.

¹⁵⁶ D humillime.

¹⁵⁷⁻¹⁵⁷ B-E hiányzik. Az eredetiben is szerepelhetett, mert a lévaiak, bátiak, tótvezekényiek és endrédiek ágensei részére szóló rendelet sokban hasonló szövege is tartalmazza. LISZKAY 1875. 142. sz.

¹⁵⁸ B-E se.

¹⁵⁹ E hibásan domini.

cum praevio tamen benigno Caesareo Regio assensu non propria auctoritate in eodem oppido Papa qua jam extincto confinio semet praecitato articulo 30. anni 1715. et regis explanationibus conformassent¹⁶⁰, illatae alicuius violentiae argui nequirent.

Ideo benememorata Sua Maiestas Sacratissima eorundem articulorum benigna reflexione habita ulterius etiam articulari determinationi standum esse decrevit¹⁶¹, et quia in negotio religionis novissimo¹⁶² articulo 30. instituenda commissio innueretur, ad eandemque commissarii etiam in contextu eiusdem denominati essent, hinc eiusmodi commissionem /:aliis loco interea demortuorum eiusdem religionis commissariis surrogandis:/ quantocius assumendam clementissime ordinavit, coram qua tum praefati querulantes, tum alii etiam sua gravamina, aut si in aliquo praeter exigentiam praecitatorum articulorum ab una vel altera partibus contraventum fuisse praetenderint, proponere possint, ipsique commissarii pro suprema Caesareo Regia decisione fidelem in omnibus relationem submittere debeant, interea vero, quae hactenus facta sunt, usque ad exitum assumendae commissionis ¹⁶³in statu, in quo nunc sunt, maneant,^{-163 164} ac in locis in articulo denominatis nulla via et modo exercitium religionis turbari admittetur.⁻¹⁶⁴

Quapropter memoratus agens et sollicitans, ac per eum ipsius principales in verbo regio districtim commonentur, quatenus se penes tenorem praecitatorum articulorum, ac etiam articuli 31.¹⁶⁵ novissimae itidem¹⁶⁶ diaetae anni 1715., et vigore eorundem concessam ipsis Caesareo Regiam gratiam et clementiam continere, nec eadem abuti, et¹⁶⁷ omnino ab inchoandae articularis commissionis exitu, superindeque suprema Caesareo Regia determinatione obsequenter praestolari noverint, debeantque et teneantur.

Quibus in reliquo altememorata Sacratissima Maiestas Caesarea, Regiaque gratia sua benigne propensa manet.

Viennae, 5. Decembris, 1719.

Per Sacratissimam Caesaream,
Regiamque Maiestatem
Ladislaus Hunyady manu propria

¹⁶⁰ C és D hibásan confirmassent.

¹⁶¹ B-E censuit.

¹⁶² D hiányzik.

¹⁶³⁻¹⁶³ A: maneant in statu, quo nunc sunt.

¹⁶⁴⁻¹⁶⁴ A ezt a szakaszt kihagyja, B aláhúzza közli.

¹⁶⁵ C hibásan 30.

¹⁶⁶ B-E hiányzik.

¹⁶⁷ B-E hibásan ut.

MAGYAR FORDÍTÁS

A Szent Császári és Királyi Felséges Úr, legkegyesebb urunk nevében a nemzeti Kenessey Istvánnak, a helvét hitvallású pápai lakosok ügyvivőjének és képviselőjének¹⁶⁸ legyen ezek által kegyesen értésére adva.

Miután mélyen tisztelt Ő Szentséges Felségének részint igen alázatosan előterjesztette, részint hasonlóképpen alázatosan és hűségesen jelentette fent említett megbízóinak összes panaszát és sérelmét, különösképpen azokat, melyek a méltóságos Esterházy gróf urak, az idősebb József és az ifjabb Ferenc mint a pápai uradalom, következőképpen Pápa mezővárosának örökös földesurai és Veszprém vármegye tisztikara ellenében támadtak az említett Pápa mezővárosban elfoglalt említett helvét hitvallású imaház, továbbá az ugyanabban végzendő tevékenységüktől és szolgálatuktól eltiltott prédikátorok, végül a bezárt iskolák miatt, és ezután ezek ugyanazon Ő Szentséges Felsége kegyes rendelkezéséből a felséges miniszteri konferencián illően meg lettek vizsgálva, és össze lettek vetve, valamint ütköztetve az ország törvényeivel, különösképpen az 1681. évi 25. és 26., valamint az 1687. évi 21. törvénycikkeivel, továbbá a legutóbbi, 1715. évi pozsonyi országgyűlés 30. törvénycikkével, mely megerősítette a korábbi törvénycikkeket és hasonlóképpen a vallás ügyében kiadott királyi magyarzatokat, valamint a soproni és pozsonyi országgyűlés előbb idézett törvénycikkeit valódi értelmükben kifejtő értelmezéseket, majd alaposan meg lettek fontolva és végig lettek gondolva, azután a mélyen tisztelt Ő Szentséges Felségéhez véleményezéssel és javaslatokkal fel lettek terjesztve, ezek után feljebb említett Ő Szentséges Felsége igen kegyesen el is rendelte, hogy mivel a fenti hitvallásnak elkötelezett panasztevők a vallás ügyében a legutóbbi pozsonyi országgyűlésnek a korábbi királyi magyarzatokra hivatkozó 30.

¹⁶⁸ Itt az ideje, hogy röviden megrajzoljuk Kenessey István portréját, aki a XVIII. századi dunántúli református nemesség vezetőinek legmarkánsabb alakja volt. 1677-ben született módosabb kisbirtokos nemes családban. Jogot tanult, majd az Esterházyak familiárisa lett: Antal gróf titkára vagy jószágkormányzója, a Rákóczi-szabadságharcban is ott küzdött ura mellett a kurucok oldalán. 1709-ben vette feleségül Szondy Zsuzsannát, a dunántúli középbirtokos Chernel Gábor özvegyét. 1714-ben vette mezőföldi birtokait, többi birtokszerzésének időpontjára nincs pontos adatunk, halálakor már Pápán majort, Mezőlakon földeket, Szentgálon házat és malmokat, a Balaton mellett szőlőket birtokolt, itteni borokkal és mezőföldi búzájával kereskedett. 1711 után nem emigrált, de nem is állt a császárhű Esterházyak mellé: kapcsolatait felhasználva ekkor kezdett önálló karriert befutni. 1712-ben Veszprém vármegye egyik követe a koronázó országgyűlésen, később az 1714-15-ös folytatáson, valamint az 1722-23-as, 1728-29-es országgyűléseken és az 1735-ös concursuson is vármegyei követ. Az 1721-22-ben működött pesti és pozsonyi vallásügyi bizottságnak is tagja. 1713-tól a vármegye főszolgabírája, egyszersmind megyei adószedő is. 1717-től másodalispán, majd 1720-tól, mikor erről a tisztségeről lemondott, haláláig táblabíró lett. Ilyen tisztséget azonban Somogy, Fejér, Tolna, sőt Arad vármegyében is viselt. 1744-től haláláig királyi tanácsos. Mind vármegyében, mind országos ténnyekedésében a dunántúli reformátusság érdekeinek védelmezője, mint okmányaink is mutatják, a pápaiak küzdelmét is ő szervezi és vezeti vallásszabadságáért vívott küzdelmében. 1734-től lett a dunántúli egyházkerület főgondnoka. 1750-ben halt meg. THURY Etele: A Dunántúli Református Egyházkerület története. Pozsony, 1998. II. 350-351. TRÓCSÁNYI 1981. 49-50. – Kenessey egyházpártoló tevékenységéről a Ráday Pálhoz 1719-1733 között írott levelei alapján PATAKY László: Ráday Pál és Kenessey István levelezése. = Ráday Pál 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk. Esze Tamás. Bp., 1980. 365-391.

törvénycikke által megerősített, előbb idézett törvénycikkek rendelkezésén túl ezen a címen semmi újat nem követelhetnek, hanem inkább kötelesek azok tartalmához igazodni, továbbá, mivel részükről ugyanezen törvénycikk mint országos törvények nyíltan meg lettek sértve, és egyáltalán nem lettek betartva, ezért az említett Esterházy József és Ferenc grófokat földesúri mivoltukban, és nem másként, a vármegyei tisztikart pedig, mivel korábbi kegyes császári és királyi jóváhagyással, nem pedig önkényesen <eljárva> az előbb idézett 1715. évi 30. törvénycikkhez és a királyi magyarázatokhoz alkalmazkodott, ne lehessen ugyanazon Pápa mezővárosban mint megszűnt véghelyen okozott bármiféle erőszakkal vádolni.

Ezért, miután ismeri ugyanezen törvénycikkek eljárását, tisztelettel emlegetett Ő Szentséges Felsége elrendelte, hogy továbbra is a törvényes határozatoknak kell érvényben maradniuk, és mivel jóváhagyta, hogy a legutóbbi 30. törvénycikk alapján vallásügyi bizottság legyen felállítva, és a biztosok abba már ugyanannak a szövegébe foglaltan is név szerint ki lettek jelölve, ezért igen kegyesen elrendelte, hogy ezen bizottság minél előbb alakuljon meg, a közben meghaltak helyett pedig ugyanolyan vallású másik biztost állítsanak, [eme bizottság] előtt pedig mind az említett panaszosok, mind mások is előterjeszthessék sérelmeiket, vagy azt, ha egyik vagy másik fél bármiben a fentebb idézett törvénycikk elvárásai ellenére merne cselekedni, és azok a biztosok kötelesek legyenek a legfelsőbb császári és királyi döntés érdekében mindenben hiteles jelentést felterjeszteni, ezenközben pedig mindazok, amik eddig történtek, a jövőben megalakuló bizottság tevékenységének befejezéséig abban az állapotban maradjanak, melyben most vannak, és semmiképpen ne engedessék meg, hogy a vallás gyakorlását a törvénycikkben megnevezett helyeken bármilyen úton-módon is akadályozzák.

Ezért az említett ügyvivőt és képviselőt, általa pedig megbízóit királyi szóval szigorúan figyelmeztetjük, hogy az említett törvénycikk, valamint még az ugyanazon legutóbbi 1715. évi országgyűlés 31. törvénycikke ismeretében érvék be az ezek erejéből nekik juttatott császári és királyi kegyel és jótéteménnyel, azzal vissza ne éljenek, és teljességgel engedelmesen várakozzanak a törvénycikk rendelkezése alapján működni kezdő bizottság tevékenységének eredményére, és azonfelül a legfelsőbb császári és királyi döntésre.

Ezek mellett a továbbiakban is kitart a mélyen tisztelt Császári és Királyi Felség, jóindulatát-kegyesen nyújtva.

Bécs, 1719. december 5.

A Szentséges Császári és Királyi Felség
nevében:
Hunyady László saját kezűleg

19.

K. n. [1720. augusztus 9. előtt]

Otto Johann Baptist Volkra veszprémi püspök azzal a kéréssel fordul a királyhoz, hogy vagy tiltsa el véglegesen a pápai reformátusokat szabad vallásgyakorlatuktól, vagy oldja fel az eddigi tiltást.

Fennmaradási formája: eredeti.

Lelőhely: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 37. (Ex aug. 1720.)

Kiadás: —

Regeszta: —

Megjegyzés: A hozzátételleges dátumozást az irat beérkezési dátuma tette lehetővé: *Praes[entata]* 9. Augusti, 1720. vagyis Benyújtották 1720. augusztus 9-én.

Ad Sacratissimam Caesaream, regiamque Maiestatem, etc., dominum, dominum clementissimum humillima instantia Ottonis Joannis Baptistae comitis Volkra episcopi Vesprimiensis, prout intrinsecus.

Augustissime, potentissime ac invictissime
Romanorum Imperator, ac Hispaniarum,
Hungariae ac Bohemiae Rex, domine, domi-
ne clementissime!

Penes benignum Augustissimae Maiestatis Vestrae decretum Papensibus Helveticae confessioni addictis publicum religionis exercitium per comitatum inhibitum est, iidemque ab usu et ingressu oratorii sui pariter sunt inhibiti, cui gratiosissimae Maiestatis Vestrae ordinationi in tantum se accomodarunt, ut ab ingressu eiusdem oratorii se hucusque abstinuerint, exercitium tamen suum in privata domo, non obstante contradictione et inhibitione in facie comitatus per me qua supremum comitem facta denuo inceperunt, sine eo, quod prioris inhibitionis relaxatorium per augustissimae Maiestatis Vestrae decretum factae habuissent, nunc insuper, nescio, quo motu vel qua auctoritate oratorium suum jam quasi ab anno extra illorum manus existens sunt ingressi, et in eodem suae religionis exercitium actu continuant, cum vero Augustissimae Maiestatis Vestrae resolutionem sciam, ut omnia in materia religionis in statu quo permaneant usque ad diaetalem commissionem.

Ideo Augustissimam Maiestatem Vestram humillime rogare volui, ut vel eosdem heterodoxos ab usu eiusdem per Maiestatem Vestram inhibiti oratorii denuo inhibere dignetur, vel per relaxatorium eiusdem inhibitionis comitatus meo demandare, ut inhibitionem nomine Sacratissimae Maiestatis Vestrae factam denuo relaxatam declaret, ad hoc, ut imposterum mandatis Maiestatis Vestrae Sacratissimae maior honor et obedientia exhibeatur, et juxta juris congruentiam, quo jure hoc ligatum fuit, eodem jure solvatur.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae gratiis demississime commendans

Augustissimae Maiestatis Vestrae

humillimus servus et capellanus:
Otto Joannes Baptista comes Volkra
episcopus Veszprimiensis ut
supremus comes

MAGYAR FORDÍTÁS

Otto Johann Baptist Volkra gróf veszprémi püspök¹⁶⁹ igen alázatos kérvénye a Szentséges Császári és Királyi Felséghez, stb. úrhoz, a legkegyelmesebb úrhoz, amint belül [olvasható]

A rómaiak legfelségesebb, leghatalmasabb és leglegyőzhetetlenebb császára, Spanyolország, Magyarország, Csehország, stb. király ura, legkegyelmesebb uram!

Szentséges Felségtek kegyes határozatának birtokában a vármegye betiltotta a helvét hitvallásnak elkötelezett pápaiak számára a vallás nyilvános gyakorlatát, hasonlóképpen ugyanezeket attól is eltiltották, hogy bemehessenek imaházukba és használhassák. Legkegyesebb Felségtek eme rendelkezésének annyiban tettek eleget, hogy mindezidáig tartózkodtak attól, hogy belépjenek imaházukba, [vallás]gyakorlatukat azonban egy magánháiban újra elkezdték, figyelmen kívül hagyva a vármegye képviselőjében általam mint főispán által kieszközölt ellentmondást és eltiltást, anélkül, hogy a Szentséges Felségtek határozata által elrendelt korábbi eltiltás eltörlését elnyerték volna. Most ezenfelül, nem tudom, milyen indítástól vezérelve vagy milyen felhatalmazással, behatoltak már körülbelül egy év óta használaton kívül lévő imaházukba, és ugyanott vallásuk gyakorlását jelenleg is folytatják, pedig úgy tudom, Szentséges Felségtek rendelete [szerint] a vallás tárgyában mindennek egészen az országgyűlési bizottság [munkálatainak befejeztéig] változatlan állapotban kell maradnia.

Ezért Szentséges Felségteket arra szeretném kérni, hogy vagy méltóztassék újra eltiltani ugyanezen eretnekeket imaházuknak Felségtek által [egyszer már] betiltott használatától, vagy ugyanezen eltiltás törlő határozatával vármegyémnek elrendelni, hogy hirdesse ki: a Szentséges Felségtek nevében kieszközölt eltiltás újabban el lett törölve. [Mindez] azért [szükséges], hogy a későbbiekben Szentséges Felségtek rendeletei irányába több tisztelet és engedelmesség tanúsíttassék, és a jog rendje miatt is, mert amelyik bírói fórum betiltotta ezt [a vallásgyakorlatot], ugyanakkor kell engedélyezni is.

Szentséges Felségtek kegyeibe legalázatosabban ajánlja [magát]

Szentséges Felségtek

legalázatosabb szolgája és káplánja:
gróf Otto Johann Baptist Volkra
veszprémi püspök mint főispán

¹⁶⁹ Otto Johann Baptist Volkra gróf, veszprémi püspök (1710–1720) életrajzát lásd a 2. közlemény 67. jegyzetében.

20.

Bécs, 1720. augusztus 19.

VI. Károly német-római császár felszólítja Veszprém vármegyét, hogy fogantossítsa a pápai reformátusokkal szemben a részükre korábban kiadott rendelet végzéseit.

Fennmaradási formái: A: eredeti fogalmazvány.

B: közel egykorú hitelesített másolat, mellette magyar fordítás.

C: kötetbe másolt szöveg

D: füzetbe másolt szöveg

E: füzetbe másolt szöveg

F: kötetbe másolt szöveg; megszakad.

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 37. (Ex aug. 1720.)

B: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 147. sz. irat. DREL III. 62. e.

C: Győrffi József: *Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutionum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum*. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/I.) 252–253.

D: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1734:2. 15.

E: *Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai*. DREL I.1.b. 1749:10. 45–46.

F: Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800). DREL I. 1. a. 270–271.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 1875. 61.

Megjegyzés: A a rendelet szövegének végén és az irat elején a következő tartalmi kivonatot közli: *Comitatui Weszprimiensi committitur, ut incolas Papenses Helveticae confessioni addictos ab ingressu oratorii sui, ibidemque continuando religionis suae exercitio inhibeat*.

Magyar fordítása: Veszprém vármegyének rendeljék el, hogy a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai lakosokat tiltsák el az imaházukba való belépéstől, valamint vallásuk ugyanott történő folytatásától. **B** a következő tartalmi kivonatot adja: *Pro parte incolarum oppidi Papa Helveticae confessioni addictorum benigni Suae Maiestatis Sacratissimae recens interveniendi mandati par*. **Magyarul:** Ó Szentséges Felsőge rendeletének másolata, melyet Pápa mezővárosa helvét hitvallásnak elkötelezett lakosai részére legutóbb eszközöltek ki. Hitelesítési záradéka: *Lecta et extradata per me, Andream Sztankovánszki inlyti comitatus Weszprimiensis juratum notarium*. **Magyarul:** Olvastott és kiadatott általam, Sztankovánszky András, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt jegyzője által.¹⁷⁰ Mellette gyűrűspecstét lenyomata vörös viaszba nyomva. E az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Post hanc Caesareo Regiam resolutionem*

¹⁷⁰ A Sztankovánszky család a Liptó megyei Sztankováról származik. András először Győr vármegyében vállalt szolgálatot, 1696-ban a püspök, 1719-ben pedig a káptalan jegyzőjeként. Még ebben az évben felesége, Lengyeltóiban birtokos Horváth Júlia miatt továbbköltözött Veszprém vármegyébe, ahol ekkor a vármegye főjegyzője, 1724-től másodalispánja, 1726–1730 között pedig első alispánja volt. 1728-ban a vármegye országgyűlési követi tisztét is viselte. Leszármazottai Tolna és Baranya vármegyébe is eljutottak, Tolnában magas megyei hivatalokat is betöltöttek. NAGY X. 856–857. KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932. (továbbiakban: KEMPELEN) X. 230–231. HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). In: *Az átmenet, avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában*. Szerk. Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 59.

*nobiles et incolae Papenses Helveticae confessioni addicti relicta privata ista domo, ubi religionis exercitium continuarunt, ad prius derelictum oratorium redierunt, ibidemque religionis exercitium per unum plus minus mensem continuarunt. Quod ipsum reverendissimus Otto Joannes Baptista comes a Volkra episcopus Veszpremiensis, eiusdemque nominis inclyti comitatus supremus comes gravate ferens detulit regnanti Regiae Maiestati, qui sequens benignum contra Papenses die 19^a mensis Augusti 1720. resoluti inhibitorium mandatum. Magyar fordítása: Eme császári és királyi rendelet után a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai nemesek és [egyéb] lakosok, miután elhagyták azt a magánházat, ahol a vallásgyakorlatot folytatták, visszamentek a korábban feladott imaházba, ahol a vallásgyakorlatot körülbelül egy hónapon keresztül folytatták. Ezt azonban főtisztelendő gróf Otto Johann Baptist Volkra veszprémi püspök, és az ugyanezen nevű tekintetes vármegye főispánja nehezményezte, és panaszt nyújtott be az [akkor] uralkodó Királyi Felsőnek, aki a pápaiak ellenében 1720. augusztus hónapjának 19. napján a a következő kegyes eltíltó parancsot adta ki. F az iratot a következőképpen vezeti be: *Quid factum ubi vicissim illustrissimus dominus Otto Johannes Baptista comes a Volkra episcopus Weszpremiensis et inclyti comitatus eiusdem supremus comes gravate ferens detulisset eotum regnanti Regiae Maiestati <qui> sequens contra Papenses die 19. mensis Augusti 1720. resoluti inhibitorium mandatum, vigore cuius iterum ab exercitio templari ad institutum cultum priorem apud domum quandam curialem remissi sunt, innuendo, illum esse statum in quo, quando prius mandatum dabatur. Huius vero tenor talis est, etsi imperfectus. Magyar fordítása: Ezek megtörténtét¹⁷¹ a méltóságos Otto Johann Baptist Volkra gróf úr, veszprémi püspök és ugyanazon tekintetes vármegye főispánja ismét nehezményezte, és panaszt nyújtott be az akkor uralkodó Királyi Felsőnek, aki a pápaiak ellenében 1720. augusztus hónapjának 19. napján a a következő eltíltó parancsot adta ki, melynek hatására a templom használatától ismét visszatértek a korábbi istentiszteletekhez, melyeket ama bizonyos udvarháznál végeztek, [mert] úgy rendelkezett, hogy [a vallásgyakorlat] abba az állapotba legyen visszaállítva, amiben a korábbi parancs¹⁷² kiadásakor volt. Ennek a tartalma a következő, bár befejezetlen.**

Reverendis, honorabilibus, spectabilibus ac magnificis, egregiis item et nobilibus, prudentibusque ac circumspectis N. N. vicecomiti, iudicibus nobilium et juratis assessoribus, totique universitati dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium comitatus Weszpremiensis, etc., fidelibus nobis dilectis.

Carolus VI. Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiae, etc. rex.

Reverendi, honorabiles, spectabiles ac magnifici, egregii item et nobiles, necnon prudentes ac circumspecti, fideles nobis dilecti!

Ex demissa relatione¹⁷³ fidelis itidem nostri reverendi, spectabilis ac magnifici Ottonis Joannis Baptistae comitis a Volkra episcopi Weszpremiensis qua comitatus aequae Weszpremiensis supremi comitis displicenter intelligimus, qualiter posteaquam vos penes benignum mandatum nostrum incolas oppidi

¹⁷¹ A közvetlen előzmények a 18. sz. dokumentum bevezetőjében olvashatók.

¹⁷² Ez a 18. sz. dokumentum.

¹⁷³ C, D reflexione.

Papa in comitatu¹⁷⁴ praefato existentis¹⁷⁵ Helveticae confessioni addictos ab ingressu oratorii sui, ibidemque exercendo publico religionis suae exercitio inhibuissetis, iidem Helveticae confessioni addicti ab ingressu praefati oratorii sui eotum destitissent,¹⁷⁶ et religionis suae exercitium in privata quapiam domo continuassent¹⁷⁶, his¹⁷⁷ nihilominus non ita pridem evolutis diebus, nescitur, unde moti, propria auctoritate oratorium illud denuo ingressi publicum religionis suae exercitium ibidem continuare non formidarent¹⁷⁸.

Quia vero negotium religionis in eo, quo die 5^a mensis Decembris anni proxime praeteriti 1719. fuerat, statu per totum regnum nostrum Hungariae usque ad exitum commissionis in negotio religionis articulo 30. anni 1715. ordinatae, et pro¹⁷⁹ prima affuturi mensis Novembris anni labentis infrascripti in libera regiaque civitate nostra Budensi inchoandae relinquere et permanere debere clementer resolvissimus, ac id ipsum antelatis quoque incolis¹⁸⁰ Papensibus Helveticae confessioni addictis medio ablegati eorundem per speciale decretum nostrum jam antehac intimari etiam fecissemus¹⁸¹, idcirco vobis harum serie firmiter praecipientes benigne committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus totiesfatos Helveticae confessioni addictos oppidi Papa incolas in verbo nostro regio super eo, ut ipsi semet suprascriptae benignae determinationi nostrae jam etiam, ut praemissum est, decretaliter iisdem extradatae sub incursu gravis indignationis nostrae regiae omnimode¹⁸² accomodare debeant, admonere debeatis et noveritis¹⁸³.

Gratia in reliquo nostra Caesareo Regia vobis benigne propensi manemus¹⁸⁴.

Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die decima nona mensis Augusti, anno Domini millesimo septingentesimo vigesimo.

Carolus manu propria

Ladislaus Adamus comes Erdödý
episcopus Nitriensis manu propria
Josephus Sigraý manu propria

¹⁷⁴ A comitatu, C, D *hibásan* comitatu.

¹⁷⁵ E *hibásan* existentium.

¹⁷⁶⁻¹⁷⁶ C, D *hiányzik*.

¹⁷⁷ C *hibásan* suis.

¹⁷⁸ D *hibásan* reformidarunt.

¹⁷⁹ C *hibásan* post.

¹⁸⁰ E *itt megszakad*.

¹⁸¹ D *hibásan* cepissemus.

¹⁸² C, D *hibásan* omnino se.

¹⁸³ A, C, D, E noveritis et debeatis.

Titulált Nemes Veszprém Vármegyében levő Hiveinknek etc.

CAROLY Romai Császár, Német, Spanyol (!), Magyar és Cseh-Országi Király etc.

Tiszteletes, Tekintetes és Nagyságos, ismét Nemes, Nemzetes etc. nekünk kedves Hiveink!

A' mi Hivűnknek, Tiszteletes, Tekintetes és Nagyságos Otto Keresztelő János Volkra Gróffnak, Veszprémi Püspöknek mint Veszprém Vármegye Feő Ispánnának alázatos Jelentéséből kedvetlenül értyük: Miképpen, minekutanna Ti az mi Kegyelmes Parancsolatunk mellett a' meg nevezett Vármegyében levő Pápa Mező Városnak Helvetica Valláson levő Lakosit az ő Imádcságos Hazokban való bé meneteltül es az ő Isteni Tiszteleteknek ugyan ott gyakorlandó Közönséges Gyakorlasatul el tiltottátok vólna, azon Helvetica Valláson lévők az ő meg nevezett Imadcságos Házokban való bé meneteltül akkor meg szűntek vólna, es az ő Isteni Tiszteleteknek Gyakorlásat edgy valamelly magános Hazban continuáltak vólna; Mindazonáltal ez nem igen régen elmúlt napokban, nem tudatik, honnan indittatván, magok authoritasaval /:hatalmával:/ azon Imadcságos Házokban ujjobban bé menvén, az ő Religiojoknak Közönséges Gyakorlásat ugyan ott végben vinni nem rettegnének.

Mínthogy pedig kegyelmessen resolvaltuk, es azt a' megh említett Helvética Vallason levő Pápai Lakosoknak is az ő Követtyek által speciale Decretumunk /:edgy kivaltképpen való Vegezesünk:/ által már ennekelőtte intimaltattunk /:parancsolva jelentettük:/ is, hogy az religio Dolgának a' mi egész Magyar Országunkon azon állapotban, a' mellyben vala az közelebb el mult 1719.dik Esztendőben Karácsony Havának ötödik napján, kellene hagyattatni és maradni a' Religio Dolgában az 1715. Esztendőnek 30.dik Articulusában rendeltetett és a' következő Szent András Havanak első napján e' mostan folyo alább meg irt Esztendőben a' mi Szabad és Királyi Varasunkban Budán el kezdetendő Commissionak kimeneteleig.

Annakokaért tinektek ez Levelünk rendiben erőssen parancsolvan kegyelmessen committallyuk és hadgyuk, hogy vévén e' mi jelenlevő Levelünket, az ennyiszér említett Helvetica Confessiön lévő Papa Varosanak Lakosit a' mi Királyi Szavunkal meg inteni tudgyátok és tartozzatok, ez irant, hogy ők a' mi fellyül meg irt és immár ő nékiek is Decretaliter ki adattatott Kegyelmes Rendelt-vegezesünkhöz a' mi Királyi Kemény reajok való meg Haraguvásunknak büntetése alatt önnön magokat mindenképpen alkalmaztatni tartozzanak.

¹⁸⁴ E manentes.

Ezekután a' mi Csaszari-Királyi Kegyelmesegünkkel hozzátok kegyelmessen hajlandók maradunk.

Költ Bécsben, die 19. Augusti, 1720.

Carolus manu propria

Ladislaus Adamus comes Erdődy
episcopus Nitriensis manu propria
Josephus Sigray manu propria

MAI MAGYAR FORDÍTÁS

Főtisztelendő, tisztelendő, tekintetes és nagyságos, továbbá nemzetes és nemes, bölcs és körültekintő [urak], Veszprém vármegye alispánja, szolgabírái és esküdt ülnökei, továbbá főpap, báró, mágnás és nemes urainak testülete, stb., számunkra szeretett híveink részére.

VI. Károly, Isten kegyelméből a rómaiak mindenkor felséges választott császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország, stb. királya.

Főtisztelendő, tisztelendő, tekintetes és nagyságos, továbbá nemzetes és nemes, végül bölcs és körültekintő, számunkra szeretett híveink!

Szintén hívünknek, a főtisztelendő, tekintetes és nagyságos grófnak, Otto Johann Baptist Volkra veszprémi püspöknek mint hasonlóképpen Veszprém vármegye főispánjának alázatos jelentéséből sajnálatos módon megtudtuk, hogy miután ti kegyes rendeletünk birtokában az említett vármegyében lévő Pápa mezővárosunk helvét hitvallásnak elkötelezett lakosait eltiltottátok az imaházukba való belépéstől, és vallásuk ugyanott végzendő nyilvános gyakorlásától, ugyanezen helvét hitvallásnak elkötelezettek akkor tartózkodtak az imaházukba való belépéstől, és vallásuk gyakorlását egy bizonyos magánháiban folytatták, azonban ezen napok elmúltával, nem oly régen, nem tudni, mitől vezérelve, önkényesen újra bementek imaházukba, és ugyanott nem áttartották folytatni vallásuk nyilvános gyakorlását.

Mivel pedig kegyesen elrendeltük, hogy a vallás ügyének egész magyarországi királyságunkban egészen az 1715. évi 30. törvénycikk által a vallás ügyében felállítani rendelt, és az alábbirt folyó év következő november havának 1. napján Buda szabad királyi városunkban működését megkezdő bizottság tevékenységének lezárásáig abban az állapotban kell maradnia és megtartatnia, amiben a legutóbb elmúlt 1719. esztendő december havának 5. napján volt, és ugyanezt az előbb említett helvét hitvallásnak elkötelezett pápai lakosokkal megbízottjuk révén nekik szóló határozatunkkal már ezelőtt tudattuk is, ezért ezen oklevél soraival nektek szigorúan megparancsolva kegyesen elrendeljük és meghagyjuk, hogy miután megkaptátok a jelen oklevelet, királyi szavunkkal kötelesek legyetek figyelmeztetni Pápa mezővárosa annyiszor emlegetett helvét hitvallásnak elkötelezett lakosait, hogy súlyos királyi neheztelésünk büntetésével számolva mindenképpen tartsák magukat a már – mint előbb említettük – ugyanezeknek rendelet formájában kiadott feljebbirt kegyes határozatunkhoz.

A továbbiakban maradunk irántatok kegyesen császári és királyi kegyünk jóindulatával.

Kelt ausztriai Bécs városunkban, augusztus hónap tizenkilencedik napján, az Úr 1720. esztendejében.

Károly saját kezűleg

gróf Erdődy László Ádám nyitrai püspök¹⁸⁵ saját kezűleg

Sigray József¹⁸⁶ saját kezűleg

* * *

FÜGGELÉK

Lista az előző két közleményben már publikált források egyéb előfordulási helyeiről

Jelmagyarázat:

- Aláhúzás nélküli sorok: az 1. vagy 2. közleményben már szerepelt forráshelyek
- Szaggatottan aláhúzott sorok: az 1. közleménynek a 2. közleményben pótlólagosan szerepeltetett forráshelyei
- Folytonosan aláhúzott sorok: az 1. vagy 2. közleményben nem szerepelt forráshelyek

¹⁸⁵ A monyorókeréki Erdődy család Magyarország egyik középkori eredetű familiája. A Szatmár megyei Erdődről származó Bakócz Bálint titeli prépost 1459-ben kapott nemességet és címet, általa testvérei, többek között Bakócz Tamás, a későbbi bíboros, esztergomi érsek és konstantinápolyi pátriárka, Szatmári (Bakócz) Ferenc győri püspök, és a világi állapotú Miklós. Az ő fiai már Erdődieknek nevezik magukat, tőlük ered az Erdődy család. Előnevüket a Vas megyei Monyorókerékről kapták, melyet Bakócz Tamás 1493-ban kapott királyi adományként. A grófi címet 1565-ben Erdődy Péter horvát bán kapta. Erdődy László Ádám gróf 1679-ben született. Tanulmányait Pozsonyban és Bécsben végezte, 1701-ben szentelték pappá. Még ebben az évben győri kanonok és pápóci prépost lett, eme javadalmait haláláig megtartotta. 1704-ben lett kancelláriai titkár, közben 1705-ben elnyerte a nyitrai püspökséget is. 1720 nyarán lépett elő alkancellárrá, még ez év őszén követként járt Lengyelországban. A fenti iratot eszerint alkancellárként írta alá. 1725 februárjában kancellárrá nevezte ki a király, de mindössze 1 hétig működött tényleges kancellárként, ezután lemondott, és csak címzetes kancellár maradt. 1736-ban halt meg. NAGY IV. 59, 62, 68. KEMPELEN III. 455. Magyar Katolikus Lexikon. III. kötet. főszerk. Diós István. Bp., 1997. 218. IVÁNYI 404. FALLENBÜCHL Zoltán: Magyarország foméltóságai. Bp., 1988. 99, 102. Magyar Királyi Udvari Kancellária, Index individuorum cancellariae. A 79, 1. köt. E betű.

¹⁸⁶ A Sigrayak a Szepes megyei Sigrá helységből származó nemesi család. Sigray József 1708-ban lett a királyi tábla ülnöke. Az 1712-1715. évi országgyűlésen ilyen minőségében több bizottság, többek között a vallásügyi tagja is lett. 1717-től a Magyar Királyi Udvari Kancellária tisztviselője, először titkár és előadó, 1727-től kancelláriai tanácsos. 1731-ben a királyi személynöki bíróság tanácsosa lett, 1739-től Somogy vármegye főispánja. 1724-ben szerzett bárói címet családjá számára. NAGY X. 177-179. KEMPELEN IX. 348-349. IVÁNYI 388. Magyar Királyi Udvari Kancellária, Index individuorum cancellariae. A 79, 1. köt. S betű.

1.

Eöry János feljegyzése az 1718–20. évek történetéről I.

Eredeti: A Pápai Evangelico Reformata Helvetica confession lévő Ecclesianak rövid Historiaja es sok féle fatumai címet viselő 31 oldalas füzet (későbbi kéz által feltüntetve: Eöry János kurátor kézírata).

Lelőhely: DREL, Pápai református egyházközség iratai. 62.e. (régebbi, kéziratári jelzete: O. 788.) Az alább közölt rész a 3-5. oldalakon található.

Kiadás, regeszta: —

2.

1718. november 5.

VI. Károly német-római császár megszünteti a pápai református lakosok nyilvános vallásyakorlatát.

Eredeti: lappang.

Fennmaradási formái: A: közel egykorú egyszerű másolat, mellette magyar fordítás

B: fogalmazvány

C: kötetbe másolt szöveg

D: füzetbe másolt szöveg

E: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: A: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 132. sz. irat. DREL III. 62. e.

B: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 79. (Ex nov. 1718.)

C: Győrffi József: Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignerum resolutionum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/1.) 235–238.

D: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1734:2. 2–4.

E: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 1–3.

Kiadás: LAMPE 522–524. A korabeli magyar fordítás részletei: KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896. (továbbiakban: KIS) 59–60.

Regeszta: LISZKAY 58.

Megjegyzés: B a megyei kihirdetés után még 15 napos határidőt szab a végrehajtásra, ezt a végleges szöveg enyhíti rövid időre. Intra quindenam a die peragenda catenus admonitionis átjavítva; intra breve tempus catenus peragenda admonitionis. Magyar fordítása: az akkor végrehajtandó figyelmeztetéstől számított tizenöt napon belül helyett; az akkor végrehajtandó figyelmeztetéstől számítva rövid időn belül. A rendelet tartalmi kivonatában a határidő nem lett kijavítva: Comitatus Veszprimiensis committitur, ut intra quindenam Helveticae confessionis praedicantes ex oppido Papa ad loca articularia remittat, et ab omni ulteriori religionis suae exercitio cum repetitione etiam clavium oratorii eosdem inhibeat. Magyar fordítása: Veszprém vármegyének meghagyjuk, hogy tizenöt napon belül artikuláris helyekre küldje el a helyét hitvallású prédikátorokat, és az imaház kulcsainak átadásával együtt tiltsa el ugyanezeket vallásuk minden további gyakorlásától. E az

irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Anno 1718° 5^a mensis Novembris erga instantiam comitum Josephi et Francisci junioris Eszterházi de Galantha Sua Maiestas Sacratissima, Carolus VI. imperator et rex benigne resoluit, ut in oppido Papa Helveticae confessionis ministri et scholarum rectores ab omni publico religionis exercitio desistant, et nisi privatam vitam ducere velint, ad alia articularia semet conferant, incolae vero Papenses cuiuscunque conditionis oratorium, parochiam et scholas suprafatis comitibus velut dominis terrestribus cum resignatione clavium assignent. Qua quidem resolutio esset tenoris sequentis.*
Magyar fordítása: Az 1718. évben, november hónap 5-én a Galántai Esterházy grófok: József és a fiatalabbik Ferenc folyamodványa alapján Ő Szentséges Felsége, VI. Károly császár és király kegyesen elrendelte, hogy Pápa mezővárosában a helvét hitvallású lelképásztorok és iskolamesterek hagyjanak fel mindenféle nyilvános vallásgyakorlattal, és ha csak visszavonult életet élni nem akarnak, költözzenek más becikkelyezett helyekre, a pápai lakosok pedig, bármilyen állapotúak is, az imaházat, a paplakot és az iskolákat adják át a fent említett grófoknak mint földesuraknak a kulcsok visszajuttatásával együtt.

3.

1718. december 28.

Pápa város református lakossága folyamodik Veszprém vármegyéhez, hogy mindaddig halassza a 2. sz. irat végrehajtását, míg indokaikat a királlyal nem ismertetik, és ő ezekre nem válaszol.

Eredeti: lappang.

Fennmaradási formái: **A:** közel egykorú egyszerű másolat, mellette magyar fordítás.

B: egyszerű másolat.

C: kötetbe másolt szöveg

D: kötetbe másolt szöveg

E: egyszerű másolat

F: füzetbe másolt szöveg

G: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: **A:** Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 133. sz. irat. DREL III. 62. e.

B: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 135. sz. irat. DREL III. 62. e.

C: Győrffi József: *Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutinum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum.* Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/I.) 238-239. p.

D: *Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652-1800).* DREL I. 1. a. 262-263.

E: *Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai.* DREL I.1.b. 1718:1. 1-2.

F: *Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai.* DREL I.1.b. 1734:2. 4-5.

G: *Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit.* *Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai.* DREL I.1.b. 1749:10. 3-4.

Kiadás: —

Regesza: LISZKAY 58-59.

Megjegyzés: **B** és **E** az irat előtt a következő bevezető szöveget közli: *Posteaquam in anno 1718. die 5ta mensis Novembris emanatum, inlyctoque comitatui Veszprimiensi directum Suae Majestatis Caesareo-regiae mandatum sublationem Helveticae confessionis exercitii in oppido Papa, consequenterque occupationem oratorii, scholae et parochiae praecipiens publicatum fuisset, qualem nam replicam erga admonitionem vigore modo dicti mandati contra Helveticae*

confessionis addictos peractam iidem dederint, erat tenoris sequentis. Magyar fordítása: Miután az Ő Császári és Királyi Felsége által az 1718. évben, november hónap ötödik napján kiadott, a tekintetes Veszprém vármegyének szóló parancslevél ki lett hirdetve, mely elrendelte Pápa mezővárosában a helvét hitvallás gyakorlatának eltörlését, ebből következően pedig az imaház, iskola és paplak lefoglalását, egy illetén, csupán az említett parancslevél erejével a helvét hitvallásnak elkötelezettek ellen szóló figyelmeztetéssel szemben előadott választ fogalmaztak meg ugyanezek, melynek tartalma a következő. D bevezető szövege, miután az 1718. november 5-i királyi rendelet szövegét nem közli, csak utal LAMPE 523. old-ra, a következő: *Ubi vero in inclyto comitatu publicatum fuisset mandatum, talis ab incolis Helveticae confessionis Papensibus ad inclytum comitatum replica scripto reddita est.* Magyar fordítása: Miután pedig a tekintetes vármegyénél kihirdették a rendeletet, a helvét hitvallású pápai lakosok írásban a következő választ küldték vissza a tekintetes vármegyéhez. G ismét másik bevezető szöveget közli: *Mandato hocce in particulari inclyti comitatus congregatione perlecto existente inclytus comitatus juxta tenores praescripti benigni mandati Papenses admonuit et inhibuit. Ad quam admonitionem et inhibitionem ex parte ecclesiae Papensis die 28^a Decembris 1718. sequens¹⁸⁷ responsum exstitit.* Magyar fordítása: Miután a tekintetes vármegye kisgyűlésén eme rendelet felolvasása megtörtént, a tekintetes vármegye a fenti kegyes rendelet értelmében figyelmeztette és eltiltotta a pápaiakat. Erre a figyelmeztetésre és eltiltásra a pápai egyház részéről 1718. december 28. napján a következő válasz született.

4.

1719. január

Pápa város református lakossága folyamodik VI. Károly német-római császárhoz, hogy védje meg őket földesuraikkal, az Esterházyakkal szemben vallásuk szabad gyakorlásával kapcsolatban.

Eredeti: A-B-C: a kancelláriába 1719. február 16-án 3 példányban beérkezett kérvény

D: a kancelláriába 1719. február 28-án beérkezett, változatlan szövegű kérvény, egy melléklettel (5. sz. dokumentumként közölve)

Egyéb fennmaradási formái: E: egyszerű másolat
F: kötetbe másolt szöveg
G: egyszerű másolat
H-I-J: egyszerű másolatok
K: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.):///: melléklet. (21–24.)

B: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.):///: melléklet. (25–28.)

C: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.):///: melléklet. (29–32.)

D: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.):///: melléklet. (7–8, 19–20.)

E: Pápai református egyházköztség iratai, Liskay-gyűjtemény, 135. sz. irat. DREL III. 62. e.
F: Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800), DREL I. 1. a. 263–264.

G: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1718:1. 2–3.

¹⁸⁷ A szövegben hibásan sequentibus.

H–I–J: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1719:1–3. (3 példány).

K: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 5.

Kiadás: LAMPE 525. Korabeli magyar fordítás: KIS 60–61. (Az általa használt kézirat lappang. Miután ez a magyar szöveg elég pontatlan és nehezen követhető, közlöm ugyan, de új fordítást is készítettem.)

Regesztá: LISZKAY 59.

Megjegyzés: A, C és G a dokumentum előtt a következő bevezető szöveget közli: *Dato hocce responso inclitus comitatus contentabatur, et idem responsum anno 1719 Suae Majestati representavit, ecclesia vero Papensis ad Eandem Regiam Majestatem humilime sequenti anno in Januario recurrendo contra expositionem suprafatorum comitum cum limpida contrarii remonstratione fecit representationem sequentis argumenti. G eredetileg eodem anno-t írt, ezt javította ki sequenti anno-ra. F is hozza a szöveget, de in Januario helyett 16 Februarii-t ír, majd a végén hozzáteszi: interea tamen temporis exercens suum cultum in quadam privata domo curiali. Magyar fordítása: Ezzel a válaszdással a tekintetes vármegye elégedett volt, és ugyanezt a feleletet az 1719. évben Őfelségének előterjesztette, a pápai egyház pedig a következő évben (~~ugyanabban az évben~~) januárban / február 16-án Ő Királyi Felségéhez alázatosan folyamodván a fentebb említett grófok beadványával szemben az ellenfél világos kifogásaival előterjesztette a következő érvelést (, azidőtájt pedig egy bizonyos magánkézben lévő udvarházban folytatta az isentiszteletet). A többi irattal összevetve ezen dokumentum keltezésében a legvalószínűbb dátum 1719 januárja.*

5.

1718. vége – 1719. eleje
A 2. sz. dokumentum tételes átfoglalata.

Eredeti: A: a 4. sz. dokumentum melléklete

Egyéb fennmaradási formái: B–C: egyszerű másolatok
D: kötetbe másolt szöveg
E: kötetbe másolt szöveg
F: egyszerű másolat
G–H: füzetbe másolt szöveg (2 példány)
I: füzetbe másolt szöveg
K: egyszerű másolat (csak a pápai reformátusok ellenérvei)

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum № 107. (Ex mart. 1719.) ://: melléklet A jelű melléklete (9–18.)

B: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 134. sz. irat. DREL III. 62. e.

C: DREK, Kézirattár, O. 1092/102. Ez a példány szakadozott, második fele hiányzik.

D: Győrffi József: Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutinum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/I.) 239–247.

E: Dunántúli református egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 2. sz. kötet (1652–1800). DREL I. 1. a. 264–270.

F: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1718:1. 3–10.

G: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egy-

házkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 7–18.

H: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiter contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 4, 19–25.

I: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1734:2. 5–11.

K: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. XVIII:5.

Kiadás: LAMPE 525.

Regesztá: LISZKAY 59.

6.

Eöry János feljegyzése az 1718–20. évek történetéről II.

Eredeti: A Pápai Evangelico Reformata Helvetica confessione lévő Ecclesianak rövid Historiaja es sok féle fatumai címet viselő 31 oldalas füzet (későbbi kéz által feltüntetve: Eöry János kurátor kézírata).

Lelőhely: DREL, Pápai református egyházközség iratai. 62.e. (régebbi, kézírattári jelzete: O. 788.) Az alább közölt rész a 5-9. oldalakon található.

Kiadás, regesztá: —

7.

1718. augusztus 19.

A kancellária ismerteti az Esterházy grófok panaszát a pápai reformátusokkal kapcsolatban, és javasolja VI. Károly császárnak szabad vallásgyakorlatuk eltörlését, épületeik visszaadását, a prédikátorok és iskolamesterek elűzését.

Fennmaradási formája: eredeti

Lelőhely: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A1. Originales referadae 1718. N° 6.

Kiadás, regesztá: —

Megjegyzés: Időrendben a 2. sz. dokumentum előtt következik.

8.

K.n. [1719. március eleje]

A pápai reformátusok kérik a kancelláriát, hogy előadott indokaik és Keresztély Ágost esztergomi érdek csatolt levele alapján szabad vallásgyakorlatukra vonatkozó több évszázados jogaikban erősítse és védje meg őket.

Fennmaradási formái: A: eredeti

B: egykorú másolat. Restaurált.

C: füzetbe másolt szöveg

D: egyszerű másolat

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.) :/: és :///: melléklet. (33–40.)

B: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 127–128. sz. irat. DREL.

III. 62. e.

C: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitum, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 26–28.

D: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. XVIII:7.

Kiadás: —

Regeszta: LISZKAY 57.

Megjegyzés: A külsején beérkezésre utaló feljegyzés: *Praes[entata] 21. mart. 1719. vagyis* Benyújtották 1719. március 21-én. Eszerint az irat az ezt megelőző napokban keletkezhetett. Tulajdonképpen válasz nélkül maradt, mert a benyújtás napján lett kiadva a Veszprém vármegyének szóló kancelláriai rendelet (9. sz. dokumentum). C a szöveg előtt a következő bevezetőt hozza: *Siquidem vero eadem in contrarium Suae Maiestati facta repraesentatio non statim in trutinam fuisset assumpta, ideo ad excelsam Cancellariam Hungarico Aulicam nobiles et incolae Papenses Helveticae confessioni addicti sequentem ad priores instantias provocantem porrigunt humilimam instantiam.* Magyar fordítása: Mivel pedig ugyanez az Ófelségének benyújtott ellen-előterjesztés nem került azonnal mérlegelésre, ezért a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai nemesek és [egyéb] lakosok a korábbi kérvényekre hivatkozó következő igen alázatos folyamodványt nyújtották be a felséges Magyar [Királyi] Udvari Kancelláriára.

Liszkay az iratot teljesen hibásan dátumozta, az A betűjelű melléklet keltét vitette rá a beadványra is.

9.

1719. március 21.

A kancellária meghagyja Veszprém vármegyének, hogy folytasson vizsgálatot a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlata ügyében, és a királyi rendelet megszületéséig lehetővé teszi nekik a magán vallásgyakorlatot.

Fennmaradási formái: A: az utasítás eredeti fogalmazványa.

B–C–D: közel egykorú egyszerű másolatok.

E: kötetbe másolt szöveg

F: egyszerű másolat

G: füzetbe másolt szöveg

I: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 107. (Ex mart. 1719.) 1–2, 41–42.

B–C–D: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 138. sz. irat. DREL III. 62. e.

E: Győrffi József: Libellus diversarum in materia et negotio religionis emanatarum benignarum resolutionum regiarum, aliorumque in eadem materia factorum solidorum scriptorum. Szentkirályszabadja, 1765. DREL II. 217. a. (O.1081/1.) 249–250.

F: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1719:4.

G: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitum, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 28–29.

I: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1734:2. 12–13.

Kiadás: —

Regeszta: LISZKAY 60.

Megjegyzés: G a szöveg előtt a következő bevezetőt hozza: Ad quam excelsae cancellariae exhibitam instantiam eadem excelsa cancellaria sequentibus ad inclytum comitatum anno 1719º 21ª Martii rescripsit, privatumque religionis exercitium extra oratorium et sine concursu extraneorum ipsius Papensibus simul conventuris admitti posse resolvit. Magyar fordítása: A felséges kancelláriához benyújtott ama kérvényre ugyanazon felséges kancellária a következőképp válaszolt 1719. március 21-én a tekintetes vármegyének, és úgy rendelkezett, hogy az imaházon kívül és idegenek összejövele nélkül megengedhetik ama pápaiaknak magánvallásgyakorlatát.

10.

1719. március 21.

A kancellária mellékelve megküldi Esterházy József és Ferenc grófoknak a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatuk biztosítása érdekében benyújtott kérvényét, hogy újabb érveiket idejében előadhassák.

Fennmaradási forma: az irat eredeti fogalmazványa.

Lelőhely: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A35. Conceptus expeditionum N° 108. (Ex mart. 1719.)

Kiadás, regeszta: –

11.

Pápa, 1719. június 28.

Veszprém vármegye jelenti a kancelláriának a június 26-i közgyűlésen történteket, és javaslatot tesz a pápai reformátusok magánvallásgyakorlatának betiltására.

Fennmaradási formái: A: eredeti.

B: egykorú egyszerű másolat.

C: füzetbe másolt szöveg (szövege a B változatot követi)

Lelőhely: A: MOL, Magyar Királyi Udvari Kancellária Levéltára; A1 Originales referadae N° 8. (Ex 1719.) F. (48–53.)

B: Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 139. sz. irat. DREL III. 62. e.

C: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetum, qualiterve contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 29–32.

Kiadás: —

Regeszta: LISZKAY 60.

Megjegyzés: C a szöveg előtt a következő bevezetőt hozza: Hoc excelsae cancellariae benignum rescriptum in particulari inclyti comitatus Wespsemiensis congregatione recte in mense Aprili celebrata perlectum extitit, liberumque religionis exercitium in curia ista, quam ecclesia Papensis Helveticae confessioni addicta possideret, reassumptum, ibidemque etiam in praesens continuatur. In generali vero 26ª Junii celebrata congregatione caedem excelsae cancellariae resolutio reassumpta est, et ex eadem inclyti comitatus generali congregatione excelsae cancellariae sequentibus rescripsit inclytum comitatus. Magyar fordítása: A felséges kancellária eme kegyes rendelete a tekintetes Veszprém vármegyének valamikor április hónapban tartott kisgyűlésén fel lett olvasva, és a szabad vallásgyakorlat azon a telken, melyet a helvét hitvallásnak elkötelezett pápai egyház birtokol, ismét fel lett támasztva, és ugyanott jelenleg is folytatódik. A június 26-án tartott közgyűlésen pedig ugyanazon felséges kancellária rendelete újra elő lett hozva, és a tekintetes vármegye ugyanezen közgyűléséről a felséges kancelláriának a tekintetes vármegye a következő választ küldte.

12.

K. n. [1719. július]

A pápai reformátusok részletesen beszámolnak a kancelláriának a június 26-i megyei közgyűlésen történekről, újra előadják érveiket és kérésüket a szabad vallásgyakorlattal kapcsolatban, végül kérik a megyei jelentés másolatának kiadását.

Eredeti: lappang.

Fennmaradási formái: **A-B:** közel egykorú egyszerű másolatok.

C: füzetbe másolt szöveg

Lelőhely: **A:** Pápai református egyházközség iratai, Liszkay-gyűjtemény, 137. sz. irat. DREL III. 62. e.

B: Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. XVIII:8.

C: Brevis descriptio, qualiter in privilegiato oppido Papa liberum religionis Helveticae confessioni addictorum exercitium ab anno 1718. impetitur, qualiter contra impetitores Divino auxiliante numine defensum extitit. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. DREL I.1.b. 1749:10. 32–37.

Kiadás: —

Regesztá: LISZKAY 59–60.

Megjegyzés: C a szöveg előtt a következő bevezetőt hozza: Facto eiusmodi rescripto nobiles, caeterique Helveticam confessionem in oppido Papa profitentes sequentem querulosam exhibuerunt repraesentationem. Magyar fordítása: Ezen válasz megtétele után a nemesek és a Pápa városában a helvét hitvallást valló többi [lakos] a következő panaszos előterjesztést nyújtották be.

SUMMARY

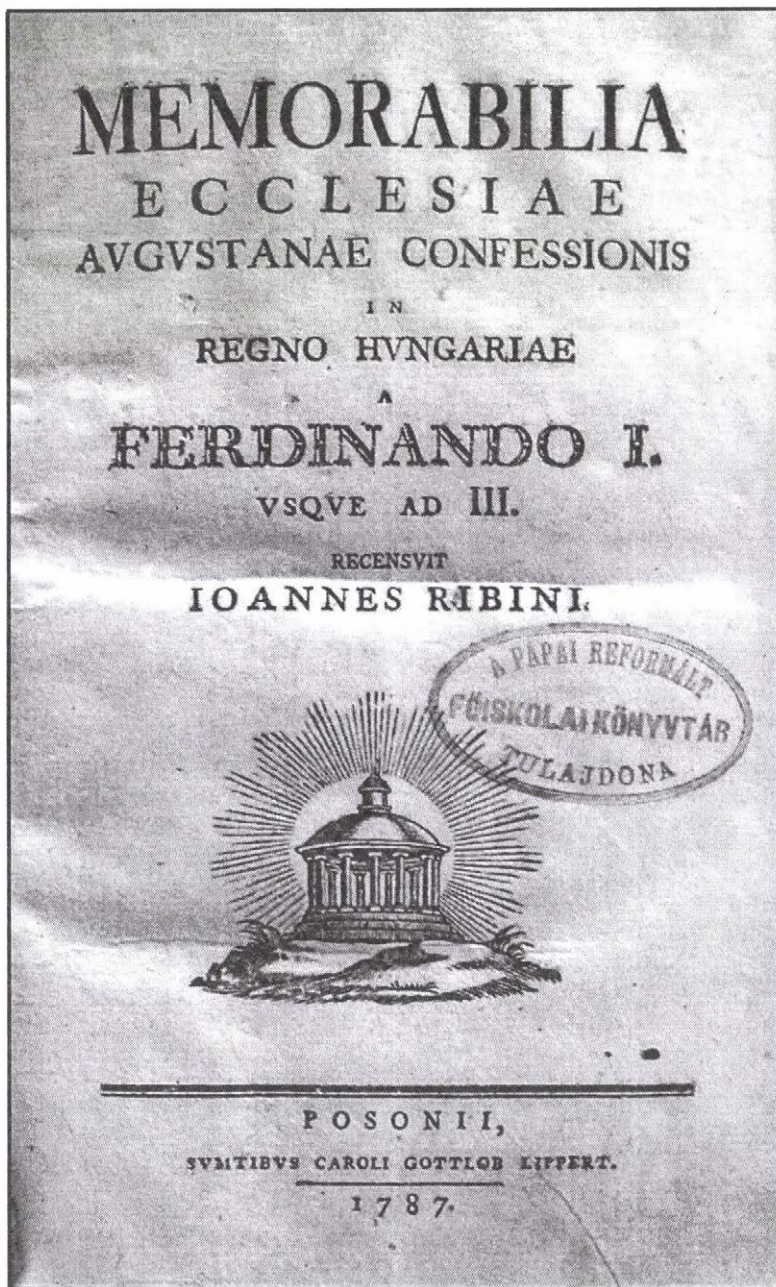
JÓZSEF KÖBLÖS

The Struggle of the Calvinists in Pápa for the Free Exercise of their Religion at the Beginning of the 18th Century

Third and concluding presentation

The Calvinists of Pápa would not give up their fight against their landlords, the Roman Catholic Esterházy family, even after Veszprém County had proposed a ban on the exercise of their religion. They tried to persuade the king with further petitions to issue a decree favorable to their taste. One of these petitions was submitted together with the Protestants of Léva, Bát, Vezekény and Endréd. The royal decree issued on December 5, 1719, declared the final royal decision to be conditional on the decision of the Committee on Religious Affairs, and ordered that the status quo remain in effect. Since it was not evident which particular status quo was meant, the

Calvinists of Pápa decided that it was the one in effect at the time of the issue of Article 30, 1715, and started using their church again. At the energetic intervention of Volkra, the Bishop and Lord Lieutenant of Veszprém, the king issued another decree clarifying that he had the *staus quo* at the time of one of his earlier decisions in mind, so the Protestants of Pápa were forced to close their church again. The twenty years after 1720 was a time of relative calm. They did not use the church for religious services but it remained their property. Services were conducted at a private house, the ministers were not dismissed and the college continued to operate in the original building. Their struggle with their landlords resulted in considerable losses, but they managed to survive and even have the legality of their earlier activity recognized.

GYURÁTZ FERENC¹

A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században²

ARÁKÓCZI ÁLTAL KELTETT SZABADSÁGHARC (1703–1711) megakasztotta hazánkban a vallási villongásokat. A „szabadságért” vagy „az uralkodóházért”: e jelszavak oszták meg s foglalják el jelentőségükkel a közfigyelmet. Különben Rákóczinak mint valódi szabadsághősnek a zászlói amerre lobogtak, egyszersmind a vallási meggyőződés tiszteletben tartását is hirdették³.

A szatmári békével azonban, mely a szívós eréllyel vitt függetlenségi háborúnak véget vetett, újra visszanyerte befolyását nemzetünk sorsára a német elem s a jezsuitizmus. Megújult a protestánsok nyomtatása; egyre halmozódtak sérelmeik, s amelynél orvoslást kerestek, a jezsuitáktól környezett trón ügyökben a vizsgálatot rendszeren ellenfeleikre bízta. Sok helyen elvételek templomaik, lelkészeik, tanítóik elűzettek, vagy pedig a katolikus lelkészek fennhatósága alá szorítottak. A jezsuitizmus, folyton ingerelve a felsőbb s alsóbb osztályokban a kedélyeket, egész leleményességet fejtett ki a protestánsok reménye és türelmének kifárasztásában. Szomorú korszak, melyben az elfogultság lábbal tiprta az emberi méltóságot, a legszentebb jogokat. A vallási gyűlölség kegyetlen műveiben s a gyászban gazdag időkre a szabad, békés kornak gyermeke csak méltó szánalommal gondolhat vissza.

¹ GYURÁTZ FERENC (1841–1925) pápai evangélikus lelkész és püspök. Teológiát Sopronban és Halléban végzett. 1872-től Pápán lelkész, 1895-ben püspökké választották. 1916-ban nyugalomba vonult, tisztségeiről lemondott. Pápán utcanév és mellszobor örzi emlékét, sírja az Alsóvárosi temetőben van. PAYR Sándor: Gyurátz Ferenc életrajza. Sopron, 1931.

² A tanulmány először a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1873. évfolyamában jelent meg két folytatásban a 695–701. és a 723–725. hasábkokon. Ami a központosítást és az ismertebb történelmi családneveket illeti, a szöveget némileg hozzáigazítottuk a mai helyesíráshoz. A rövidítéseket mind a magyar, mind a latin szövegekben feloldottuk.

³ A protestáns egyháztörténet-írás ma is ugyanezt az álláspontot képviseli: „A Rákóczi uralma alatt álló területeken a vallásügyeket az 1608. és 1647. évi törvények értelmében kezelték, és ez a protestánsok számára, ha csak egy lélegzetvételnyi szünetre is, biztosította a régóta vágyott szabadságot.” V. ö.: BUCSAY Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp., 1985. 126. A gyakorlatban a Dunántúlon a vallás szabad gyakorlása a

A szatmári béke után pár évre — 1714— töröltetett el Pápán is az ágostai hitvallású evangélikusok szabad vallásgyakorlata. Templomuk számára egy, a gyülekezet birtokában lévő emeletes háznak e célra berendezett alsó osztálya szolgált, míg az épület felső részét a lelkész s tanító bírta lakásul.⁴ Mikor alakult először Pápán evangélikus gyülekezet, s minő múltja volt, minderről hiányoznak a biztos adatok. Valószínű, hogy a lelkész kiűzetésekor, elkobzott javaival együtt a gyülekezetnek nála volt jegyzőkönyvei is odavesztek, melyek a múlt történetéről felvilágosítást nyújthattak volna.

A gyülekezet imaháza, illetőleg a lelkész- s tanítólak 1714. év február 15-én vétetett el karhatalommal, az itt következő okmány tanúsága szerint is (az eredeti a Veszprém Megyei Levéltárban van):

Én, alább subscribált⁵ Tekintetes Nemes Veszprém Vármegye Fő-Szolga-Birája adjunctus⁶ Esküttel együtt praesentibus recognoscalom,⁷ hogy die 3-a et 4-a Februarii anni 1714.⁸ Tekintetes Nemzetes Somogyi Ádám vice Ispány uram ő kegyelmétől exmittáltatván⁹ Méltóságos Galanthai Gróff Eszterházy Ferencz Uram ő Excellentiája instantiájára ad judicariam admonitionem predicantis Lutherani Papensis nomine Joannis Tóth,¹⁰ hogy mindjárt mennyen ki Pápából, mert másként <póru> fog járni, mai napra kelvén viszont admoneálván¹¹ Högyészi András, Thieringer János, Rádli Sámuel és közönségessen több ott levő Lutheranos Uraimékat, hogy az Ház kultsát assignálják¹² kezemhez, mellyre is ő Kegyelmek felkiáltován protestáltak¹³: nem adják, mert pénzen vett örökös házuk, mindaddig, míg ő Felsege parancsolatját nem láttyák, lássa ő Excellentiája, ha hatalmassan

hadihelyzet függvénye volt: a kurucok előretörésekor a protestánsok, a császáriak felülkerekedése után a katolikusok követtek el atrocitásokat.

⁴ Ez a régi Hosszú utca 73. szám alatti telken épült ház volt, a mai Fő tér 16. sz. alatti teleknek és háznak a Corvin utca irányában lévő, a 17. szám felőli harmada (a tér sarkában álló keskeny házrész, melynek földszinti üzlethelyiségében jelenleg egy akkumulátor és autókalkatrész bolt van). A XVII. század második felében a Radvány, majd a Botka családé, az utóbbiaké még 1715-ben is. 1735-ben már uradalmi tulajdon, az írják róla, hogy régen a lutheránusok oratóriuma volt. 1790-ben Thanhoffer Antal vette meg az uradalomtól. HARIS Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszu utca” krónikája a 17–18. században. = Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Bp., 1998. 359.

⁵ alulírott

⁶ a csatlakozott

⁷ a jelen írással tanusítom

⁸ az 1714. esztendő februárjának 3. és 4. [napján]

⁹ kiküldetvén

¹⁰ Ő Méltósága kérvényére a Tóth János nevű pápai lutheránus prédikátor bírósági megintésére

¹¹ megintvén, figyelmeztetvén

¹² adják át

¹³ tiltakoztak, ellenkeztek

elveszi! Mely Háznak az ajtaját bezárván Lutherános Uraimék, annakutána a maga hajdujival eő Excellentiája bevágatta, a spanyolok is fegyveresen a kapu előtt állván. A mint is az mi a Ház elvételét illeti, Császár és Felséges Koronás Király Urunk Parancsolattya mellett tselekedte ő Excellentiája, azon okbul, hogy a curiából Lutheranos Ecclesiát¹⁴ tsináltak, a predikátornak pedig kiküldését maga Földes uri auctoritásából¹⁵ követte el, kirül adom ezen Testimonialist subscriptionnal és usualis pecsétemmel¹⁶ megerősítvén. Papae, die 15. Februarii 1714.¹⁷ Horváth Ferencz, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyének Fő Szolga Birója manu propria.¹⁸ Horváth Mihály, Tekintetes Nemes Veszprém Vármegyének Esküttye manu propria.

Az érdeemes főbíró a gróf eljárását a gyülekezet ellen királyi paranccsal törekszik igazolni. Ily parancsot írásban felmutatni nem volt ugyan képes sem ő, sem a gróf, de a hivatkozás reá világosan bizonyítja, miszerint a kormány, hol egyenesen nem rendelte is el, de szívesen elnézte a protestánsok nyomtatását. A gyülekezet tagjai azonban az igazság ily önkényszerű tiprásába belenyugodni nem akarván, a kiáltó jogtalanság ellen panaszt emeltek, s ismételten sürgeték folyamodásaikkal az illető helyeken a visszahelyeztetést elrabolt jogaik s birtokukba. Méltányos keresetük eredménye azonban csak azon keserű meggyőződés lehetne, miszerint a fórumtól, melyre az üldöző fél hivatkozni merészelt, az igazságszolgáltatás ólomlábakon mozdult, akkor is félretérítve, alapjából kiforgatva százszorososan a hatalmas ellenfél által.

Évek múltak el, míg a vallás szabad gyakorlatától megfosztott gyülekezet ismételt sürgetésére Pálffy Miklós nádor utasítása folytán 1720. december 23-án a vizsgálat a pápai evangélikus oratorium ügyében elrendeltetett.

A vizsgáló bizottmány 1721. február hóban tartott gyűlést Pápán. A jelzett ügyben 21 tanú hallgattatott ki.

A kérdések a következő alakban tétettek fel:

*Primo:*¹⁹ *Tudja-e a tanú nyilván, avagy hallotta-e, hogy ezelőtt való régi időkből az evangélikus Predikátor, avagy – a mint hivatik – Lutheranos, szabadossan maga itt lakos, hallgatóihoz isteni szolgálatnak kedveért, valamikor kívánták, bejöhett ide a városba, és hallotta-e a tanú annakelőtte régi időkből, hogy ezen helységben*

¹⁴ az udvarházból evangélikus templomot

¹⁵ hatalmából

¹⁶ tanúsítványt aláírással és szokásos pecsétemmel

¹⁷ Pápán, 1714. február 15. napján.

¹⁸ saját kezével

¹⁹ először

Lutheranos Predikator lakott légyen, és az isteni szolgálatnak közös gyakorlását folytatta bizonyos ideig?

Quarto:²⁰ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy a mostani Augustana avagy Lutherana Confessió levők²¹ imádság háza szabad curialis házok²² volt, és szabadosan folytattatott ott részekről az isteni szolgálat: hallotta-e azelőtt régi időkben is, hogy valamint nem régiben, az Predikatoroknak mindenkor mintt az városban hallgatóihoz tartozó Predikatornak kijárt-e fizetése?

Quinto:²³ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy az Uraság fegyver által, és mitsoda fegyver által vette el az emléttet Lutheranusok oratoriumát,²⁴ mutatott-e parancsolatot, mikor elvette?

Decimo:²⁵ Tudja-e bizonyosan a tanú, hogy az Evangyelikus Predikatort a mi dőn kiúzték erőszakosan, könyveit és minden egyéb javait, az mellyek házánál vagy szomszéd hallgatói házoknál találtattak, elhordották, elfoglalták és prédálták, és mind eddig is (noha kegyelmes Urunk Eő Felsége parancsolatja praesentatott²⁶ felőle) vissza nem adták?

Reliquis vero... punctis, signanter 2-o, 3-o, 6-o, 7-o, 8-o, 11-o et 12-o velut Augustanae confessioni addictos specialiter haud concernentibus isthinc simpliciter exmissis talem - uti sequitur - fecerunt, praestiteruntque ad praescripta... puncta Augustanae confessioni addictos ferentia attestationem et fassionem.

Primus fatens: Egregius FRANCISCUS CZITARÓCZI, Inclyti Comitatus Veszpremiensis jurassor in oppido privilegiato Pápa commorans, Catholicus, annorum circiter 65 sub eodem juramento, quo adstrictus est cottui, fassus est

ad 1-um punctum²⁷:

Tudja nyilván, hogy ezelőtt régi időkben az evangyelikus vagy is Lutheranos Predikator az közönséges temető helyen tett predikatiókat, maga hallgatói gyóntatását végben vitte, valamikor kívánták az Lutheranos lakosok. De hogy az városban Lutheranos részről való exercitiumnak²⁸ folytatása kedvéért bejárt volna, nem emlékezik reá soha is. Azt nem hallotta pediglen soha senkitül is, hogy a kurucz világ

²⁰ negyedszer

²¹ az ágostai (augzburgi) avagy Luther szerinti hitvallást vallók, vagyis az evangélikusok

²² nemesi telken felépült, tehát a város földesurának járó adó alól mentes ház

²³ ötödször

²⁴ imaházat

²⁵ tizedszer

²⁶ előmutattatott

²⁷ Miután a többi pontot, jelesen a 2-3.-at, 6-8.-at és a 11-12.-et, minthogy az ágostai hitvallást követőket nem érinti, onnan egyszerűen kihagyták, az ágostai hitvallást követőket érintő fenti pontokra ezt a bizonyágtételt és tanúvallomást tették és nyújtották, amint következik. Az első tanú: a nemzetes Czitaróczi Ferenc, a tekintetes Veszprém vármegye esküdt ülnöke, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, katolikus, körülbelül 65 éves, ugyanazon eskü alatt, mellyel a vármegye felé kötelezve van, vallotta az első pontra:

előtt azon városban valamikor Lutheranos Predikator lakott volna, és az isteni szolgáltnak közgyakorlását folytatta volna bizonyos ideig.

Ad 4-um:²⁹ Tudja nyilván, hogy azon hely, a melyen a Lutheranusok temploma építve volt, azelőtt szabad curiális ház volt, és a kurucz világban szabadossan folytatódott részükről az exercitium és az Isteni szolgálat.

Ad 5-um:³⁰ Tudja, hogy ő admoneálta az predikatort az uraság parancsolattjából, hogy a házból ki mennyen, de azután mint lett ki üzése, nem tudja.

Ad 10-um: nihil.³¹

Secundus testis: circumspectus MICHAEL VARGA in oppido privilegiato Pápa commorans, annorum circiter 58, Catholicus juratus, examinatus fassus est

ad 1-um, sicut primus.

Ad 4-um:³² tudja, hogy a kurucz világban folytatták Exercitiumjokat magok templomában a Lutheranusok, de azt nem tudja, szabad curialis Ház volt e vagy nem az előtt, a hol a templomjok volt az említett Lutheranusoknak.

Tertius fatens: circumspectus GEORGIUS TORNÁCZKY in privilegiato oppido Pápa... degens, ibidem senator, Catholicus, annorum circiter 60 juratus, examinatus fassus est

ad 1-um..., sicut primus.

Ad 10-um:³³ Hallotta egyiktől is, másiktól is, hogy midőn kiüzték volna a Lutheranos predikatort, könyveit és egyéb portékáit elhordották, de hová és kik osztottak véle, nem tudja.

Quartus testis: circumspectus PAULUS KADÁRTAI in oppido Pápa degens, annorum circiter 59 juratus, examinatus fassus est

ad 1-um..., sicut primus.

Ad 5-um:³⁴ Tudja, hogy fegyveres spanyolok assistentiájával³⁵ vétetődött el a Lutheranusok temploma, de azt nem tudja, ki volt az előljárójok s vezetőjök.

²⁸ [vallás]gyakorlatnak

²⁹ A 4.-re:

³⁰ Az 5.-re:

³¹ A 10.-re: semmit.

³² A második tanú: az érdemes Varga Mihály, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 58 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, úgy vallott az elsőre, amint az első [tanú]. A 4.-re:

³³ A harmadik tanú: az érdemes Tornáczky György, aki a kiváltságolt Pápa mezővárosban lakik, és ugyanott [városi] tanácsos, katolikus, körülbelül 60 éves, miután esküt tett és kikérdezték, az elsőre úgy vallott, mint az első [tanú]. A 10.-re:

³⁴ A negyedik tanú: az érdemes Kádártai Pál, aki Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 59 éves, miután esküt tett és kikérdezték, úgy vallott az elsőre, mint az első [tanú]. Az ötödikre:

³⁵ segédletével

*Ad 10-um*³⁶: Tudja bizonyosan, hogy a Predikatornak, a midőn kiűzetett, minden portékáit, valamiket kaphattak, elhordották, és mind eddig is vissza nem adták.

Az ötödik és hatodik tanú vallomása megegyez a fentebbiekkel.

*Septimus fatens: Egregius STEPHANUS DUINOVITS in oppido Pápa commorans, annorum circiter 59, Catholicus juratus, examinatus fassus est... ad 10-um:*³⁷ Hallotta, hogy a Lutheranos Predikatornak kiűzetésekor mindenét, a mit kaphatták, elhordották, de azt is hallotta, hogy mind visszaadták, mindazáltal bizonyosan nem tudja.

A 8–16. számok alatt felhozott tanúk csak az előbbieik állításait ismétlik.

*Decimus septimus fatens: circumspectus JOANNES FUNTEK in oppido Pápa comitatui Veszpremiensi ingremiato degens, annorum circiter 58, Catholicus juratus, examinatus fassus est ad 1-um et ad 4-um, ut primus, ad 5-um, ut secundus, ad 10-um*³⁸: Tudja a tanú, hogy midőn kiűzetett a Lutheranos Predikator, minden portékáit elhordották, és azokból a Porkoláb³⁹ disponált.⁴⁰

A 18–21. számú tanúk a tett kérdésekre vagy semmi feleletet nem adhatnak, vagy a megelőzők állításait ismétlik.

Visszaadattak-e e vizsgálat következtében az elűzött lelkésznek elrabolt javai, ez iránt a gyülekezet jegyzőkönyvei ismét nem nyújtanak tudósítást. A szabad vallásgyakorlat s az elvett épület visszaadására vonatkozólag sikertelen maradt minden törekvés. Az ellenfélnek volt gondja rá, hogy a híveknek minden panasza, kérelme ez ügyben agyonhallgattassék.

Különben is, ez időszak hazánkra nézve az idegen, a protestáns- és magyarelles befolyás virágkora volt. A szabadságharc leveretése után veszteti látszott a nemzet önérzetéből: egyre több előzékenységgel fogadta a felülről jövő követeléseket, s óvakodott függetlenségi mozgalmakkal alkalmatlankodni a bécsi kormány szándokai előtt. Addig hirdeték az idegenek fennen, miszerint ez országot más népek fegyvere menté fel a hódító török járom alól, s így mint önmagán segíteni képtelennek nincs semmi oka önállóságot emlegetni, hogy végül a magyar kezdte maga is elhinni. Vesztette bizalmát önmagában, kezdett hűtlenné lenni nemzetiségéhez, nyelvéhez. Szóval, ez idő hazánkban a hanyatlás szomorú korszakát képezi.

³⁶ A 10.-re:

³⁷ A hetedik tanú: a nemzeti Duinovits István, aki Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 59 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta a tizedikre:

³⁸ A tizenhetedik tanú: az érdeemes Funtek János, aki a Veszprém vármegyébe kebelezett Pápa mezővárosban lakik, körülbelül 58 éves, katolikus, miután esküt tett és kikérdezték, az elsőre és a negyedikre úgy vallott, mint az első [tanú], az ötödikre, mint a második, a tizedikre:

³⁹ várnagy, a várórség parancsnoka

A számban nagyon megfogyott protestánsokra nézve is a nyomtatás megújításával szemben nem maradt más védezköz, mint a passzív ellenállás; hanem ebben győzhetetlenek voltak. Hol a hatalom csapásai alatt veszteni kelle, ott túrtek nemesen, hol az ellenséges szigor kissé alább hagyott, ott a hit buzgalmával használták fel a nyert időt új erőgyűjtésre. Sok tagot vesztett a protestáns egyház az eddigi üldözések alatt, azonban másrészt itt is igaznak bizonyult azon állítás, hogy ha az ellenséges vihar első tartós ostromával le nem ronthatja, úgy későbbi támadásaival csak megszilárdítja az üldözött vallás iránti ragaszkodást a megmaradt hívek keblében. Éppen a protestantizmus volt a nemzeti hanyatlás korszakában azon vésztől környezett fa, mely a hon szebb, boldogabb jövőjének reményét mint folyondár híven ölelte s táplálta, mely törhetlen szilárdságával tagadhatlan nagy tényező lón a nemzeti önérzet újrakeltésében. Éppen a protestáns egyház küzdelemteljes múltja hirdeté legmeggyőzőbben az országnak azon szívemelő tanulságot, hogy a csüggedetlen kitartásra az igaz ügy mellett az égtől sem marad el az áldás.

A vallásukhoz hű protestánsok megtanultak tűrni, áldozni az egyházért. Megmaradt csekély számú templomaikat szent kegyelettel látogaták mint közléről, úgy a messze távolból, s a jelen szenvedésein felülemelkedő lelkesedés fakadó könnyűi közt zengék az „erős várunk” életre keltő dallamát. Ahol és amikor lehetetlen volt a vallás nyilvános gyakorlata, otthon a családi körben nyújtott épülést, vigaszt az ereklyeként őrzött biblia⁴¹ s vallásos énekek zengése. A 18. század nagy részén át tartott, tervszerűleg a hit, türelem kifárasztására számított nyomás eredménytelennek bizonyult a protestáns egyház irányában. Ez meg nem töretve, végre is csak újuló reménnyel nézhetett a jövő elé; egyre több joggal követelhetette a korszellemtől, amit maga oly romboló viharok között védett, a hit- és gondolatszabadság elismerését. És a lelkes kitartás jutalma nem maradt el. Nem a protestáns egyház fáradt ki a túrésben és szenvedésben, hanem ellenségei az üldözésben. A protestánsok által oly hosszú időn át dicsően tanúsított túrés végül mintegy visszhangul felkeltette a türelmet irántuk az ellenfél soraiban.

A türelmi rendelet, minden hiányai dacára is, már nyilvános záloga lett a közelgő békésebb időknek. A hit diadalünnephez készült. A nyomás alatt megszilárdult buzgalom a szabadabb kor első üdvözlétére mintegy varázsvesszővel támasztotta új életre a gyülekezeteket mindenfelé, melyeknek már hosszú évek sora előtt ásta volt meg az ellenség a sírt.

⁴⁰ osztogatott

⁴¹ A könyvtörténeti kutatások szerint a XVIII. században kevés családnak volt saját Bibliája.

A türelmi rendeletet mint egy felhívó szöveget fogadták a pápai ágostai hitvallású evangélikusok is a gyülekezet újbóli megalkotására. Szövetségben a takácsi s acsádi hitsorsosokkal beadták a folyamodást a megyéhez 1783. július 7-én, hogy a titulált parancs értelmében küldjenek mielőbb vegyes bizottmányt a gyülekezet felállításához szükséges feltételek megvizsgálása végett.

A folyamodás indoklásánál a kellő családszám s teherviselési képesség kimutatásánál nem mulasztották el egyszermind felhozni, miszerint 1714-ben jogtalanul vétetvén el tőlük a parochiális épület, ehhez jogaikat még mindig fenntartják, illetőleg érvényesíttetni kérelmezik.

Ez érdemben külön is tett felterjesztéseik nyomán a megye ki is küldött egy bizottmányt, mely utasítva volt megvizsgálni az evangélikusoknak tőlük 69 év előtt elvett parochiális épületre vonatkozó visszakövetelésük alaposságát. E bizottmány átvizsgálta az idetartozó, már fent ismertetett okmányokat, ezen kívül tanúkihallgatást is rendelt el ez ügyben. Három tanú hallgattatott ki a következőleg feltett kérdésekre:

1-o: *Emlékezik-e a tanú, hogy ezelőtt 69 esztendőkkel Pápa városában a Lutheranusoknak, vagy is az Augustana confession levőknek volt magok vallásbeli gyakorlása vagy is Exercitiumjok, tudniillik volt Templomjok, Prédikátorjok és mesterjek? Emlékezőn*

2-o: *Tudja-e, hol, melly Helyen volt azoknak az Templomjok, ugy szinte Predikatorjoknak és mesterjeknek Házaik? Ki lakik most azokban, és ki bírja azokat, mi nemű volt az akkori épület, jobb, nagyobb, betesebb volt-e, mint a mostani, azon helyen fekvő épületjek; az mit tud, tapasztalt, vagy hallott a tanú, mind ezek felől környülállóképpen vallyá meg hüite szerint.*

Primus testis: honestus JOANNES CSETE annorum 89, Helveticae confessioni addictus, in oppido Papa in clyto comitatui huic Wespzemiensi ingremiato degens juratus, examinatus fassus est

ad 1-um⁴²: Minthogy a Tanú Édes Attyának boltja a Pápai Piartzon szinte által ellenben volt e kérdésben levő Lutheranusoknak Templomához, és már mint egy 12 esztendőös lévén kezdett ő is az Attyának Boltjába az piartzra jární, onnénd bizonyossan tudja s tapasztalta, hogy ezelőtt mintegy 69 vagy pedig 70 esztendőkkel, a mint a Tanú emlékezik, Pápa városában a Lutheranusoknak volt Predikátorjok, mesterjek és Templomjok azon helyen.

⁴² Az első tanú: a tisztas Csete János, 89 éves, aki a helvét hitvallást követi, és eme tekintetes Veszprém vármegyébe kebelezett Pápa mezővárosban lakik, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre:

*Ad 2-um*⁴³: a hol most a Piartzon Thanhoffer Uram lakik, az épület két contignatiós⁴⁴ volt, elől, a mint most az utza felé Thanhoffer Uram kapuja vagy on, fellül a Prédikátor lakott, alul pedig az oratorium volt, az hátulsó része alatt való lévén abban a mester lakott, de azt nem tudja, hogy az épület jobb, nagyobb vagy betessebb volt-e, mint az most rajta lévő Épületje Thanhoffer Uramnak, mivel arra nem emlékezik, hogy micsoda materiából⁴⁵ volt.

Secunda testis: nobilis EVA BEKASY, nobilis Georgii Csoknyai vidua, Helveticae confessioni addicta in oppido Pápa... degens, annorum 83 jurata, examinata fassa est

*ad 1-um*⁴⁶ Ezen tanú is mindenkor pápai lakos lévén igen jól emlékezik, hogy Pápán a Lutheranusoknak volt mesterjek, Predikátorjok és oratoriumjok, következésképpen vallásbeli Exerctiumjok.

Az oratorium pedig: *Ad 2-um*⁴⁷ Predikátor és mesterházok éppen azon helyen voltak, az hol most Thanhoffer Uramnak háza vagy on, az épület két contignatiós volt; elől felyül a Predikátor lakott, és ezeknek végiben lakott a mester, és az iskola volt. A pintzét még most is bírja Thanhoffer Uram, de azon épület többet ért-e, mintsem az mostani, mivel a Tanú nem vizsgálta, micsoda materiából volt, azt nem tudja.

*Tertius testis: honesta JUDITH GULÁS, providi Nicolai Csótár vidua, ibidem degens, annorum 82, Augustanae confessioni addicta jurata, examinata fassa est ad 1-um et 2-um*⁴⁸ ámbátor ugyan a Fatens⁴⁹ a Rába mellett, Bodonhelyen született, mivel mindazáltal a Tanúnak Édes Attya, Gulás István egy testvér atyafi volt azon időben itt Pápa városában volt Lutheranos Mesternek, Rogáts Jánosnak feleségével, Gulás Jutkával, tehát a midőn itt Pápa városában a Lutheranos mester, Rogáts János mint sógora Édes Attyának, Gulás Istvánnak és ennek testvérjének, Gulás Jánosnak levelet irt, hogy jönnének el Pápára, mivel ugymond a pápai lutheranus templomot el akarják venni, ugy szintén ötöt és a Predikátort ki akarják tenni, és így ezen levélre a Tanú Édes Attya és Testvére, Gulás János, ugy a Tanú is mint 13 esztendőös leányka levén vélek elment Pápára egy négy ökrös szekéren és egy négy lovas kotsin, azért jelen levén szemével látta, a midőn regveli könyörgés után bémentek és a

⁴³ A 2.-ra:

⁴⁴ szintes

⁴⁵ anyagból

⁴⁶ A második tanú: a nemes Békásy Éva, a nemes Csoknyai György özvegye, aki a helvét hitvallást követi, és ... Pápa mezővárosban lakik, 83 éves, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre:

⁴⁷ A 2.-ra:

⁴⁸ A harmadik tanú: a tisztos Gulás Judit, a böcs Csótár Miklós özvegye, aki ugyanott lakik, 82 éves, és az ágostai hitvallást követi, miután esküt tett és kikérdezték, [ezt] vallotta az elsőre és a másodikra:

⁴⁹ a vallomástevő

templomot elvették, a Predikátort és a mestert kiigazították. Ezen okból tehát frissen emlékezik a Tanú, és bizonyosan tudja, hogy ezelőtt circiter⁵⁰ 69 esztendővel itt Pápa városában a Lutheranusoknak volt vallásbéli gyakorlások; volt tudniillik Templomjok, Predikatorjok és mesterjek. Nem különben azt is bizonyosan tudja, hogy azon Lutheranusoknak templomja, ugy Predikatorjoknak és mesterjeknek lakóhelye ott volt, a hol most a Piartzon Thanhoffer Uram lakik, azon ház abban az időben két contignatiós volt... És így mindezekből bizonyosan vallyá a Tanú, hogy ezen épületek abban az időben nagyon jók, nagyok és betsessek voltak.

*Super quibus praesentes nostras dedimus litteras testimoniales ... Franciscus Tallián de Vizek, Paulus Kálmán.*⁵¹

A gyülekezet alapításához kellő feltételek megvizsgálására kiküldött egyes bizottmány tagjai voltak: katolikus részről Horváth József és Vizeki Tallián Ferenc, evangélikus részről Noszlopy Ferenc és Szakonyi János.

A bizottmány jelentése szerint Pápán s a hozzá csatlakozott filiákból összesen 184, név szerint felhozott család kérelmezé a 70 év előtt eltörölt pápai anyagyülekezet felállíthatását. A kért engedély a hívek számára kiállítatott 1784. január 5-én. Megérkeztevel azonnal megtette a gyülekezet a kellő intézkedéseket a szabad vallásgyakorlat megkezdésére. Temploma nem lévén isteni tisztelet tartására szerződést kötött Ács Mihály és István gyülekezeti tagtársakkal épületjök egy részének átengedése iránt e célra. Itt tartatott az első isteni tisztelet „a háznak hátulsó részében lévő és a végre előkészítettetett pajta s istállóban Feő Tisztelendő Nemes és Nemzetes Perlaky Gábor Úr, a Dunántúl leő s Augustana confessiót tartó Ecclesiak Superintendense által Februar holnap 15-én 1784-ik esztendőben, ugy nevezett sexagesima vasárnapon,⁵² mely nap tsak azért is megjegyzésre méltónak lenni ítéltetik, minthogy ezeőtt 70 esztendővel szinte ezen a napon, az mint a fönt előadott acták megmutatják, fosztatott légyen meg ezen pápai Augustana confessión lévő gyülekezet az isteni szolgálatnak előbbi szabados gyakorlásátul.”

A túlnyomólag katolikus lakosságú városnak tanácsa protestált az evangélikus hívek ez eljárása ellen, mely szerint magánházban merészelnék vallásos összejövelni tartani, mire ő Felségétől egyenes engedélyt nem nyertek. Az Ács testvérek azonban szintén hivatalosan, önézzettel utasíták vissza az alaptalan ellentmondást, „melyre többet is lehetne ugyan felelni, de hogy megteessék, hogy a nemes ember több becsületet tud, elég rövid felelet lészén, hogy ... az admoneáltató városnak semminemű jurisdiccióját⁵³ és keresetét magukon meg

⁵⁰ körülbelül

⁵¹ Melyekről kiadtuk jelen bizonyosságlevelünket ... Vizeki Tallián Ferenc, Kálmán Pál.

⁵² A húsvét előtti 8. vasárnap elnevezése.

⁵³ joghatóságát

nem esmérhetik". Egy ideig a gyülekezet lelkész nélkül lévén, „más szomszéd ecclesiabeli lelki atyák, ugymint Tiszteletes Buzás István dabronyi, Tiszteletes Illyés Péter andrási és Tiszteletes Novák István úr szolgálatnak.”

Ez idő alatt nem szűnt meg a gyülekezet szorgalmazni vagy a tőle elvett parochiális helyiség visszaadását, vagy az érte adandó méltányos kárpótlást. A megyénél kellő támogatásra nem találván a trónhoz folyamodott: és nem sikertelenül. 1785. február 21-én kiadatott a helytartótanáctól a megyének a rendelet, melyben felhívatik mielőtti igazságos intézkedésre ez érdemben.

Ennek folytán most a gróf Eszterházy-családdal, mint melynek egyik tagja által 70 évvel előbb az oratorium elvétetett, indultak meg az alkudozások. Az akkori pápai földesúr, gróf Eszterházy Károly egri püspöknek jószágkormányzója, Balasovits Mihály⁵⁴ késznek is nyilatkozott a megye által kiküldött bizottmány előtt több kijelölt helyiség bármelyikének átengedésére, azonban a rajtuk levő census⁵⁵ kíséretében, miről az evangélikusok hallani sem akartak. Többszörös egyezkedés után a Fazekas utcában⁵⁶ azon helyiséget, melyen most a templom, lelkész- s tanítói lak áll, s melyet a gyülekezet is alkalmasnak talált, a gróf minden teher nélkül örök birtokul átengedte, mint maga írta, „*ő Felsége Parantsolatja szerint ...*” 1785. augusztus 23-án.

Első lelkésze volt a gyülekezetnek Németh István, előbb kővágóörsi prédikátor. Utána 1786-ban Szakonyi József nemescsói lelkész hivatott meg. E fent említett helyen épített templom is ugyanezen év november 1-jén avatott fel rendes isteni tiszteletre Hrabovszky Sámuel superintendens által.

(A jegyzeteket DR. KÖBLÖS JÓZSEF írta.)

⁵⁴ Balasovits Mihály 1784–1794 között töltötte be az uradalmi prefektusi tisztséget. V. ö.: HUDI József: Eszterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799) = Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly... halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 85.

⁵⁵ a telek, illetve ház után a város földesurának járó adó

⁵⁶ Korábban Gerencsér utca, ma Gyurátz Ferenc utca. JANKÓ László: Adalékok a XVIII. századi Pápa városáról II. = Várostarténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.) 128.

A Pápai Református Gyűjtemények kiadásában megjelent:

DUNÁNTÚLI EGYHÁZLEÍRÁSOK A XVIII. SZÁZADBÓL

A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben

Pápa, 2002

A közel 600 oldalas kötet egy eddig nem publikált, egyedülálló forrásanyagot, a Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek 1774. évi összeírását tartalmazza.

Megrendelhető a szerkesztőség címén:
8500 Pápa, Március 15. tér 9. Tel/fax: 89/324-240
Ára: 3500.- Ft + postaköltség

Szemle

MOLNÁR Antal: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon.*
Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2003.
(METEM könyvek 44.) 213 oldal

A magyar egyháztörténészek fiatal generációjába tartozó szerző ismeretendő munkájában arra vállalkozott, hogy a XVII. századi Magyarország egy régiójában, mégpedig a Dunántúl török uralom alá került területén megfigyelhető egyházi viszonyokat bemutassa. A kötet zömében már korábban megjelent tanulmányokból áll. Egybefűzésüket, önálló kötetben való megjelenítésüket a *Bevezetésben* idokolta meg a szerző. A hódoltság katolikus egyházi viszonyainak kutatása során nyilvánvalóvá vált az ország Oszmán Birodalom által uralt területének a katolikus hierarchia szempontjából való megosztottsága. Egyrészt megjelentek az ország területén a XVI–XVII. században a balkáni missziós egyházszervezethez kapcsolódó bosnyák ferencesek, akik az északabbra húzódó katolikus déli szlávokat követték; másrészt megfigyelhető a magyar katolikus intézményrendszer hódoltsági „megosztottsága” is. A magyar katolikus egyházat a Dunántúlon a jezsuiták, a Dunától keletre pedig a magyar ferencesek képviselték.¹ A hódolt

Dunántúl önálló vizsgálatát a az egyházi viszonyok mellett indokolja még a Dunántúlnak a hódoltságon belül elfoglalt helyzete. A jobban ismert, s épp ezért általánosított alföldi hódoltsággéphez képest ugyanis több szempontból jelentős különbségek fedezhetők fel a Dunántúlon (a szerző a települések autonómiájának hiányát, a végvárrendszer kiépítettebb voltát, s ezek következtében a terület viszonylagos zártságát emeli ki). Az újraközölt tanulmányok a *Bevezetés* tükrében mintegy új értelmezési keretbe illeszkednek. Emellett az újraközlés szükségességének megítélésekor nem lehetett elhanyagolható szempont az sem, hogy e tanulmányok vidéki konferenciakötetek részeként, illetve szakfolyóiratok hasábjain megjelenve nehezen hozzáférhetőek voltak.

foglalkozott. A bosnyák ferenceseket is magába foglaló, Rómából irányított missziókról a *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.), a magyar ferencesekről a *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegei ferencesek török kori történetéből*. Bp., 2003. (METEM könyvek 41.), míg a jezsuitákról az ismertetett munka szól.

¹ Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a szerző mindhárom egyházi struktúrával

A kötet gerincét a pécsi jezsuita misszió történetéről készített tanulmány alkotja. Ezen kívül három tanulmány a veszprémi egyházmegyéről, illetve a területén működött jezsuita missziókról — Veszprém és Andocs — szól, s olvasható még egy rövid írás a bosnyák ferencesek Pest-budai megtelepedéséről (ez utóbbi a kötet eddig még meg nem jelent tanulmánya). A kötetet végigolvasva érthetővé válik a pécsi misszió „túlsúlya”. A hódoltság leg-hosszabb ideig fennálló jezsuita missziója 1612-től 1686-ig működött egy rövid megszakítással. Sem jelentőségében, sem forrásadottságok tekintetében nem mérhető hozzá sem az andocsi (1642–1684), sem a veszprémi misszió (1649–1677).

A pécsi misszió történetén keresztül szemléletesen tudta bemutatni a szerző a hódoltság mindennapi életének egy sajátos szeletét. A hódítók és alávetettek, mohamedánok és keresztények, protestánsok és katolikusok, sőt déli szláv és magyar katolikusok közti ellentétek, konfliktusok, vagy éppen békés kapcsolatok szövevényén keresztül meg-elevenednek az olvasó előtt a korabeli hétköznapok. A főként római levéltárakban fennmaradt források bősége lehetővé tette a szerzőnek, hogy ne csupán egy-egy epizódot ragadjon ki a missziószervezés életéből, hanem megalapításától kezdődően egészen a török kiűzéséig nyomon kövesse a jezsuiták pécsi tevékenységét. A kutatástörténet és a források bemutatása után a tanulmány két nagyobb egységre oszt-

ható. Az első részben a misszió megalapítását, illetve ennek előzményeit vette számba a szerző. Ennek a résznek a feldolgozása kronologikus rendben történt. A tanulmány második fele, ami a misszió további történetét taglalja, ezzel ellentétben tematikus tagolású. Szerencsés a szerző választása. A tanulmány első része a szigorúbb kronológiai megkötöttségek mellett, mintegy bevezetésül szolgál a következő részhez. Mint arra a szerző is utal, a misszió első pár hónapjában mindazokkal a problémákkal szembesültek a jezsuiták, amelyek aztán meghatározták a misszionáriusok egész további működését. A második részben található az egyes kérdések részletes elemzése.

A misszió megalapításának tárgyalásakor merül fel a letelepedés helyének kérdése. Miért éppen a mélyen a hódoltságban található, nehezen megközelíthető Pécsot választotta a rendi vezetés a misszió székhelyéül? Ebben a véletlenek egybeesésén kívül jelentős szerepet játszott a térség felekezeti megoszlása. Különböző összeírások segítségével megállapítható, hogy Baranyában az unitárius, református és katolikus települések tömbökben helyezkedtek el. A katolikus vidékeket a protestáns falvak gyűrűje vette körül, még jobban elszigetelve őket a királyi Magyarország egyházi struktúráitól, ráadásul az egyházi hierarchia pusztulása is a katolikusokat sújtotta. (Egyébként egy térkép a települések felekezeti megoszlásáról jóval szemléletesebbé

tette volna a leírtakat.) Ennek a katolikus tömbnek a lelkipásztori szolgálatát látta el a pécsi jezsuita misszió.

Az első jezsuita misszionáriusok, Vásárhelyi Gergely és Jékel Zakariás 1612 őszén érkeztek meg a városba. A török hatóság támogatásában bízva azonnal megkezdték a prédikációk tartását. A misszió kiépítése során nem riadtak vissza az esetleges konfrontációktól sem. Az unitáriusok térítésének kísérlete kiváltotta a konfliktust az unitárius egyházszervezettel és a helyi polgárság vezetőivel; a Pécs környéki katolikus falvak világi lelkipásztoraival — érthető anyagi és tekintélybeli okokból — szintén ellentétbe kerültek. A Gergely-naptár bevezetésének erőltetése pedig szembeállította a jezsuitákat a pécsi katolikus kereskedő polgársággal és a török hatósággal is. Tovább szaporította a pécsi misszionáriusok gondjait a Balkán felől érkező, török területeken otthonosan mozgó déli szláv szerzetesek és világi papok ellenszenva a magyar egyházi hierarchia képviselőinek tekintett jezsuitákkal szemben. Az első néhány hónap alatt a királyi országrészből érkezett jezsuiták félreértelmezve a török hatóságok kezdeti jóindulatát, illetve nem ismerve a hódoltságbeli viszonyokat, erélyes vagy éppen meggondolatlan fellépéseikkel ellehetetlenítették helyzetüket, olyannyira, hogy a rendi vezetés a misszió ideiglenes feloszlátása mellett döntött. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált számukra az is, hogy a térségben szükség van katolikus lelkipásztorokra.

A tanulmány második felében a szerző sorra veszi a felmerült kérdéseket. Először a török misszióknak a jezsuita renden belüli szerepét és megbecsültségét vizsgálja. A személyi utánpótlásnak és az anyagi feltételek megteremtésének folyamatos nehézségei, valamint az egyes misszionáriusok életpályájának a vizsgálata mind azt mutatják, hogy éles különbség volt a rend ideológiája — amely minden rendtag számára követendő példaként állította a missziókban résztvevőket —, valamint a valóság között, hiszen a török missziók egyfajta „parkolópályának” számítottak kevésbé használható szerzetesek félreállítására. Mindezek ellenére a jezsuiták szerepe óriási a Pécs és környékén élő magyar és kisebb részben horvát katolikusok XVII. századi megmaradásában. A közösség egyik legfontosabb összetartó eleme a templom volt. Nem csoda hát, ha mindegyik pécsi felekezet ragaszkodott a város egyetlen keresztény kézen maradt templomához, a Minden-szentek tiszteletére szentelt templomhoz. A reformáció térnyerése után a XVI. században az unitárius és katolikus felekezet megosztva használták az épületet. A XVI. század végén azonban a katolikus lelkipásztorok megszünésével egyidejűleg a templom teljesen az unitáriusoké lett. A XVII. század elején, még a jezsuiták érkezése előtt sikerült a használati jogot a katolikusoknak is visszakapniuk, de a vélt erő pozíciójában lévő felekezet igyekezett a másik felet kiszorítani az

épületből. A török hatóságok természetesen kaptak az alkalmon, hogy a döntőbíró szerepében tetszelegve minél több pénz csikarhassanak ki a felekből. A torzsalkodásnak ugyan érdemi eredménye nem lett, viszont a pénzsűkében lévő előjárók figyelmét minden esetben a könnyű pénzszerzési lehetőségekre irányította.

A templomok építése kapcsán érdekes ellentmondásra bukkant a szerző a forrásokban. Az oszmán jog nem engedte meg a területén új keresztény templomok emelését, csupán a hódításkor meglévő – és keresztény kézen hagyott – épületek karbantartását engedélyezte. A gyakorlat ezzel szemben az volt, hogy az egyes települések török földesurai támogatták, sőt némely esetben maguk kérték a — jelen esetben — katolikus templom építését a birtokukon. Ennek oka a templom és a lelkipásztori szolgálat népességmegtartó ereje volt.

A tanulmány — véleményem szerint — egyik legizgalmasabb része a Gergely-naptár körül kialakult vitának és háttérnek, a felekezeti képződés sajátosságainak bemutatása. A Pécsen és a környéken élő katolikus magyarok protestáns társaikhoz hasonlóan a régi, Julianus-naptárt használták. A jezsuiták nem sokkal megérkezésük után kísérletet tettek a Gergely-naptár bevezetésére. Ez a próbálkozás nagyban hozzájárult a misszió korai ellehetetlenüléséhez, s felkeltette a török hatóságok haragját is. Ennek a szerző szerint elsősorban gazdasági okai voltak. A pécsi magyar keres-

kedők vásárrendje szorosan kapcsolódott a hódoltság más területein és a királyi Magyarországon élő, zömében protestáns, vagyis az ónaptárt használó kereskedőkéhez. A Gergely-naptár bevezetése ennek a kapcsolatrendszernek a felborulásával fenyegetett, s átvittén a török hatóságokat is érintette, mivel jövedelmeik e kereskedők hasznából is származtak. Jellemző, hogy a katolikus déli szlávoknál nem ütközött elháríthatatlan akadályokba a naptárreform bevezetése, hiszen a raguzai és bosnyák kereskedők más kereskedelmi hálózatot alkottak. Itt tehát egy elsőrendűen gazdasági megfontolásokon alapuló, de etnikai színben megjelenő sajátos felekezeti képződés figyelhető meg. A katolikus horvátok (déli szlávok) és a katolikus magyarok különböző felekezeteire utal ezen kívül a lelkipásztorok jól körülhatárolható köre. Míg a magyarokat a jezsuiták, addig a déli szlávokat bosnyák ferencesek és a missziópüspökök által küldött világi papok gondozták. A jezsuiták részéről viszont éppen ide, a felekezeti képződéshez nyúltak vissza a naptárreform szakadatlan erőltetésének szálai. A XVI–XVII. század forгатagában éppen a másik felekezettől való elhatárolódás és a szokások egységesítése adott lehetőséget az azonosságtudat kialakításához és a megmaradáshoz. A misszionáriusok próbálkozását a naptárreform terén végül csak XVII. század végén, a török kiűzését és a protestantizmus visszaszorítását követően koronázta siker.

A misszió történetének következő kérdése az egyházi hierarchiához való viszonya, a jezsuiták püspöki helynöki megbízása. Már maga a kérdés rávilágít arra, hogy a korabeli magyar főpapok, ez esetben a pécsi püspökök, bár egyházmegyéjüket nem tudták felkeresni, lehetőségeikhez mérten igyekeztek kapcsolatban maradni a vidék katolikus lakosságával. Meglehetősen szűkössé lehetőségeik azonban csak arra terjedtek ki, hogy a jezsuiták helynökeik útján ismereteket szerezzenek egyházmegyéjük helyzetéről, illetve névleges — de jogi értelemben igen csak fontos — főségüket kifejezzék. Bár a pécsi jezsuiták helynöki megbízása csupán a lelki ügyekre szolt és a birtok- valamint adóügyekbe nem folytak bele, már maga a kapcsolat pusztán ténye is hátrányosan hatott a török hatóságokkal és a balkáni missziós egyházszerkezettel való kapcsolataikra.

A pécsi jezsuita misszióról írt tanulmány részletes és érzékletes bemutatása a török uralom alá került Dél-Dunántúl vallási életének, s bár a szerző katolikus szemszögből vizsgálódik, munkájában kitér más felekezetek, elsősorban az unitáriusok viszonyaira is értékes adatokkal gazdagítva a korábbi ismereteket.

Merőben más jellegűek a veszprémi és az andocsi jezsuita misszióról közölt tanulmányok. A jóval szegényesebb forrásbázis következtében terjedelmük tekintetében csak a Pécsről írottak árnyékában maradnak. Ráadásul — s ez különösen a teljesen hasonló adottságú andocsi

misszióra igaz — a felmerült problémák is nagyban hasonlítanak azokhoz, amikkel a pécsi misszionáriusok szembesültek. Ennek következtében gyakran tűnhet úgy, hogy ismétlődések vannak a szövegekben. Ezeket olvasva felmerül, hogy az önálló tanulmányként helytálló írások egybefűzve és a *Bevezetésben* megfogalmazott programba illesztve már komolyabb átdolgozásra szorultak volna. Célravezetőbb lett volna a pécsi misszióról írottakba „beépíteni” a két másik misszió történetét, kiemelve azokat a pontokat, amelyek minden misszióban azonosak, illetve aláhúzva az esetleges különbségeket — megvilágítva azok okait is.

Az eddig ismertett tanulmányoktól tárgyát tekintve merőben különbözik az utolsó rövid írás. Ez a bosnyák ferencesek Pest-budai működését mutatja be. Ők a jezsuitáktól eltérően nem a magyar katolikus hierarchiához, hanem a Bosnyák Ferences Rendtartomány révén a balkáni egyházi struktúrához tartoztak. Tevékenységi körük is elsősorban a Buda-környéki és székesfehérvári délszláv katolikus kereskedőkre terjedt ki. A fentiek miatt nem tartom szerencsésnek a tanulmánynak a kötetben való szerepeltetését. Területileg ugyan a Dunántúlhoz tartozott a ferencesek működési köre, de a kötetet, illetve a szerző korábban hivatkozott kötetét olvasva számomra kevésbé a területi tagozódás, sokkal inkább a szervezeti különbségek tűnnek fontosnak. Elsőrendű különbségnek azt tartom, hogy a

balkáni missziós egyházi struktúrákhoz vagy pedig a magyar katolikus hierarchiához kapcsolódik-e az adott közösség. Csak ezen belül érzem jogosnak a területi különbségek vizsgálatát, s itt szeretnék visszautalni a *Bevezetésre*, amelyben — legalábbis az én értelmezésem szerint — szintén erre történt utalás. Még azt is megkockáztatom, hogy a hódoltsági magyar katolikus egyházszervezet és vallási élet teljesebb, mégpedig a regionális különbségeket is bemutató képét adhatta volna a szerző, ha a szegedi ferencesekről és az egyes egyházmegyék XVII. századi történetéről készített munkáit is olvashatná az olvasó ebben a kötetben, netán nem külön tanulmányokként, hanem a fentiekkel egybedolgozva. Ez az elvárás azonban már jóval túlmutat a kötet eredeti célkitűzésén.

Az egyes tanulmányok végén megtalálható az adott misszióban részt vett személyek névsora, a kötetet pedig térképek és névmutató egészíti ki. A korábban már hiányolt felekezeti térkép mellett még egy kifogásolni valóm van. Az andocsi misszióról megjelent tanulmány első közléséhez csatolt térképen² feltűntették, hogy melyik filia melyik plébániához tartozott. Ez az információ az ismertetett kötethez csatolt térképen sajnálatosan már nem szerepel. További megjegyzésem a kötetben szereplő szláv névalakok írásmódjához kapcsolódik. A déli szláv neve-

ket háromféleképpen írta le a szerző. Az idegen nyelvű keresztnévvel írt nevek között vannak mellékjeles alakok, például *Bartol Kašić* vagy *Petar Katić*, és vannak olyan esetek, amikor nem a mellékjeles alakot használja a szerző, például *Simone Matkovich* esetében. Előfordul olyan eset is, amikor a szerző a keresztnévet lefordítja magyarra, például *Benlich Máté* vagy *Vodopia Máté* névénél. Mivel az egyes nevek esetében következetesen egyik vagy másik írásmódhoz ragaszkodik a szerző, lehetséges, hogy a mellékjeles betűk alkalmazásának, illetve a magyaros (latinos–olaszos?) írásmódnak valamifajta jelentése van, de nem tartom valószínűnek. A magyar keresztnévvel közölt nevek esetében feltehetően a magyar nyelvű szakirodalomra hagyatkozott. Mivel déli szomszédaink névirási gyakorlatát nem ismerem, nincs jó megoldási javaslatom ilyen esetekre, de a bevezetőben mindenképpen érdemes ilyesfajta kérdésekkel is foglalkozni.

Mindezek után szeretném a kötetet jó szívvel ajánlani az érdeklődő közönség figyelmébe, remélve, hogy az élvezetes stílusban megírt, a hódoltság egyházi állapotairól új és szemléletes képet nyújtó kötet eljut mindenkinek, aki a téma iránt érdeklődik, de a tanulmányokat eredeti megjelenési helyükön nem tudta elérni.

IFJ. HERMANN ISTVÁN

² Az andocsi jezsuita misszió (1642–1684), (Adatok a hódolt Dunántúl egyháztörténetéhez, *Levélári Közlemények*, 71 (2000) 3–31., a térkép: 23.

SZENDI József: *Számvetés. Szendi József érsek emlékezései.*
Veszprém, 2003. 166 oldal

Püspökké szentelésének 20. évfordulóján, 2002 tavaszán fejezte be dr. Szendi József nyugalmazott veszprémi érsek a visszaemlékezéseit, amelyben a múlt század második felének személyes történelmét igyekezett bemutatni. A kötet előszavában pontosan megfogalmazta célkitűzéseit: „Az istentelen kommunista rezsim nemcsak hazug propagandával, hanem elhallgattatással is igyekezett megakadályozni az igazság megismerését. Ezért úgy gondolom, eleget kell tennem azok kérésének, akik arra bíztattak, írjam le mindazt, ami velem történt, attól kezdve, hogy az Egyház szolgálatába szegődtem. A történelemlékönyvek száraz adatait jól kiegészítheti, élményt keltővé teheti az ilyen személyes valb-más. Általa jobban megérthetjük hazánk és egyházunk történelmét 1940-től napjainkig.” (5.)

E világos és sokat ígérő célkitűzés olvastán nagy várakozással vettük kezünkbe a kötetet, amely segítségével egy sajátos nézőpontból megismerhetjük a memoáriró katolikus főpap életútját, s annak hátterében az ország szocialista átalakítása érdekében a gazdasági, társadalmi, politikai s részben kulturális hatalmától megfosztott egyház nagy túlélési kísérletét.

A visszaemlékezés műfaját az írók rendszerint a pálya csúcán, még inkább a pálya végén választják, hogy életüket kellő távlatból tekinthessék át. Így tett Szendi József is, aki – a mottóul választott 89. zsoltár szavaival – azzal a céllal

készített számvetéssel pályájáról, hogy annak tanulságaival „bölcse ségre neveljük szívünket”. Elhatározásával nem állt egyedül, hiszen egykori fehervári püspöke, *Shvoy Lajos* (1879–1968) is megírta emlékezéseit.¹ A veszprémi püspök-elődök közül *Padányi Bíró Márton* (1693–1762) naplót vezetett,² *Mindszenty József* (1892–1975) pedig 1973-ban emlékiratot írt³ — miközben titkára bécsi száműzetésének éveiről terjedelmes naplót vezetett.⁴

A Grösz-perben 14 évi szabadságvesztésre ítélt, s 1950–1956 között börtönben tartott, majd haláláig

¹ SHVOY Lajos: Önéletrajz. (Szerk., a bevezetőt írta, jegyz. ellátta Mózes György). Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Székesfehérvár, 2002.

² Báró HORNIG Károly (közli): Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója. Függelékül Bírónak Rómába tett két jelentése 1752 és 1757-ből. Adalékok a Veszprémi Püspökség történetéhez II. Veszprém, 1903.

³ MINDSZENTY József: Emlékirataim. Negyedik kiadás. Bp., 1989.

⁴ MÉSZÁROS Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Abaliget, 2000. Korábban, 1997-ben két egymást követő kiadásban jelent meg Magyarországon *Akit övéi be nem fogadtak: Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései* (Pécs, 1997) c. életrajzi visszaemlékezése. A napló bevezetőjében az író többek közt a következőképpen jellemezte Hetényi Varga Károlyt: „A Mészáros-naplóból két embernek nemcsak erőnyit ismerhetjük meg, de olykor apró emberi gyengéket is. A szerzőnek van bátorsága ahhoz, hogy nyíltan – néha nyersen és kíméletlenül – néven nevezzen dolgokat nemcsak az egyházpolitikában, de saját környezetében is.” (9.)

Pannonhalmára internált *Endrédy Vendel* (1895–1981) zirci cisztercita apát fogságának történetét vetette papírra.⁵ Ily módon az „istentelen kommunista rezsim” viselt dolgairól többféle olvasat keletkezett.

Nem vitás: a személyes vallo-máshoz bátorság kell, hiszen a nyilvános önvizsgálat során nem lehet csupán a „magunk mentségét” keresni: szembe kell nézni a tévedésekkel, hibákkal is. S nemcsak magunkról, a kortársainkról — a már elhunytakról és a még élőkről — is véleményt kell formálnunk. A műfaj legnagyobb alkotásaiban a kitarulkozó őszinteség, a lélek mélységeinek feltárása, a kíméletlen önanalízis s a művészi kvalitás alapozhatta meg az írói hírnevet. A kihívás egy pap számára különös nagy, hiszen magánélete tabunak számít, közéleti vélekedését pedig meghatározzák az egyházi hierarchia és a társadalom által kialakított konvenciók.

Shvoy püspök 1964-ben, 85 éves korában abban a tudatban mondta tollba visszaemlékezéseit, hogy azok megjelentetésére gondolni sem lehetett. A múlt dokumentálásának szándékával a legnagyobb titokban készült, bensőséges világot feltáró, őszinte vallomás csak napjainkban kapott nyilvánosságot. Az évtizedek múltán kiadott kézirat megértését gondos szerkesztői lábjegyzetek, pápi életrajzok, s névmutató könyvítik meg.

Mindszenty bíboros prímás 10 évvel később a „történelmi események tanújaként”, belső kényszerből, határozott politikai céllal — a kommunista rendszer leleplezésének szándékával — vetette papírra, s jelentette meg emlékezéseit. „A kötelesség indítást érzem — vallja az előszóban —, amikor egy magamban érzett elégikus csendben, a valóságot írom meg: azt, ami történt s úgy, ahogy volt. (...) Emlékirataim úgy mutatják meg az olvasónak — mintegy belülről — az átélt valóságot, ahogyan az végbement. Évtizedeken át némán tartott ajkaim itt szólalnak meg először a börtönökben megjárt életutamról is. Azt kérdezheti az olvasó, elmondottam-e mindent. Válaszom: előadtam mindent, csak azt nem részleteztem, amit a jóízűség, meg a férfiu és pápi önérték tilt.

Amiről beszámoltam, azt sem azért írtam meg, hogy fájdalmaim és sebeim gyümölcseit bármilyen tekintetben learassam. Azért tanúskodom, hogy a világ újra tudomásul vegye, mit cselekszik a bolsevista rendszer az alája rendelt emberi életekkel és sorsokkal. A magyar Egyház fejének keresztjét emelem fel a világ előtt: emlékeztetni akarom magyar népem roppant szenvedéseire. Ugyanakkor fel szeretném hívni figyelmét azokra a veszélyekre, amelyek a ma még megmaradt szabad társadalmakat elpusztítással fenyegetik.”⁶

A Mindszentyt „gyémántemberként” tisztelő barátja, *Endrédy Vendel* pannonhalmi magányában, valószínűleg a rendtörténet számára örökítette meg elfogatásának előzményeit, az ellene lefolytatott em-

⁵ ENDRÉDY F. Csanád OSB (szerk.): *Endrédy Vendel fogságának hiteles története*. Sopron, 2002.

⁶ MINDSZENTY 1989. 7., 9.

bertelen eljárást, elítéltetését és börtönéveit. Visszapillantva szenvedéseire, úgy látta, hogy azok csak erősítették Isten- és emberszeretében: *„...nem adnám oda a hat évi börtönéletem szenvedéseit semmi földi kincsért. Valami óriási értéktöbbletet kaptam. Kijártam talán a legmagasabb „iskolát”, kezemben a diplomája s rajta a pecsét: több emberség. (...) nem tudok én haragudni senkire bántóim, kínzóim közül, senki gonosz emberre. Szeretek értük imádkozni, úgy szívből igazán, hogy megtérjenek, jó emberekké legyenek.”*⁷

Szendi József nyugalmazott veszprémi érsek már az ismét szabad, polgári Magyarországon tekinthetett vissza életére, amely Shvoy püspök emlékezése alapján is felkeltetheti érdeklődésünket, hiszen abban dr. Szendi József is a bebörtönzöttek, s a kényszerből áthelyezettek listáján szerepelt.⁸

Szendi érsek szabálytalan pályát mondhat magáénak: Székesfehérvárról indult, a cisztercita gimnáziumban érettségizett, a budapesti Központi Papnevelő Intézetben folytatott tanulmányok (1940–1946), s felszentelése után évtizedeken át a fehérvári egyházmegyében szolgált. Csak egyházmegyei kormányzói kinevezése (1982) után került át a veszprémi egyházmegyébe, amelyet nyugdíjaztatásig (1997) hűséggel és sikeresen irányított. Papi szolgálatát Székesfehérvárott kezdte (1946–1957), Csepel–Királyerdőn (1957–1959), majd Pákozdon folytatta (1959–1969). Az esztergomi spirituálisként (1969–1982) megszerzett tapasztala-

982) megszerzett tapasztalatokra építhetett, amikor — az egyházmegye 100. püspökeként — átvette a veszprémi egyházmegye (1993-tól főegyházmegye) vezetését.

Az életút fő vonalainak ismeretében az emlékirattól elvileg azt várhatjuk, hogy képet ad arról, milyen körülmények között éltek és tanultak a budapesti szeminaristák, hogyan tudott talpon maradni egy-egy városi vagy falusi plébánia (egyházközség) a nyíltan és rejtetten váltakozva vallásüldözést folytató kommunista diktatúra szorításában. S hogy miként alakult át az egyház, a veszprémi egyházmegye, a vallási élet és a magyar társadalom a kommunista diktatúra összeomlása után, a polgári demokratikus átalakulás éveiben.

A visszaemlékezés az életút menetét követi, egy-egy fejezetben ismerhetjük meg a „felkészülés esztendeit”, a plébánosi és püspöki működést 1989-ig, majd 1990 után (a „Felszabadulva a kommunista diktatúra alól” c. részben), végül a nyugdíjas időszak kezdetét (1998-tól 2002-ig). A kötet végén, függelék gyanánt, hasznos, s egyháztörténeti szempontból fontos kimutatásokat találunk az 1982 után épült templomokról, plébánialakokról, egyéb létesítményekről, oktatási intézményekről, a szerző Vigiliában megjelent írásairól. A visszaemlékezést az utószó zárja, amelyben a jelenkorról, az ún. politikai rendszerváltásról is kifejti — nem éppen hízelgő — véleményét, s többek közt reflektál a *Számvetésre* tett észrevételekre.

⁷ ENDRÉDY 2002. 30.

⁸ SHVOY 2002. 152.

A visszatekintés szigorú időrendet követ; az eseményeket éves bontásban ismerjük meg. A veszprémi püspöki kinevezésig a személyes elbeszélés, azután egyre inkább a személytelen leírás dominál. Míg a legjobban megírt fejezetekben (szemináriumi évek, csepel-királyerdei, pákozdi szolgálat) életképszerűen tárul fel a múlt, addig az 1982 utáni évek – egy-egy üdítő „betét” kivételével – egyháztörténeti kronológiává szürkülnek. A lezárt múltból (a kommunizmus évtizedeiről) valóban az ígért, s a személyes sorssal hitelesített emlékezést kapjuk, a sajátos elbeszélést azonban már itt is meg-megtörlik az inkább függelékbe való forrásközlések (baráti levelek, historia domus-részletek, hivatalos iratok), melyek a későbbiekben részben az egyéni hangú elbeszélést helyettesítik.

A püspöki-érseki korszak, s a nyugdíjas évek zöme kommentár nélküli krónika, amely a maga adatszerezésében is arról tanúskodik, hogy a főpásztor történelmi érdekeket szerzett a magyar egyházak jogfosztottságának felszámolásában,

a veszprémi egyházmegye 1989 utáni újjászervezésében, s egyházi-közéleti aktivitása nyugdíjaztatása után sem szűnt meg. A gazdag életút megismerését nehezíti, hogy a kötethez nem készült semmiféle mutató. Ugyanígy hiányoljuk egy tapasztalt szerkesztő közreműködését, aki az ismétlődéseket, szövegidegen dokumentumokat kiszűrhetette volna.

A választott feldolgozási forma egyúttal arra is utal, hogy napjaink fejleményeivel való önkritikus szembenézést számos tényező gátolja. A nyilvánosságnak szánt számvetés elsősorban pozitív önkép megalkotására, az ellenmondásos múlt problémáinak (pl. az ún. békepapi mozgalom, az egyházi megújulási törekvésekhez való viszony) leegyszerűsítésére vagy megkerülésére, a hibák és kudarcok elhallgatására sarkallja az író. Úgy tűnik, hogy átpolitizált, gyarló érdekektől vezérelt mindennapjaink nem igazán kedveznek a memoár műfajának.

HUDI JÓZSEF

NÁDASDY Lajos: *Kis-Czell fejlődése és színikultúrája a 19. században*.
 Celldömölk, Kemenesaljai Művelődési Központ, 2003. 132 oldal.

Nádasdy Lajos, a Pápai Református Gyűjtemények nyugalmazott főmunkatársa, a Vas megyei helytörténészek doyenje 2003-ban kis kötetet jelentetett meg lakóhelyének, Celldömölk kultúrtörténetének egy fejezetéről. Noha Nádasdy Lajost

Pápa is „saját” helytörténészének tekintheti, az utóbbi időben legtöbb írását Celldömölk történetéről publikálta. Elég itt csak a Kiscell és Nemesdömölk művelődéstörténetéről, egyháztörténetéről, iskolatörténetéről írott cikksorozatait említe-

nünk (Ezek az „Új Kemenesalja” c. helyi lapban láttak napvilágot az 1990-es évek második felében.) Most ismertető művében a kemenesaljai mezőváros színikultúrájának történetéről értekeznek.

A szerző már régóta vonzódik az észak-nyugat-dunántúli színház-történet tematikájához, hiszen 1981-ben megírta és ki is adta „*A pápai kőszínház története (1817–1931)*” (Veszprém, 1981) című munkáját, két évvel később pedig elkészítette „*Az amatőr színjátszás Pápán a felszabadulástól napjainkig*” című tanulmányát (= Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 1983. 191–224.) Ezek a dolgozatok mindmáig hiánypótlóak, hiszen a pápai színjátszás történetével — szakmai alapos-sággal — ő foglalkozott először. Ugyanígy hézagpótló mostani alkotása, mivel — miként könyve bevezetőjében megjegyzi — Cell-dömölk „*történelmi múltjában van egy fehér folt.*” E fehér folt eltüntetését tűzi ki célul: „*A kulturális és művelődési életében századokkal ezelőtt sorsformáló szerepet betöltő színészetnek és színikultúrának mindez ideig hiányzó történetét szeretnénk kutatásunk során feltárni, mellyel eddig egyetlen történész s helytörténész sem foglalkozott. Ezzel kapcsolatban egyúttal rávilágítunk arra a nagyon fontos tényre, hogy milyen döntő szerepe volt városunknak a 19. században az első magyar nemzeti színház megalapításában, létrehozásában, mennyire elhallgatta s elhallgatja ezt az országosan fontos szerepét a magyar színház-történet-írás szinte tendenciózusan! E fejezet Vas megye színház-történetéből sem hiányozhat!*”

Mielőtt azonban a szerző a színház-történet tárgyalásába kezdene, két fejezetben fölvezetja Kiscell megalapításának, XVIII–XIX. századi, valamint dualizmuskori történetének jellemző vonásait. Az első fejezetben — „*Élet sarjad a kietlenben*” — megemlékezik Koptik Odo bencés szerzetesről, Kiscell alapítójáról, aki 1739-ben kápolnát épített egy mezőn, és a kápolna oltára fölé függesztette a stájerországi máriacelli csodatévő Mária-kép másolatát. Ezzel nemcsak egy új település alapjait rakta le, hanem újjáélesztette a fél évezreddel korábban Dömölkön virágzó Mária-tiszteletet is. A kezdetben „egyszerű” település elképesztő fejlődésnek indult: özönlött a vallásos nép közléről és távolról, építkezések indultak a fakápolna körül, kézművesek, iparosok jöttek — elsősorban a szomszédos Ausztriából —, de telepések is, akiknek Koptik apát földet adott. 1784-ben már 266 lakója volt a semmiből támadt falucskának. A 19. század közepére Kiscell minden tekintetben túlszárnyalta az ősi alapítású Nemesdömölköt, s egyre magabiztosabban vette át a vezető szerepet mind gazdasági, mind kulturális téren. A kötet második fejezetében („*A kiegyezéstől Kis-Czell s Nemesdömölk egyesítéséig 1867–1904*”) a szerző statisztikai adatokkal igazolja a fejlődését ütemét és mértékét (kár, hogy lábjegyzetek híján nem ismerhetjük meg a forrásokat és azok lelőhelyét).

Áttérve a kötet második, színház-történeti részére: ez ugyanakkora terjedelmű, mint a várostörténeti

fejezetek. „*Thália szekerező magyar papjai*” címmel rövid áttekintést kapunk a színészet kialakulásáról az ókortól kezdve a XVII–XVIII. századi iskoladramákon keresztül a XIX. század első felében oly divatos magyarországi vándor-szintársulatokról. S mindezek után következik csak a mű legérdekesebb, valóban hiánypótló része, a celli színjátszás adatainak összefoglaló feldolgozása „*Városunk színésze a XIX. században és az első magyar nemzeti színház alapítása*” cím alatt. A legelső vándorszínészek celli vendégszereplését mindössze egyetlen fennmaradt színlap őrzi 1822-ből. Ekkor a *Kilényi Dávid* igazgatása alatt működő Nemzeti Színjátszó Társaság érkezett a kis mezővárosba, s tartott sikeres előadást („tábori katonai játékot”) „*Gróf Valtron vagy A' Subordinatio*” címmel. Hogy ez az előadás mennyiben lehetett része egy sorozatnak, vagy mennyiben volt elszigetelt jelenség, nem tudjuk, mert a következő adat csak 1828-ból áll rendelkezésünkre. Ebben az évben alakult meg a Dunántúli Színjátszó Társaság, hivatalos működését azonban csak 1830. május 27-én kezdte meg Pápán. A dunántúli vármegyék (Győr, Sopron, Vas, Veszprém, Zala) támogatásával indult meg az a mozgalom, amely a nemzeti szintársulat s ezen keresztül a nemzeti művelődés előmozdítását tűzte ki célul. A mozgalom a balatonfüredi nemzeti színház megépítésével, illetve az új társulat létrehozásával tetőzött. Az érdekelt megyék küldötteinek gyűlését Kisfaludy Sándor 1831. május 25-ére Kiscellbe hívta össze, s itt határoztak a füredi színház megépítéséről, „a Dunántúli

Színjátszó Társaság megélhetésének minden évszakbani biztosításáról”, állandó ruha- és kelléktárak beszerzéséről, valamint a *Komlóssy Ferenc* színingazgatóval való szerződés megkötéséről.

A szerző megemlíti még *Szuper Károly* szintársulatának kiscelli vendégszerepléseit: programokat, színlapokat is idéz a helyi színházi élet és az érdeklődő közönség bemutatására. Sorra veszi mindazokat a színingazgatókat – időrendben: *Márton Béla, Balogh Alajos, Károlyi Lajos, Újházi Károly, Kolozsváry József, Völgyi György, Dobó Sándor, Deák Sándor* stb. —, akik társulatukkal a dualizmus korában felléptek a kiscelli közönség szórakoztatására. Az utolsó kiscelli előadásra 1904. augusztus 6-án került sor.

Nádasdy Lajos színháztörténeti kutatásainak „melléktermékeként” előkerült színlapok is egyértelműen igazolják, hogy Kiscell és Nemesdömölk 1904-ben egyesült, s ettől kezdve hivatalosan is Celldömölk néven létezik. A főszöveghez rövid irodalomjegyzék, idegen szavak magyarázó jegyzéke és 18 darabos képmelléklet kapcsolódik, amelyek jól illusztrálják a korábban leírtakat. Befejezésül rövid életrajz található a szerzőről, illetve műveinek válogatott jegyzékét is olvashatjuk.

Nádasdy Lajos könyve hasznos olvasmány mindazok számára, akik Celldömölk helytörténetével, azon belül is XIX. századi színháztörténetével szeretnének közelebbről megismerkedni.

MEZEI ZSOLT

SZERZŐINK

HERMANN ISTVÁN, ifj. levéltáros (VÉL)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

KERPEL PÉTERNÉ középiskolai tanár (PSG)

KÖBLÖS JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

MEZEI ZSOLT könyvtáros (DREK)

SCHILDE RENÉ középiskolai tanár (Pannonhalma)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára
DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)
PSG = Petófi Sándor Gimnázium (Pápa)
VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)

Az angol nyelvű összefoglalókat CZUCZOR SÁNDOR és
KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápan = „A kényes úr s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kéziratához mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

TARTALOM

MŰHELY

- Schilde René*: Hivatás- és identitástudat a Jancovius-családban: Egy német szakember a magyar könyvkereskedelemben 173
- Kerpel Péterné*: Egy reformkori pápai diákfolyóirat: a „Rózsa” (1836–1837) 217

FORRÁSKÖZLÉS

- Köblös József*: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején. (Harmadik, befejező közlemény) 241

ÚJRAOLVASÓ

- Gyurácz Ferenc*: A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században 295

SZEMLE

- Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp., 2003. (METEM könyvek 44.). (íjf. *Hermann István*) 307
- Szendi József: Számvetés. Szendi József érsek emlékezései. Veszprém, 2003. (*Hudi József*) 313
- Nádasdy Lajos: Kis-Czell fejlődése és színikultúrája a 19. században. Celldömölk, 2003. (*Mezei Zsolt*) 316

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

***

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft

A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 300.— Ft

BEKE ÖDÖN: A pápavidéki nyelvjárás. Reprint. Pápa, 1997. 72 oldal. 300.— Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). 58 oldal. 400.— Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft

KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft

MEZEI ZSOLT: Pápai könyvtárak a századfordulón. Pápa, 1999. 101 oldal. 500.— Ft

HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1000.— Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Forráskiadvány. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.— Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

8500 Pápa, Postafiók 48.

e-mail: ref.lib@papacollege.hu